

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ – ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΤΕΠΑΕ

«Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης: ένα σχολείο για όλους»
Β' Κατεύθυνση: Ψυχοπαιδαγωγικές συνιστώσες της πολυπολιτισμικότητας

Μεταπτυχιακή εργασία

ΠΑΠΑΤΖΙΑΜΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΑ

**«Θέματα γλώσσας και ταυτότητας στην ελληνική διασπορά:
Η περίπτωση της ελληνογερμανικής κοινότητας»**

Τριμελής επιστημονική επιτροπή

1. Επόπτρια: Τσοκαλίδου Ρούλα
2. Μέλος: Τσιούμης Κωνσταντίνος
3. Μέλος: Χατζησαββίδης Σωφρόνης

Θεσσαλονίκη, Σεπτέμβριος 2014

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	
	Σελ.
Κατάλογος πινάκων	1
Κατάλογος γραφημάτων	2-3
Α΄ ΜΕΡΟΣ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	4 - 51
Πρόλογος	4
Εισαγωγή	5
1. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ	9 - 21
1.1. Εισαγωγή	9
1.2. Η αριθμητική παρουσία των Ελλήνων στη Γερμανία	10
1.3. Η εικόνα των Ελλήνων σήμερα	15
1.4. Η οργάνωση της ελληνικής κοινότητας	17
1.5. Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Γερμανία	19
2. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΘΕΜΑΤΑ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ	22 - 51
2.1. Πρώτη/μητρική γλώσσα, δεύτερη και ξένη γλώσσα	22
2.2. Διγλωσσία	25
2.1.1. Ατομική διγλωσσία (Bilingualism)	25
2.1.2. Κοινωνική διγλωσσία (Diglossia)	27
2.1.3. Διαστάσεις και τύποι διγλωσσίας	28
2.3. Γλωσσική επιλογή και χρήση σε δίγλωσσες κοινότητες	33
2.4. Γλωσσική διατήρηση και γλωσσική μετακίνηση	34
2.4.1. Παράγοντες που συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση και μετακίνηση	36
2.4.2. Θεωρίες ερμηνείας της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης	39
2.4.2.1. Η θεωρία των τομέων χρήσης (domain theory)	40
2.4.2.2. Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων (social networks theory)	41
2.4.2.3. Η θεωρία της εθνογλωσσικής ζωτικότητας (ethnolinguistic vitality theory)	42
2.4.2.4. Η θεωρία των θεμελιωδών αξιών (core values theory)	43

2.4.3. Η γλωσσική διατήρηση και μετακίνηση στους Έλληνες της διασποράς	44
2.5. Θέματα εθνογλωσσικής ταυτότητας	47
2.5.1. Η εθνοτική ταυτότητα	48
2.5.2. Σχέση γλώσσας και εθνοτικής ταυτότητας	49
B' ΜΕΡΟΣ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ	52 - 127
3. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	52 - 64
3.1. Η αναγκαιότητα και πρωτοτυπία της έρευνας	52
3.2. Σκοπός και στόχοι	53
3.3. Ερευνητικά ερωτήματα	54
3.4. Πληθυσμός και δείγμα της έρευνας	54
3.5. Ερευνητικά εργαλεία – Τεχνικές συλλογής δεδομένων	56
3.5.1. Ερωτηματολόγια	57
3.5.2. Συνεντεύξεις	59
3.6. Διεξαγωγή της έρευνας	61
3.7. Περιορισμοί και αδυναμίες της έρευνας	62
4. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ: ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ	65 - 122
4.1. Ανάλυση αποτελεσμάτων ερωτηματολογίων	65
4.1.1. Χαρακτηριστικά του δείγματος της έρευνας – Ατομικό προφίλ των υποκειμένων	66
4.1.1.1. Φύλο	66
4.1.1.2. Ηλικία	67
4.1.1.3. Οικογενειακή κατάσταση και εθνοτική καταγωγή των συζύγων	68
4.1.1.4. Επάγγελμα	70
4.1.1.5. Μορφωτικό επίπεδο	71
4.1.1.6. Χώρα γέννησης	71
4.1.1.7. Τόπος κατοικίας	72
4.1.1.8. Χρόνος παραμονής στη Γερμανία	72
4.1.1.9. Χρόνος παραμονής στην Ελλάδα	73
4.1.1.10. Υπηκοότητα και πρόθεση απόκτησης γερμανικής υπηκοότητας	74
4.1.2. Πρακτικές γλωσσικής διατήρησης – Γλωσσικό προφίλ των υποκειμένων	76
4.1.2.1. Ο βαθμός γλωσσικής ικανότητας στα ελληνικά	76

4.1.2.2. Ο βαθμός γλωσσικής ικανότητας στα γερμανικά	77
4.1.2.3. Φοίτηση σε ελληνόγλωσση εκπαίδευση	79
4.1.2.4. Πρώτη γλώσσα (L1)	81
4.1.2.5. Συχνότητα επαφής με άτομα ελληνικής καταγωγής	83
4.1.2.6. Φιλικές σχέσεις	83
4.1.2.7. Γεωγραφική γειτνίαση με άτομα ελληνικής καταγωγής	84
4.1.2.8. Συμμετοχή σε ελληνικούς συλλόγους ή κοινότητες	85
4.1.2.9. Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας	85
4.1.2.10. Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνορθόδοξης Εκκλησίας	86
4.1.2.11. Συχνότητα επισκέψεων στην Ελλάδα	87
4.1.2.12. Λόγοι επίσκεψης στην Ελλάδα	88
4.1.2.13. Πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης στην Ελλάδα	89
4.1.2.14. Γλωσσική χρήση/επιλογή προς συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών	89
4.1.2.15. Γλωσσική χρήση/επιλογή των συνομιλητών προς τα υποκείμενα	94
4.1.2.16. Γλωσσική χρήση/επιλογή σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας και σε διάφορους χώρους χρήσης	97
4.1.2.17. Εναλλαγή κωδίκων	101
4.1.3. Στάσεις απέναντι στη γλώσσα και την ταυτότητα	103
4.1.3.1. Γλώσσα ταύτισης	103
4.1.3.2. Μητρική γλώσσα	103
4.1.3.3. Ταυτοτικός αυτοπροσδιορισμός	104
4.1.3.4. Γλώσσα ανατροφής παιδιών	105
4.1.3.5. Ανάγκαιότητα διατήρησης της ελληνικής γλώσσας	109
4.1.3.6. Συναισθήματα απέναντι στην ελληνική σημαία	111
4.1.3.7. Διατήρηση ελληνικών εθίμων και παραδόσεων	112
4.2. Ανάλυση αποτελεσμάτων συνεντεύξεων	114
4.2.1. Διατήρηση της ελληνικής γλώσσας	114
4.2.2. Στάση απέναντι στη διγλωσσία	115
4.2.3. Εναλλαγή κωδίκων	116
4.2.4. Διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού	118
4.2.5. Ένταξη στην κοινωνία της χώρας υποδοχής	119
4.2.6. Ζητήματα ταυτότητας	120
4.2.7. Σχέδια για το μέλλον των παιδιών	120
5. ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ: ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	123 - 127

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	128 - 139
Ελληνόγλωσση βιβλιογραφία	128
Ξενόγλωσση βιβλιογραφία	135
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	141 - 182
Υπόδειγμα ερωτηματολογίου	142
Υπόδειγμα συνέντευξης	162
Απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις	164

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	Σελ.
Πίνακας 1.1.: Ο πληθυσμός των Ελλήνων στη Γερμανία 1967-2000	12
Πίνακας 1.2.: Ο πληθυσμός των Ελλήνων στη Γερμανία 2006-2013	13
Πίνακας 1.3.: Ο πληθυσμός των Ελλήνων σε διάφορα γερμανικά κρατίδια, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2011	14
Πίνακας 1.4.: Έλληνες μαθητές που φοιτούν σε κάποια μορφή ελληνόγλωσσας εκπαίδευσης το 2011	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	
Πίνακας 2.1.: Η σχέση μεταξύ ατομικής και κοινωνικής διγλωσσίας	28
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	
Πίνακας 4.1.: Κατανομή των συχνοτήτων του δείγματος ανά ηλικία	68
Πίνακας 4.2.: Κατανομή συχνοτήτων του δείγματος ανά ηλικία πρόσκτησης της δεύτερης γλώσσας	82
Πίνακας 4.3.: Η γλωσσική χρήση/επιλογή των υποκειμένων με συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών	91
Πίνακας 4.4.: Η γλωσσική χρήση/επιλογή των συνομιλητών προς τα υποκείμενα	95
Πίνακας 4.5.: Η γλωσσική χρήση/επιλογή των υποκειμένων σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας και σε διάφορους χώρους χρήσης	98

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΓΡΑΦΗΜΑΤΩΝ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	Σελ.
Γράφημα 4.1.: Φύλο	66
Γράφημα 4.2.: Ηλικία	67
Γράφημα 4.3.: Οικογενειακή κατάσταση	69
Γράφημα 4.3.1.: Εθνοτική καταγωγή συζύγων	69
Γράφημα 4.4.: Επάγγελμα	70
Γράφημα 4.5.: Μορφωτικό επίπεδο	71
Γράφημα 4.6.: Χώρα γέννησης	71
Γράφημα 4.7. Τόπος κατοικίας	72
Γράφημα 4.8.: Χρόνος παραμονής στη Γερμανία	73
Γράφημα 4.9.: Χρόνος παραμονής στην Ελλάδα	74
Γράφημα 4.10.: Υπηκοότητα	75
Γράφημα 4.10.1.: Πρόθεση απόκτησης γερμανικής υπηκοότητας	75
Γράφημα 4.11.: Γλωσσική ικανότητα/επάρκεια στα ελληνικά	77
Γράφημα 4.12.: Γλωσσική ικανότητα/επάρκεια στα γερμανικά	79
Γράφημα 4.13.: Φοίτηση σε κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης	79
Γράφημα 4.13.1.: Τύπος ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης	81
Γράφημα 4.14.: Πρώτη γλώσσα	81
Γράφημα 4.15.: Συχνότητα επαφής με άτομα ελληνικής καταγωγής	83
Γράφημα 4.16.: Φιλικές σχέσεις	84
Γράφημα 4.17.: Γεωγραφική γειτνίαση με άτομα ελληνικής καταγωγής	84
Γράφημα 4.18.: Συμμετοχή σε ελληνικούς συλλόγους ή κοινότητες	85
Γράφημα 4.19.: Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας	86
Γράφημα 4.20.: Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνορθόδοξης Εκκλησίας	86
Γράφημα 4.21.: Συχνότητα επισκέψεων στην Ελλάδα	87
Γράφημα 4.22.: Λόγοι επίσκεψης στην Ελλάδα	88
Γράφημα 4.23.: Πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης στην Ελλάδα	89
Γράφημα 4.24.: Εναλλαγή κωδίκων	102
Γράφημα 4.25.: Ταύτιση με γλώσσα	103
Γράφημα 4.26.: Μητρική γλώσσα	104

Γράφημα 4.27.: Ταυτοτικός αυτοπροσδιορισμός	105
Γράφημα 4.28.: Γλώσσα ανατροφής παιδιών	106
Γράφημα 4.29.: Αναγκαιότητα διατήρησης της ελληνικής γλώσσας	109
Γράφημα 4.30.: Συναισθήματα απέναντι στην ελληνική σημαία	112
Γράφημα 4.31.: Διατήρηση ελληνικών εθίμων και παραδόσεων	112

Α΄ ΜΕΡΟΣ – ΘΕΩΡΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

Πρόλογος

Η ενασχόλησή μου με θέματα διγλωσσίας και πολυπολιτισμικότητας συνδέεται στενά με τα προσωπικά μου βιώματα ως παιδί μεταναστών πρώτης γενιάς στη Γερμανία. Επιπλέον, η τρίχρονη εκπαιδευτική μου εμπειρία ως νηπιαγωγός σε μειονοτικά νηπιαγωγεία του ν. Ξάνθης μου άνοιξε νέους δρόμους σκέψης σε θέματα μειονοτήτων και διγλωσσης εκπαίδευσης και με ευαισθητοποίησε ακόμη περισσότερο στα ζητήματα της διαπολιτισμικής εκπαίδευσης. Οι προσωπικές αυτές εμπειρίες αποτέλεσαν ουσιαστικά το έναυσμα για να ασχοληθώ περαιτέρω σε επιστημονικό επίπεδο με το συγκεκριμένο θέμα της διγλωσσίας σε μεταναστευτικές κοινότητες.

Με την ολοκλήρωση της παρούσας εργασίας θα ήθελα να ευχαριστήσω όλους όσους συνέβαλαν στην πραγματοποίηση της έρευνας. Ένα μεγάλο ευχαριστώ οφείλω στην επόπτρια καθηγήτριά μου, κ. Ρούλα Τσοκαλίδου, για τη συνεχή ουσιαστική παρουσία της, την εμπιστοσύνη που μου έδειξε και τη θερμή συμπαράσταση και υποστήριξη που μου παρείχε, όχι μόνο κατά τη διάρκεια εκπόνησης της μεταπτυχιακής μου εργασίας, αλλά και σε όλη τη διάρκεια των μεταπτυχιακών σπουδών μου. Ελπίζω με την ολοκλήρωση αυτής της εργασίας να μπόρεσα να ανταποκριθώ έστω και στο ελάχιστο στις προσδοκίες της.

Ιδιαίτερες ευχαριστίες οφείλω επίσης στη δρ. Χριστίνα Μαλιγκούδη, για τις αυστηρές αναγνώσεις των κεφαλαίων, τις παρατηρήσεις σε ζητήματα που αφορούν στο θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας, τις χρήσιμες υποδείξεις σε μεθοδολογικά ζητήματα, καθώς και τις χρήσιμες βιβλιογραφικές κατευθύνσεις. Κυρίως, όμως, την ευχαριστώ για την υπομονή και κατανόηση που έδειξε στον τρόπο και τους ρυθμούς εργασίας μου.

Τέλος, η μελέτη αυτή δεν θα μπορούσε να ολοκληρωθεί χωρίς την άμεση ανταπόκριση και υποστήριξη όλων όσων συμμετείχαν, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, στην υλοποίηση της έρευνας. Τους ευχαριστώ όλους θερμά για την πολύτιμη συνδρομή τους.

Εισαγωγή

Πολύ παραπάνω από το μισό πληθυσμό της ανθρωπότητας είναι πολύγλωσσος ή ζει σε πολυγλωσσικά περιβάλλοντα (Luedi, 2003: 39). Το φαινόμενο της διγλωσσίας/πολυγλωσσίας είναι παλιό, έχει παγκοσμιότητα και η διασπορά του φαινομένου αυτού στον κόσμο είναι τέτοια, ώστε να θεωρείται μάλλον η διγλωσσία ως ο κανόνας παρά η μονογλωσσία (Σκούρτου, 2011: 19, 31). Όπως σημειώνει χαρακτηριστικά η Τσοκαλίδου (2012: 19), «η διγλωσσία, δηλαδή η χρήση δύο ή περισσότερων γλωσσών για την εκπλήρωση των επικοινωνιακών μας αναγκών, αποτελεί τον κανόνα και όχι την εξαίρεση σε διεθνές επίπεδο».

Ένας σημαντικός παράγοντας για την ανάπτυξη της διγλωσσίας είναι η μετανάστευση. Οι γεωγραφικές μετακινήσεις και μετεγκαταστάσεις μεμονωμένων ατόμων και πληθυσμιακών ομάδων είναι συστατικό στοιχείο των ανθρώπινων κοινοτήτων. Η μετανάστευση πληθυσμών πέρα από τα εθνικά και ηπειρωτικά όρια είναι ένα από τα χαρακτηριστικά φαινόμενα της εποχής μας. Σε όλα τα πολυπολιτισμικά και μεταναστευτικά περιβάλλοντα προκύπτει μία συνάντηση και επαφή γλωσσών και πολιτισμών. Στην καθημερινότητα του ατόμου μεταναστευτικής καταγωγής ενυπάρχει κάποια μορφή διγλωσσίας, με την έννοια ότι το άτομο σε μια συνομιλία, ανάλογα με την περίπτωση, το συνομιλητή και το θέμα, κάνει χρήση της μιας ή της άλλης γλώσσας ή και των δύο γλωσσών μαζί. Η διγλωσσία λοιπόν αποτελεί ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά της μεταναστευτικής οικογένειας, καθώς οι μετανάστες κινούνται μεταξύ δύο γλωσσικών κωδίκων –της χώρας προέλευσης και της χώρας υποδοχής-, τους οποίους χρησιμοποιούν ανάλογα με την επικοινωνιακή περίπτωση.

Η διγλωσσία των μεταναστών έχει προσελκύσει έντονο ερευνητικό ενδιαφέρον τις τελευταίες δεκαετίες, ειδικά σε χώρες οι οποίες δέχθηκαν μεγάλους αριθμούς μεταναστών (Skutnabb-Kangas, 1981, Hoffman, 1991, Clyne, 1991, Romaine, 1995, Pauwels, 2004). Στα πλαίσια της συζήτησης που αναπτύσσεται στο διεθνή χώρο για το φαινόμενο της διγλωσσίας σε συνθήκες μετανάστευσης, σημαντικό μέρος της βιβλιογραφίας εστιάζει σε θέματα που αφορούν τη γλωσσική χρήση, τη γλωσσική διατήρηση ή μετακίνηση, τις γλωσσικές πρακτικές που ακολουθούν οι μεταναστευτικές οικογένειες, τις στάσεις των μεταναστευτικών ομάδων απέναντι στις γλώσσες τους και τη διγλωσσία, τη σχέση γλώσσας και εθνοτικής ταυτότητας. Σχετικά με την εξέλιξη, δηλαδή τη διατήρηση, τη μετακίνηση ή την απώλεια της γλώσσας του μετανάστη στη

χώρα υποδοχής έχουν διατυπωθεί διάφορες θεωρίες. Τα θέματα αυτά συνεχίζουν να έχουν αυξανόμενο επιστημονικό ενδιαφέρον εξαιτίας της δυναμικής φύσης των παραγόντων που επηρεάζουν τη γλωσσική διατήρηση σε διαφορετικά κοινωνιογλωσσολογικά, πολιτικά και οικονομικά πλαίσια (Baker, 2001, Fishman, 1991). Η διγλωσσία σε μεταναστευτικές κοινότητες δε φαίνεται να είναι μια σταθερή κατάσταση, μιας και οι κοινότητες αυτές για λόγους οικονομικού, κοινωνικού ή συμβολικού κύρους φαίνεται να μη διατηρούν πάντα τη γλώσσα τους και σταδιακά υιοθετούν τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, η οποία συνήθως έχει και το υψηλότερο κύρος (Hofmann, 1991).

Η Schwartz (2008: 400) επισημαίνει ότι είναι ανάγκη το θέμα της μετανάστευσης να εστιάσει, πέρα από άλλα θέματα, και στις μελλοντικές γενιές μεταναστών (δηλαδή μετανάστες δεύτερης και τρίτης γενιάς), που γεννήθηκαν στις χώρες υποδοχής, στη γλωσσική διατήρηση και μετακίνησή τους, καθώς και στα μοντέλα και τις στρατηγικές γλωσσικής διατήρησης της εθνοτικής γλώσσας που αυτές οι γενιές ακολουθούν. Για τη δεύτερη και τρίτη γενιά η μεικτή φόρτιση της μητρικής γλώσσας αποκτά διαφορετικό περιεχόμενο. Δεδομένου ότι η δεύτερη (και κατά μείζονα λόγο η τρίτη γενιά) είναι δίγλωσση, η γλώσσα των γονέων, ως καθοριστικό στοιχείο ενός ευρύτερου πολιτισμικού πλαισίου, διατηρεί μεν τη θέρμη του οικείου γλωσσικού οργάνου αλλά ταυτόχρονα υφίσταται την πίεση της άλλης «μητρικής» γλώσσας, που είναι η γλώσσα του σχολείου και των συνομηλίκων, αλλά και του ευρύτερου κοινωνικού περιβάλλοντος (Χριστίδης & Καραντζόλα, 1997: 13).

Επιπλέον, η γλώσσα είναι σημαντική πτυχή της χώρας καταγωγής και θεωρείται συχνά σύμβολο εθνικής υπερηφάνειας, μέσο διατήρησης πραγματικών και συναισθηματικών επαφών με τη χώρα προέλευσης αλλά και εργαλείο κοινωνικής συνοχής. Επίσης, συνιστά μέσο εξοικείωσης με την κουλτούρα της χώρας προέλευσης αλλά και το μέσο για τη μετάδοση της πολιτιστικής κληρονομιάς στις επόμενες γενιές (Tannenbaum, 2003: 374-375). Η γλώσσα, δηλαδή, δεν είναι μόνο μέσο επικοινωνίας αλλά και ένα σύμβολο ταυτότητας και υπαγωγής στην ομάδα κυρίως σε περιβάλλοντα διασποράς.

Η γλωσσική διατήρηση και μετακίνηση μας ενδιαφέρει όχι μόνο όσον αφορά την επικοινωνία ανάμεσα στα μέλη μιας οικογένειας ή κοινότητας μεταναστευτικής καταγωγής, αλλά και όσον αφορά πιθανή απώλεια της ιδιαίτερης πολιτισμικής και εθνοτικής ταυτότητας, δεδομένου ότι η γλώσσα συμβολίζει αλλά και αποτελεί τον κυριότερο εκφραστή του πολιτισμού εν γένει (Fishman, 1989, 1991 στο Τσοκαλίδου, 2012: 72).

Προς την κατεύθυνση της διερεύνησης θεμάτων γλωσσικής συμπεριφοράς και θεμάτων εθνογλωσσικής ταυτότητας στο πλαίσιο της ελληνογερμανικής κοινότητας¹ στρέφεται η παρούσα έρευνα, η οποία πραγματοποιήθηκε σε ενήλικες Έλληνες μετανάστες δεύτερης γενιάς στη Γερμανία. Σκοπός της έρευνας ήταν να διερευνήσει το βαθμό χρήσης της εθνοτικής γλώσσας, τις γλωσσικές επιλογές τους με διάφορες κατηγορίες συνομιλητών, τους χώρους γλωσσικής χρήσης, το βαθμό γλωσσικής διατήρησης ή μετακίνησης, καθώς και τη σημασία διαφόρων παραγόντων που ωθούν στη γλωσσική διατήρηση ή μετακίνηση. Μέσα από τη διερεύνηση αυτή θα επιχειρηθεί και η ανίχνευση της σχέσης που έχει η συγκεκριμένη γλωσσική συμπεριφορά των υποκειμένων με τις στάσεις τους απέναντι στην εθνοτική γλώσσα και την εθνοτική ταυτότητα.

Επιλέξαμε το συγκεκριμένο θέμα, επειδή πιστεύουμε ότι παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον η περίπτωση των Ελλήνων της Γερμανίας σε σχέση με την υπόλοιπη ελληνική διασπορά. Στη σχετικά πρόσφατη βιβλιογραφία οι ελληνικές παροικίες στη Γερμανία παρουσιάζονται ως οι πλέον ελλαδοκεντρικές και ελλαδοπροσανατολισμένες παροικίες της ελληνικής διασποράς (Δαμανάκης, 2007: 89). Κύρια χαρακτηριστικά των ελληνικών κοινοτήτων είναι ο έντονος προσανατολισμός τους προς την Ελλάδα και η εμμονή ενός μεγάλου μέρους των Ελλήνων σε μιαν «αμιγή» ελληνόγλωσση εκπαίδευση (Δαμανάκης, ό.π.). Το ενδιαφέρον και η πρωτοτυπία της έρευνας έγκεινται επίσης στο ότι στην Ελλάδα απουσιάζουν έρευνες που να επικεντρώνονται στις γλωσσικές πρακτικές του συγκεκριμένου μεταναστευτικού πληθυσμού. Αν και το θέμα της μελέτης γλωσσικών πρακτικών διαφόρων μεταναστευτικών πληθυσμών έχει διερευνηθεί σε μεγάλο βαθμό, δεν υπάρχουν πολλές έρευνες για τον συγκεκριμένο πληθυσμό, οπότε η ίδια η έρευνα και τα πορίσματά της αποκτούν ιδιαίτερη σημασία.

Η εργασία χωρίζεται σε δύο μέρη, από τα οποία το πρώτο αποτελεί το θεωρητικό μέρος και το δεύτερο το ερευνητικό. Το θεωρητικό μέρος της έρευνας αποτελείται από δύο κεφάλαια. Πιο συγκεκριμένα:

Το *πρώτο κεφάλαιο* αφορά την ελληνική μεταναστευτική κοινότητα στη Γερμανία και παρουσιάζονται στοιχεία σχετικά με την ιστορική και αριθμητική εξέλιξη των Ελλήνων στη Γερμανία, τη σημερινή κοινωνικοπολιτισμική σύνθεση του ελληνικού πλη-

---

¹ Στην παρούσα εργασία χρησιμοποιούμε τους όρους *κοινότητα* ή *παροικία* σύμφωνα με τον ορισμό που δίνει ο Δαμανάκης (2007: 59): *Το σύνολο των ατόμων που ζουν σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή εκτός της χώρας προέλευσής τους και που με κριτήριο την εθνοπολιτισμική ή και θρησκευτική τους προέλευση αυτοπροσδιορίζονται ως μια ιδιαίτερη (διαφορετική) ομάδα, σε σύγκριση με την κυρίαρχη εθνοπολιτισμική ή με άλλες μη κυρίαρχες εθνοπολιτισμικές ομάδες στην ίδια γεωγραφική περιοχή, συγκροτούν μια παροικία.*

θυσμού, την οργάνωση της παροικίας και την εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών.

Στο *δεύτερο κεφάλαιο* αναλύονται θέματα γλώσσας και ταυτότητας στη διασπορά. Συγκεκριμένα τίγονται ζητήματα που αφορούν την πρώτη/μητρική γλώσσα και τη δεύτερη και ξένη γλώσσα, παρουσιάζονται αναλυτικά οι ορισμοί και οι διακρίσεις της ατομικής και κοινωνικής διγλωσσίας και παρουσιάζονται διάφοροι τύποι διγλωσσίας. Επίσης, πραγματοποιείται ανάλυση των φαινομένων της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης από τη σκοπιά των θεωριών και των παραγόντων που συνδέονται με τα συγκεκριμένα φαινόμενα, αλλά και μέσα από μία επισκόπηση ερευνών που αφορούν κυρίως τους Έλληνες της διασποράς. Τέλος, αναλύονται κάποια θέματα εθνογλωσσικής ταυτότητας, όπως η εθνοτική ταυτότητα και η σχέση γλώσσας και εθνοτικής ταυτότητας.

Το δεύτερο μέρος της εργασίας, το ερευνητικό, αποτελείται από τρία κεφάλαια.

Στο *τέταρτο*, κατά συνέχεια της εργασίας, *κεφάλαιο* γίνεται διεξοδική αναφορά στη μεθοδολογία που ακολουθήθηκε για τη διεξαγωγή της έρευνας. Συγκεκριμένα παρουσιάζονται η αναγκαιότητα και η πρωτοτυπία της έρευνας, ο σκοπός και οι στόχοι, τα ερευνητικά ερωτήματα, ο πληθυσμός και το δείγμα της έρευνας, τα ερευνητικά εργαλεία, η περιγραφή των συνθηκών διεξαγωγής της έρευνας, και τέλος, οι περιορισμοί και οι αδυναμίες της έρευνας.

Στο *πέμπτο κεφάλαιο* παρουσιάζονται αναλυτικά τα αποτελέσματα της έρευνας, όπως αυτά προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων.

Στο *έκτο κεφάλαιο* η μελέτη ολοκληρώνεται με συμπεράσματα και τη συζήτηση επί των αποτελεσμάτων.

Στο τέλος της εργασίας παρατίθενται η βιβλιογραφία, ελληνόγλωσση και ξενόγλωσση, ένα υπόδειγμα του ερωτηματολογίου που χορηγήθηκε στους συμμετέχοντες, ένα υπόδειγμα της συνέντευξης, καθώς και οι απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις.

1. Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΤΙΚΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ

1.1. Εισαγωγή

Με τον όρο *μετανάστευση* περιγράφεται η ατομική ή ομαδική μετακίνηση από μια περιοχή σε μια άλλη. Η μετανάστευση διακρίνεται στην *εσωτερική* (τα άτομα ή οι ομάδες μετακινούνται εντός των συνόρων του έθνους-κράτους) και την *εξωτερική* (τα άτομα ή οι ομάδες κινούνται εκτός των συνόρων του έθνους κράτους) (Δαμανάκης, 1987: 19). Αποτέλεσμα της μετακίνησης αυτής είναι η εγκατάσταση, μόνιμα ή προσωρινά, ενός μέρους του εθνικού σώματος σε περιοχές ή χώρες εκτός των εθνικών συνόρων. Οι πληθυσμοί αυτοί περιγράφονται με τον όρο *διασπορά*. Οι ορισμοί που δίνονται στη βιβλιογραφία δίνονται για τον όρο *διασπορά* ποικίλλουν. Σύμφωνα με τον Κωνσταντινίδη (2004: 45), *διασπορά* είναι το τμήμα μιας εθνικής ομάδας που βρίσκεται εκτός της εθνικής επικράτειας. Ο Χασιώτης (1993: 19) οριοθετεί την ελληνική *διασπορά* με βάση το γεωγραφικό κριτήριο (διαμονή εκτός του εθνικού χώρου) και τη διατήρηση υλικών, πολιτισμικών και συναισθηματικών σχέσεων με το εθνικό κέντρο. Ο Δαμανάκης (2004: 26-27), από την άλλη, κατανοεί τον όρο *διασπορά* σε άμεση συνάρτηση με τη διαδικασία κοινωνικοποίησης και διαμόρφωσης ταυτότητας ατόμων που ζουν σε μεταναστευτικό περιβάλλον ή γενικότερα σε καταστάσεις συνάντησης και αλληλεπίδρασης πολιτισμών. Ορίζει τη *διασπορά* ως «το γεωγραφικό διασκορπισμό εθνοτικών ομάδων², οι οποίες αποκομμένες, αλλά όχι οπωσδήποτε και αποξενωμένες, από την ομάδα προέλευσης/αναφοράς τους, ή τον εθνικό κορμό, ζουν ως εθνοτικές ομάδες ή μειονότητες στα πλαίσια μιας πολιτισμικά διαφορετικής κοινωνίας, κινούνται μεταξύ δύο ομάδων αναφοράς και μεταξύ δύο πολιτισμικών συστημάτων και ως εκ τούτου διαμορφώνουν κάτω από ιδιαίτερες συνθήκες την ταυτότητά τους» (Δαμανάκης, ό.π.). Θεωρούμε ότι ο ορισμός του Δαμανάκη είναι πιο ολοκληρωμένος, καθώς περιλαμβάνει και την έννοια της δόμησης της ταυτότητας, η οποία μας ενδιαφέρει στην παρούσα μελέτη.

---

² Στην παρούσα εργασία ο όρος «εθνοτική ομάδα» θα χρησιμοποιείται, σύμφωνα με το κριτήριο που επισημαίνει η Τσοκαλίδου (2012: 81), για τις περιπτώσεις όπου η ομάδα αποτελεί μια μειοψηφία και ζει στο πλαίσιο μιας άλλης κυρίαρχης εθνικής ομάδας (π.χ. Έλληνες/ίδες στην Αυστραλία).

Ο Δαμανάκης (ό.π.) διακρίνει δύο είδη διασποράς, ανάλογα με τα οικονομικά, κοινωνικοπολιτισμικά, χωροχρονικά και κυρίως ιστορικά χαρακτηριστικά της: την *ιστορική* και τη *μεταναστευτική διασπορά*. Στην παρούσα μελέτη μας ενδιαφέρει η μεταναστευτική διασπορά, την οποία ορίζει ως «το προϊόν της αποδημίας Ελλήνων κυρίως από το εθνικό κράτος προς χώρες υποδοχής μεταναστών, από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα μέχρι τη δεκαετία του 1970, αλλά σ' ένα βαθμό μέχρι και σήμερα» (Δαμανάκης, 2004: 27). Σαφώς και οι Έλληνες της Γερμανίας, λοιπόν, αποτελούν κομμάτι της μεταναστευτικής διασποράς.

Προκειμένου να έχουμε μία καλύτερη εικόνα για την ελληνική μεταναστευτική διασπορά στη Γερμανία, παραθέτουμε στη συνέχεια κάποια στοιχεία σχετικά με την ιστορική και αριθμητική εξέλιξη των Ελλήνων στη Γερμανία, την σημερινή κοινωνικοπολιτισμική σύνθεση του ελληνικού πληθυσμού, την οργάνωση της παροικίας και την εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών.

1.2. Η αριθμητική παρουσία των Ελλήνων στη Γερμανία

Η Ελλάδα είχε έντονη συμμετοχή στα διεθνή μεταναστευτικά ρεύματα του 20^{ου} αιώνα, αποτελώντας σε παλιότερες περιόδους χώρα εξαγωγής εργατικού δυναμικού κυρίως προς τις Η.Π.Α. και την Αυστραλία, και στη δεκαετία του 1960 κυρίως προς τη Γερμανία, αλλά και προς άλλες χώρες, όπως Βέλγιο, Ιταλία, Γαλλία, Μ. Βρετανία, Ελβετία κ.ά. Ενδεικτικά επισημαίνεται ότι μεταξύ του 1955 και του 1977 το σύνολο των Ελλήνων που μετανάστευσαν σε κάποια χώρα ανέρχεται σε 2.433.891 άτομα. Μάλιστα, στη δεκαετία του 1960 παρατηρείται η μεγαλύτερη αύξηση στη μεταναστευτική κίνηση, καθώς τα άτομα που μεταναστεύουν ξεπερνούν αριθμητικά το σύνολο των γεννήσεων της ίδιας περιόδου (Δαμανάκης, 2005: 42).

Το φαινόμενο της μετανάστευσης των Ελλήνων στη Γερμανία στη δεκαετία του 1960 εντάσσεται στις γενικότερες αλλαγές που χαρακτήρισαν τις κοινωνικοοικονομικές δομές των τότε αναπτυσσόμενων δυτικών χωρών και ιδιαίτερα της τότε Δυτικής Γερμανίας (Πατινιώτης, 1990: 27). Η μαζική μετακίνηση Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία, καταγράφηκε στις αρχές της δεκαετίας του '60, και χαρακτηρίζεται ως ένα από τα μεγαλύτερα μεταναστευτικά ρεύματα που γνώρισε ο ελλαδικός χώρος. Η εγγύτητα της Γερμανίας στον ελλαδικό χώρο, σε αντίθεση με άλλους υπερατλαντικούς μεταναστευτικούς προορισμούς (Καναδάς, Η.Π.Α., Αυστραλία), και η εξασφάλιση

εργασίας φαίνεται να ήταν δύο από τα πιο κύρια χαρακτηριστικά που ενίσχυσαν και ενδυνάμωσαν το μεταναστευτικό ρεύμα προς τη Γερμανία, η οποία πολύ σύντομα μετατράπηκε σε μια χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών από πολλές ευρωπαϊκές και μη χώρες (Παπαλεξοπούλου, 2004: 59). Ο δρόμος της μετανάστευσης των Ελλήνων για την τότε Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας (ΟΔΓ) άνοιξε ουσιαστικά με την ελληνογερμανική σύμβαση της 30 Μαρτίου 1960, που αφορούσε την αποστολή Ελλήνων εργατών στην ΟΔΓ, και όπως αναφέρει ο Δαμανάκης (1987: 36), έκλεισε (εν μέρει) το Νοέμβριο του 1973 με τη μονομερή απόφαση της γερμανικής κυβέρνησης, βάσει της οποίας απαγορεύτηκε η περαιτέρω είσοδος εργατικού δυναμικού στην ΟΔΓ από χώρες μη μέλη της ΕΟΚ.

Σύμφωνα με στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας της Γερμανίας, τα οποία παραθέτει ο Δαμανάκης (ό.π.: 34-38), κατά το χρονικό διάστημα 1955-1973 μετανάστευσαν στη Γερμανία περίπου 600.000 Έλληνες. Πιο συγκεκριμένα, κατά το διάστημα 1958-1973 παρατηρείται μια βαθμιαία αύξηση των Ελλήνων που μετανάστευσαν στη Γερμανία, με αποκορύφωμα τα έτη 1964 και 1965, όπου ο αριθμός ξεπέρασε τις 60.000. Μια ακόμα έξαρση του μεταναστευτικού κύματος των Ελλήνων στη Γερμανία παρατηρείται κατά τα έτη 1969 και 1970, όπου πάλι ο αριθμός τους ξεπέρασε τις 60.000. Κατά τα έτη 1973 και 1974 ο ελληνικός πληθυσμός στην ΟΔΓ ξεπέρασε τις 400.000 (βλ. πίνακα 1.1.). Ήδη όμως έχει αρχίσει να σημειώνεται μία σημαντική τάση μείωσης της μετανάστευσης των Ελλήνων στη Γερμανία. Το 1973 ο αριθμός των Ελλήνων που μεταναστεύουν στη χώρα φτάνει μόλις τις 9.000. Μετά την πτώση της δικτατορίας ο αριθμός των Ελλήνων μεταναστών μειώνεται και παρατηρείται μια μαζική παλιννόστηση, η οποία διάρκεσε μέχρι το 1977. Από το 1978 μέχρι το 1987, ο Δαμανάκης παρατηρεί μια πολύ ελαφρά μείωση των Ελλήνων εργαζομένων και συγχρόνως μια σταθεροποίηση του ελληνικού πληθυσμού στις 300.000 περίπου (βλ. πίνακα 1.1.). Στη δεκαετία του 1990, όμως, λαμβάνει χώρα μια νέα μετακίνηση πληθυσμών από την Ελλάδα προς τη Γερμανία, με αποτέλεσμα το 2000 να φτάσει ο πληθυσμός των Ελλήνων στη Γερμανία στις 365.400 (Δαμανάκης, 2007: 92).

Πίνακας 1.1.: Ο πληθυσμός των Ελλήνων στη Γερμανία 1967-2000³

1967	201.000	1988	274.800
1969	271.000	1989	293.600
1971	385.200	1990	320.200
1973	407.600	1991	336.900
1975	390.500	1992	345.200
1977	328.500	1995	359.600
1982	300.800	1997	363.200
1984	287.100	1999	364.400
1986	278.500	2000	365.400

Τέλος, αξίζει, πιστεύουμε, να παραθέσουμε και κάποια πιο πρόσφατα στοιχεία σχετικά με τη μετανάστευση των Ελλήνων στη Γερμανία. Η σύγχρονη οικονομική κρίση πυροδότησε ξανά ένα νέο κύμα μετανάστευσης των Ελλήνων σε διάφορες χώρες, μεταξύ των οποίων και η Γερμανία. Τα νέα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας της Γερμανίας δείχνουν κατακόρυφη αύξηση των Ελλήνων που μεταναστεύουν στη χώρα. Το 2011 ο αριθμός των Ελλήνων που μετανάστευσαν στη Γερμανία άγγιξε τις 23.800 από 12.550 που ήταν το 2010, μία αύξηση της τάξης του 90%⁴. Ενώ, λοιπόν, από το 2006 μέχρι το 2010 σημειώθηκε μία σταδιακή πτώση του μεταναστευτικού πληθυσμού ελληνικής καταγωγής (από τις 303.761 στις 276.685), από το έτος 2011 και εξής ο πληθυσμός των Ελλήνων παρουσιάζει σημαντική αυξητική τάση (βλ. πίνακα 1.2.): από 276.685 που ήταν οι Έλληνες της Γερμανίας το 2010, στις 31-12-2013 ο αριθμός τους έφτασε στις 316.331⁵. Αυτή η «νεομετανάστευση», όμως, δεν είναι συγκρίσιμη με εκείνη της δεκαετίας του 1960, δεδομένου ότι η δεύτερη συμβαίνει στα πλαίσια της ελεύθερης διακίνησης των εργαζομένων στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

³ Πηγή: Δαμανάκης, 2003: 17.

⁴ Βλ. <http://www.dw.de/%CE%BD%CE%AD%CE%BF-%CE%BC%CE%B5%CF%84%CE%B1%CE%BD%CE%B1%CF%83%CF%84%CE%B5%CF%85%CF%84%CE%B9%CE%BA%CF%8C-%CE%BA%CF%8D%CE%BC%CE%B1/a-15956182-0> (Ημερομηνία ανάκτησης: 24-08-2014).

⁵ Κύρια πηγή των στατιστικών είναι η ιστοσελίδα της στατιστικής υπηρεσίας της Γερμανίας (Statistisches Bundesamt Deutschland): <http://www.destatis.de>. (Ημερομηνία ανάκτησης: 24-08-2014).

Πίνακας 1.2.: Ο πληθυσμός των Ελλήνων στη Γερμανία 2006-2013⁶

2006	303.761	2010	276.685
2007	294.891	2011	283.684
2008	287.187	2012	298.254
2009	278.063	2013	316.331

Η προσπάθεια μίας συστηματικής ανάλυσης της αριθμητικής εξέλιξης και της σημερινής παρουσίας των Ελλήνων στη Γερμανία δεν αποτελεί αντικείμενο της παρούσας μελέτης. Γι' αυτό στη συνέχεια περιοριζόμαστε στην παράθεση κάποιων δεδομένων, που θεωρούμε ότι αξίζει να αναφερθούν. Το 2011 η ελληνογερμανική κοινότητα, σύμφωνα με στοιχεία που δημοσιεύει η ιστοσελίδα της ομογένειας, αριθμεί γύρω στους 315.000 περίπου⁷. Σε αυτόν τον αριθμό περιλαμβάνονται όλοι οι μετανάστες ελληνικής καταγωγής, πρώτης, δεύτερης και τρίτης γενιάς, που ζουν στη Γερμανία. Με βάση, όμως, τα κρατικά στοιχεία της απογραφής του 2011⁸, στις 31-12-2010 ο αριθμός των Ελλήνων στη Γερμανία φτάνει συνολικά τις 276.685. Η διαφορά αυτή ερμηνεύεται από το γεγονός ότι στα στοιχεία της στατιστικής υπηρεσίας δεν περιλαμβάνονται αυτοί που έχουν και άλλη υπηκοότητα εκτός από την ελληνική. Σύμφωνα με τα ίδια κρατικά στατιστικά στοιχεία⁹ παρατηρούμε μία σημαντική συρρίκνωση του ελληνικού πληθυσμού από το 2003, όταν οι Έλληνες ήταν συνολικά 354.630. Η μείωση αυτή οφείλεται σε δημογραφικές αλλαγές, όπως μετακινήσεις ή θάνατοι. Σε έναν βαθμό όμως οφείλεται, επίσης, και στους 12.906 Έλληνες, οι οποίοι απέκτησαν τη γερμανική υπηκοότητα από το 2003 έως το 2010 συνολικά¹⁰.

Η έρευνα της στατιστικής υπηρεσίας της Γερμανίας του έτους 2011 επισημαίνει, όσον αφορά τους Έλληνες μετανάστες στη χώρα αυτή, ορισμένα χαρακτηριστικά που αξίζει να αναφερθούν: κατ' αρχήν, το 2011 η ελληνική κοινότητα αποτελεί την πέμπτη μεγαλύτερη πληθυσμιακά εθνική ομάδα μετά τους Τούρκους, τους Ιταλούς, τους Πολωνούς και τους Σέρβους. Ο μέσος όρος ηλικίας των Ελλήνων είναι τα 43,4 χρόνια, ενώ οι πιο πολυπληθείς ομάδες ηλικιών στον ελληνικό πληθυσμό της Γερμα-

⁶ Ο.π.

⁷ Βλ. http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/hellenes_germany/intro.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 20-09-2011).

⁸ Βλ. <http://www.destatis.de>. (Ημερομηνία ανάκτησης: 26-09-2011).

⁹ Ο.π.

¹⁰ Πηγή για τα στοιχεία της απόκτησης γερμανικής υπηκοότητας από 2003-2010 : <http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Content/Publikationen/Fachveroeffentlichungen/Bevoelkerung/MigrationIntegration/Einbuengerungen2010210107004,property=file.pdf> (Ημερομηνία ανάκτησης: 26-09-2011).

νίας είναι οι Έλληνες μεταξύ 35-45 και οι 45-55, με τρίτους στη σειρά τους Έλληνες μεταξύ 25-35. Τέλος, μόνον γύρω στους 7.916 ανέρχεται η «καθαρή μετανάστευση» από την Ελλάδα στη Γερμανία μέσα στο 2010. Από αυτούς μετέβησαν για πρώτη φορά στη Γερμανία οι 4.925, είναι δηλαδή πραγματικά καινούργιοι μετανάστες, ενώ οι υπόλοιποι μάλλον επέστρεψαν μετά από ένα διάλειμμα κάποιων ετών.

Όσον αφορά τα στοιχεία που αφορούν τον χρόνο παραμονής του ελληνικού πληθυσμού στη Γερμανία, έχουμε να σημειώσουμε τα εξής: ο μέσος χρόνος παραμονής των Ελλήνων φαίνεται ότι είναι 27,2 χρόνια. Επιπλέον, 27.213 Έλληνες ζουν τουλάχιστον δέκα χρόνια στη Γερμανία, ενώ οι Έλληνες που διαμένουν στη Γερμανία πάνω από 40 χρόνια φτάνουν στις 65.239. Ένα άλλο σημαντικό στοιχείο είναι και ο αριθμός αυτών που έχουν γεννηθεί στη Γερμανία. Από τους 276.685 Έλληνες οι 76.296 έχουν γεννηθεί στη Γερμανία, δηλαδή το 27,6%.¹¹ Από αυτά τα στοιχεία προκύπτει ότι η παρουσία των Ελλήνων στη Γερμανία αποτελεί πλέον μία μόνιμη κατάσταση. Αξίζει να σημειώσουμε επίσης, ότι τα κρατίδια που συγκεντρώνουν τον πιο μεγάλο αριθμό Ελλήνων είναι: η Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία (Nordrhein-Westfalen) με 84.555, η Βάδη-Βυρτεμβέργη (Baden-Wuerttemberg) με 65.869 και η Βαυαρία (Bayern) με 52.978 Έλληνες. Ακολουθούν το κρατίδιο της Έσσης (Hessen) με 27.647 Έλληνες, το κρατίδιο της Κάτω Σαξονίας (Niedersachsen) με 14.392 Έλληνες, και του Ρήνου-Παλατινάτου (Rheinland-Pfalz), όπου οι Έλληνες δεν ξεπερνούν τις 6.622 (βλ. πίνακα 1.3.)¹².

Πίνακας 1.2.: Ο πληθυσμός των Ελλήνων σε διάφορα γερμανικά κρατίδια, σύμφωνα με τα στοιχεία της απογραφής του 2011¹³

Βόρεια Ρηνανία-Βεστφαλία (Nordrhein-Westfalen)	84.555
Βάδη-Βυρτεμβέργη (Baden-Wuerttemberg)	65.869
Βαυαρία (Bayern)	52.978
Έσση (Hessen)	27.647
Κάτω Σαξονία (Niedersachsen)	14.392
Ρήνου-Παλατινάτου (Rheinland-Pfalz)	6.622

¹¹ Πηγή:

<http://www.destatis.de/jetspeed/portal/cms/Sites/destatis/Internet/DE/Content/Publikationen/Fachveroeffentlichungen/Bevoelkerung/MigrationIntegration/AuslaendBevoelkerung2010200107004,property=file.pdf> (Ημερομηνία ανάκτησης: 26-09-2011).

¹² Ο.π.

¹³ Ο.π.

1.3. Η εικόνα των Ελλήνων στη Γερμανία σήμερα

Οι σημερινοί Έλληνες της Γερμανίας δεν είναι πια οι κλασικοί μετανάστες της δεκαετίας του '60, οι οποίοι μετανάστευσαν για να εργαστούν προσωρινά ως «φιλοξενούμενοι εργάτες»¹⁴ και στη συνέχεια να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Η σημερινή εικόνα των Ελλήνων της Γερμανίας είναι περισσότερο σύνθετη απ' όση αυτή ήταν στις αρχές της μετανάστευσης πριν 50 χρόνια. Παρά το γεγονός ότι η γεωγραφική εγγύτητα μεταξύ των δύο χωρών ενίσχυε φαινομενικά τη σύντομη παραμονή των μεταναστών, εντούτοις η μετανάστευση των Ελλήνων με την πάροδο των χρόνων έλαβε έναν μόνιμο χαρακτήρα (Δαμανάκης, 1987: 40-41). Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Κώστας Δημητρίου, πρόεδρος της Ομοσπονδίας Ελληνικών Κοινοτήτων Γερμανίας στο 19ο συνέδριο της Ομοσπονδίας: «δεν τίθεται πλέον τόσο έντονα, όπως στο παρελθόν, θέμα οριστικής επιστροφής των Ελλήνων μεταναστών στην Ελλάδα. Η δεύτερη και η τρίτη γενιά πλέον δεν έχει τόσο έντονους συναισθηματικούς δεσμούς με την Ελλάδα, καθώς μεγαλώνει, ζει και μορφώνεται, θεωρώντας τη Γερμανία ως δεύτερη πατρίδα. Διατηρώντας βέβαια την αγάπη για την Ελλάδα, την πατρίδα των γονιών τους, την οποία βλέπουν στις διακοπές»¹⁵.

Αρχικά οι Έλληνες μετανάστες φαίνεται ότι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα κοινωνικής ένταξης στις ευρύτερες δομές της κοινωνίας (Παπαλεξοπούλου, 2004: 64). Ως «φιλοξενούμενοι εργάτες», όπως και οι μετανάστες πολλών άλλων εθνικοτήτων, ανέλαβαν τις λεγόμενες εργασίες «βαρέου τύπου», απασχολούμενοι σε χυτήρια, εργοστάσια μετάλλου, ορυχεία και υπηρεσίες καθαριότητας, ενώ αρκετοί ήταν εκείνοι που επέλεξαν τον τομέα των εστιατορίων και των ξενοδοχείων. Οι Ελληνίδες απορροφήθηκαν σε μεγάλο βαθμό από εργοστάσια και την κλωστοϋφαντουργική βιομηχανία (Δαμανάκης, 1987: 49). Η πλήρης ένταξη της Ελλάδας το 1981 στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα άλλαξε σημαντικά το καθεστώς των Ελλήνων εργαζομένων και τους έδωσε περισσότερες ελευθερίες διακίνησης μεταξύ Ελλάδας και Γερμανίας, καθώς και ευκαιρίες αυτοαπασχόλησης στη Γερμανία (Δαμανάκης, 2003: 18).

---

¹⁴ Ο όρος του «φιλοξενούμενου εργάτη» (*Gastarbeiter*) υιοθετήθηκε από το γερμανικό κράτος στην προσπάθειά του να ελέγξει τον αριθμό και τη σύνθεση του μεταναστευτικού πληθυσμού που δεχόταν (Κασσιμάτη, 1984: 17-18, Μουσούρου, 1993:22).

¹⁵ Πηγή: http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/hellenes_germany/image.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 20-09-2011).

Σήμερα η πρώτη εικόνα των Ελλήνων μεταναστών έχει αλλάξει σημαντικά, καθώς οι Έλληνες δεν απασχολούνται αποκλειστικά στις βιομηχανίες και τα εργοστάσια της Γερμανίας ως εργάτες. Ένας μεγάλος αριθμός Ελλήνων έχει στραφεί σε επιχειρηματικές δραστηριότητες. Σύμφωνα με μια έρευνα του Πανεπιστημίου του Μανχάιμ¹⁶, υπάρχουν 27.500 Έλληνες επαγγελματίες. Το 15% των οικονομικά ενεργών Ελλήνων της Γερμανίας, είναι μικρομεσαίοι επιχειρηματίες και ελεύθεροι επαγγελματίες. Περισσότεροι από τους μισούς Έλληνες ελεύθερους επαγγελματίες, δραστηριοποιούνται στον τομέα της γαστρονομίας, και τα ελληνικά εστιατόρια είναι διασκορπισμένα, εκτός από τις πόλεις και σε ημιαστικές περιοχές και σε χωριά. Αξιοσημείωτη είναι και η οικονομική δραστηριοποίηση των Ελληνίδων της Γερμανίας. Σε αντίθεση με τις υπόλοιπες μετανάστριες, οι Ελληνίδες δραστηριοποιούνται περισσότερο. Το ποσοστό τους ξεπερνά το 10% των οικονομικών ενεργών Ελληνίδων και κυμαίνεται στα ίδια επίπεδα με αυτό των Γερμανίδων, υπερτερεί δε έναντι όλων των άλλων μεταναστευτικών παροικιών. Παράλληλα, αυξάνει συνεχώς το ποσοστό των επιστημόνων, η παρουσία των οποίων σε διάφορα ερευνητικά κέντρα, νοσοκομεία και Πανεπιστήμια, είναι αξιοσημείωτη. Σημαντική αύξηση παρουσιάζει τα τελευταία χρόνια και ο αριθμός των Ελλήνων φοιτητών από μεταναστευτικές οικογένειες. Ωστόσο, παρά την οικονομική και κοινωνική ανέλιξη των Ελλήνων στη Γερμανία, ο Δαμανάκης (2007: 59) θεωρεί ότι οι παροικίες τους φέρουν ακόμα έντονα τα χαρακτηριστικά της εργατικής μετανάστευσης.

Πάντως, η αλλαγή του επαγγελματικού status και η βελτίωση του οικονομικοκοινωνικού και μορφωτικού επιπέδου τους δεν εμποδίζει τους Έλληνες της Γερμανίας να συνεχίζουν να διατηρούν στενή επαφή με την πατρίδα. Στην ιστοσελίδα της ομογένειας¹⁷ αναφέρεται χαρακτηριστικά: «τα τελευταία χρόνια παρατηρείται και στους νέους μια έντονη έλξη προς την Ελλάδα, προς τις αξίες του ελληνικού διαχρονικού πολιτισμού. Αψευδής μάρτυρας και η συνεχιζόμενη μεγάλη συμμετοχή στις πολιτιστικές και άλλες εκδηλώσεις των φορέων του ελληνισμού στη Γερμανία, που αποδεικνύουν ότι οι Έλληνες στη μεγάλη αυτή ευρωπαϊκή χώρα, είναι ζωντανό κομμάτι της κοινωνίας, συμβάλλουν στην τόνωση της αλληλεγγύης μεταξύ των μεταναστών και αποτελούν μια ήρεμη, υπολογίσιμη κοινωνική δύναμη στη Γερμανία».

---

¹⁶ Πηγή: http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/hellenes_germany/image.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 20-09-2011).

¹⁷ Πηγή: http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/hellenes_germany/image.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 20-09-2011).

1.4. Η οργάνωση της ελληνικής κοινότητας

Κατά τις πρώτες δεκαετίες μετανάστευσης οι Έλληνες της Γερμανίας δεν επέδειξαν ιδιαίτερο ενδιαφέρον ένταξης στις προϋπάρχουσες δομές της χώρας υποδοχής, καθώς προσέβλεπαν σε μια βραχυπρόθεσμη παραμονή. Το γεγονός αυτό ενισχυόταν και από την πολιτική αντιμετώπιση του θέματος από το γερμανικό κράτος, το οποίο δεν παρείχε πολλά περιθώρια κοινωνικής δραστηριοποίησης των «φιλοξενούμενων εργατών». Οι Έλληνες μετανάστες αντιμετώπισαν το ζήτημα αυτό κυρίως με τη συσπείρωσή τους κάτω από την ομπρέλα της εθνικής, γλωσσικής και θρησκευτικής ταυτότητας και την ίδρυση οργανώσεων, κοινοτήτων και συλλόγων, οι οποίοι μαζί με την ελληνορθόδοξη Εκκλησία και την εκπαίδευση αποτέλεσαν τους πυρήνες συσπείρωσης και αυτοοργάνωσής τους (Παπαλεξοπούλου, 2004: 64-65).

Οι πρώτες ελληνικές κοινότητες στη Γερμανία ιδρύθηκαν αμέσως μετά την εγκατάσταση των πρώτων μεταναστών, περίπου στα 1961, με σκοπό τον προσανατολισμό, την ψυχολογική υποστήριξη των μελών τους και τη διατήρηση των εθνικών δεσμών. Αρχικά οι ελληνικές κοινότητες αντιμετώπιζονταν ως «ενώσεις εργατών». Αξίζει να σημειωθεί ότι κατά τη διάρκεια της δικτατορίας ήταν ενεργή η συμμετοχή τους στον αντιδικτατορικό αγώνα, κάτι που οδήγησε και σε αύξηση των μελών τους, κυρίως μετά την αποκατάσταση της δημοκρατίας στην Ελλάδα (Παπαλεξοπούλου, 2004: 65). Σήμερα η ελληνική κοινότητα της Γερμανίας παρουσιάζει εξαιρετικά υψηλό επίπεδο οργάνωσης σε πολλά επίπεδα και με ποικίλες δραστηριότητες. Στη Γερμανία υπάρχει σήμερα ένα μεγάλο πλήθος οργανωμένων κοινοτήτων και ομοσπονδιών με ικανό αριθμό Ελλήνων, ενώ σύμφωνα με στοιχεία του Συμβουλίου Απόδημου Ελληνισμού¹⁸ υπάρχουν πολυάριθμες οργανώσεις με βάση επιμέρους κριτήρια όπως εθνοτοπική προέλευση, π.χ. εθνοτοπικοί σύλλογοι Κρητών, Ηπειρωτών, Ποντίων κ.ά., με πολιτισμικά κριτήρια, π.χ. πολιτιστικοί σύλλογοι, με οικονομικά-επαγγελματικά συμφέροντα ή κοινά ενδιαφέροντα, π.χ. επιστημονικοί, επαγγελματικοί, φοιτητικοί, αθλητικοί κ.ά. σύλλογοι, σύλλογοι γονέων και κηδεμόνων. Μάλιστα, από το 1965 λειτουργεί η Ομοσπονδία Ελληνικών Κοινοτήτων Γερμανίας (ΟΕΚ), η οποία έχει την ευθύνη για το συντονισμό των Ελληνικών Κοινοτήτων στη Γερμανία, που είναι τα ενιαία εθνικά δημοκρατικά όργανα των Ελλήνων. Ο αριθμός των ελληνικών κοινοτήτων σε όλη τη

---

¹⁸ Πηγή: <http://www.sae-europe.eu> (Ημερομηνία ανάκτησης: 18-09-2011).

γερμανική επικράτεια υπολογίζεται σε 150 περίπου, με περίπου 50.000 μέλη. Στην πλειοψηφία τους είναι μέλη της Ομοσπονδίας. Η ΟΕΚ μελετά τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι Έλληνες στη Γερμανία και προασπίζεται τα δικαιώματά τους. Συντονίζει τον αγώνα των μελών της και όλων των Ελλήνων στη Γερμανία και προωθεί στους αρμόδιους φορείς τα δίκαια αιτήματά τους. Επίσης, αγωνίζεται για τη διατήρηση και καλλιέργεια της εθνικής, γλωσσικής και πολιτιστικής ταυτότητας των Ελλήνων μεταναστών και των παιδιών τους και εργάζεται για την ευρύτερη διάδοση της ελληνικής πολιτιστικής κληρονομιάς¹⁹. Η ΟΕΚ συνεργάζεται με άλλους ελληνικούς και λοιπούς φορείς, όπως το Πολιτιστικό και Κοινωνικό Ίδρυμα των Ελληνικών Κοινοτήτων στη Γερμανία, (KuSoW), την Παγερμανική Επιτροπή Μεταναστευτικών Οργανώσεων (BAGIV), τον Γερμανικό Οργανισμό Ελεύθερης Κοινωνικής Μέριμνας (Der Paritatische), το Συμβούλιο Απόδημου Ελληνισμού, κ.ά.²⁰. Παρόλ' αυτά στη βιβλιογραφία υπάρχει και η άποψη ότι οι Έλληνες της Γερμανίας δεν παρουσιάζουν δομές οργάνωσης ανάλογες με εκείνες άλλων παροικιών, και αυτό αποδίδεται πιθανά στον προσωρινό χαρακτήρα που συνεχίζει να έχει η παραμονή τους στη χώρα (Μιχελακάκη, 1999: 86).

Πέρα από την οργάνωση των Ελλήνων της Γερμανίας στις ποικίλες παροικιακές οργανώσεις, αξίζει να σημειώσουμε ότι, παρατηρείται και μία έντονη δραστηριοποίησή τους με πολυάριθμα μέσα μαζικής ενημέρωσης, ιστοσελίδες, εφημερίδες, περιοδικά και ραδιοφωνικές εκπομπές²¹. Η Μιχελακάκη (ό.π.), βέβαια, εντοπίζει μία έλλειψη αξιόλογων ομογενειακών εντύπων, την οποία αποδίδει στο γεγονός ότι μπορούν να έχουν απευθείας πρόσβαση στις ελληνικές εφημερίδες.

Τέλος, ένας σημαντικός θεσμός της ελληνικής παροικίας είναι η ελληνορθόδοξη Εκκλησία, η οποία είναι αναγνωρισμένη ως η τρίτη χριστιανική εκκλησία της Γερμανίας και καλύπτει πρωταρχικά τις θρησκευτικές ανάγκες των μελών της. Η Ελληνική Ορθόδοξη Εκκλησία της Γερμανίας ιδρύθηκε το 1963, με έδρα τη Βόννη και ανήκε στη δικαιοδοσία του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Κατά την πρώτη δεκαετία η δραστηριοποίηση της Εκκλησίας ήταν σχετικά περιορισμένη, και μόνο κατά την περίοδο 1972-1984 αναπτύχθηκε ιδιαίτερα. Ο ρόλος αρχικά περιοριζόταν σε θέματα κατήχησης, νεότητας και μέριμνας των πιστών. Αργότερα όμως η ελληνορθόδοξη Εκκλησία εξισώθηκε με τις άλλες δύο μεγάλες Εκκλησίες της Γερμανίας (Καθολική και Ευαγγελι-

¹⁹ Πηγή: <http://www.oek-germany.de> (Ημερομηνία ανάκτησης: 18-09-2011).

²⁰ Πηγή: http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/hellenes_germany/image.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 20-09-2011).

²¹ Βλ. σχετικά: <http://www.sae-europe.eu>.

κή) (Παπαλεξοπούλου, 2004: 67). Από πολλούς, ωστόσο, έχει ασκηθεί κριτική στη στάση που κράτησε η εκκλησία απέναντι σε θέματα καθημερινότητας των μεταναστών, αλλά κυρίως απέναντι σε σημαντικά θέματα του ελληνισμού, όπως η δικτατορία. Ο Ζωγράφος (1997: 93 στην Παπαλεξοπούλου, ό.π.) αναφέρει χαρακτηριστικά ότι η Εκκλησία της Γερμανίας έμεινε μακριά από τα προβλήματα των Ελλήνων εργατών και κυρίως απείχε από τον αγώνα των Ελλήνων της διασποράς κατά της δικτατορίας. Σήμερα η Εκκλησία στη Γερμανία λειτουργεί περισσότερο ως παράγοντας ένταξης στην κοινωνία υποδοχής, με παράλληλη διατήρηση και καλλιέργεια της θρησκευτικότητας (Δαμανάκης, 2007: 99-100).

1.5. Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Γερμανία

Η παρεχόμενη ελληνόγλωσση εκπαίδευση στα παιδιά των μεταναστών είναι η συνισταμένη ποικίλων παραγόντων, οι περισσότεροι από τους οποίους σχετίζονται με τις οικονομικές και πολιτικές προτεραιότητες της εκάστοτε χώρας υποδοχής (Χριστίδης & Καραντζόλα, 1997: 14). Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Γερμανία έχει απασχολήσει αρκετά τους μελετητές της μετανάστευσης. Πρόκειται για ένα ζήτημα που τέθηκε σχεδόν ταυτόχρονα με την έναρξη της μετανάστευσης των Ελλήνων, στα 1960, και φαίνεται ότι συνεχίζει να απασχολεί ακόμη και σήμερα τις επίσημες αρχές (Παπαλεξοπούλου, 2004: 67). Για τις μορφές της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, αλλά και τον ελληνικό μαθητικό πληθυσμό στη Γερμανία, έχουν δημοσιευτεί πολυάριθμες μελέτες και έρευνες (Δαμανάκης 1987, 1988, 1997β, 2003, 2007, Γιωτίτσας 1998, Γκότοβος 1988 και 1997, Μιχελακάκη 2001 κ.ά.), και όλοι συμφωνούν στο ότι υπάρχουν έντονα προβλήματα στο χώρο της εκπαίδευσης, τα οποία απασχολούν ιδιαίτερα τους Έλληνες γονείς, τόσο τους μόνιμους όσο και τους προσωρινούς. Ο Δαμανάκης (1987: 87), μάλιστα, επισημαίνει το «εκπαιδευτικό» ως το πιο σοβαρό πρόβλημα της ελληνικής μειονότητας στη Γερμανία. Παρά τις διαφορετικές απόψεις και θέσεις που επικρατούν στην κάθε πλευρά, φαίνεται όμως ότι υπάρχει μια συμφωνία στο ότι η λειτουργία των ελληνικών σχολείων θα πρέπει να «εξυπηρετεί κοινωνικο-πολιτιστικούς σκοπούς, καθώς η συναναστροφή νέων ελληνικής καταγωγής τονώνει το αίσθημα της

εθνικής ταυτότητας και συμβάλλει στη δημιουργία δεσμών με την ελληνική γλώσσα και κουλτούρα»²².

Η ιστορική εξέλιξη και πορεία της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στη Γερμανία χωρίζεται από τον Καναβάκη (1998: 7-19, στην Παπαλεξοπούλου, 2004: 68) σε πέντε χρονικές περιόδους. Η πρώτη περίοδος αφορούσε το διάστημα από την αρχή της μετανάστευσης (1960) μέχρι την κατάργηση της δημοκρατίας στην Ελλάδα (1967). Η δεύτερη περίοδος θεωρείται η περίοδος της δικτατορίας (1967-1973). Η τρίτη περίοδος ξεκινάει με την αποκατάσταση της δημοκρατίας (1973) και διαρκεί μέχρι το τέλος της δεκαετίας του 1970. Η τέταρτη περίοδος καλύπτει όλη τη δεκαετία του 1980, ενώ η πέμπτη περίοδος καλύπτει τη δεκαετία του 1990 (και πιθανώς συνεχίζεται μέχρι τις μέρες μας). Εδώ αξίζει να σημειωθεί ότι στις 4-11-2011 ψηφίστηκε ο Ν. 4027/ΦΕΚ 233 («Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό και άλλες διατάξεις»), με τον οποίο καθορίζονται εκ νέου ο σκοπός, οι μορφές και φορείς της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης στο εξωτερικό.

Η αναλυτική μελέτη της κάθε περιόδου δεν εμπίπτει στα πλαίσια της παρούσας μελέτης. Αξίζει ωστόσο να γίνει μία σύντομη αναφορά στις μορφές της παρεχόμενης εκπαίδευσης. Ανάλογα με το κάθε κρατίδιο υπάρχουν διαφορές στα μοντέλα εκπαίδευσης και στον τρόπο που εφαρμόζονται. Οι κύριες μορφές της ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης που παρέχεται στα ελληνόπουλα της Γερμανίας μπορούν να συνοψιστούν στις παρακάτω: α) «Αμιγή ελληνικά σχολεία» που λειτουργούν σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης στη βάση των ελληνικών σχολείων και εφαρμόζουν αναλυτικά προγράμματα του ελληνικού υπουργείου παιδείας, με τη μόνη διαφορά ότι σε αυτά γίνεται και διδασκαλία της γερμανικής γλώσσας 2-3 ώρες την εβδομάδα²³. Το κόστος λειτουργίας αυτών των σχολείων αναλαμβάνει εξ ολοκλήρου η ελληνική πολιτεία. β) «Ελληνικά ιδιωτικά σχολεία», γ) «Δίγλωσσα σχολεία» δηλαδή γερμανικά σχολεία που εφαρμόζουν δίγλωσσα προγράμματα, δ) «Τμήματα ελληνικής ή μητρικής γλώσσας» όπου φοιτούν παράλληλα μαθητές των γερμανικών σχολείων, συνήθως σε απογευματινές ώρες, και τα οποία έχουν προαιρετικό χαρακτήρα, ε) «Ενταγμένα τμήματα», δηλαδή δίγλωσσες τάξεις που λειτουργούν μέσα στα κανονικά γερμανικά σχολεία με παράλληλη ελληνική εκπαίδευση και έχουν ως βασική επιδίωξη μια διγλωσσική και διπολιτισμική εκπαίδευση. Τέλος, ε) «Ευρωπαϊκά σχολεία», όπως είναι το Κρατικό Ευρω-

²² Πηγή: http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/hellenes_germany/education.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 20-09-2011).

²³ Κύριο χαρακτηριστικό αυτών των σχολείων είναι ότι οι απόφοιτοί τους έχουν δικαίωμα εισαγωγής σε ελληνικά Πανεπιστήμια με ειδικές εξετάσεις.

παϊκό Σχολείο Βερολίνου (Die Staatliche Europaschule Berlin), το οποίο δεν απευθύνεται αποκλειστικά σε μαθητές ελληνικής καταγωγής και φαίνεται να ανοίγει νέες προοπτικές στη δίγλωσση εκπαίδευση στη Γερμανία, αλλά και το Ευρωπαϊκό Σχολείο του Μονάχου (Δαμανάκης, 1987:113-118, Γιωτίτσας, 1999: 151-156, Παπαλεξοπούλου, 2004: 68-69).

Πίνακας 1.3.: Έλληνες μαθητές που φοιτούν σε κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης το έτος 2011

Αμιγή σχολεία (53)	4.229
Δίγλωσσα σχολεία (20)	434
Τμήματα ελληνικής γλώσσας (309)	9.231
Ενταγμένα τμήματα (66)	1.647
Ευρωπαϊκά σχολεία (2)	276
ΣΥΝΟΛΟ	15.817

Σύμφωνα με τα στοιχεία του Ελληνικού Υπουργείου Παιδείας²⁴, το 2011 υπήρχαν στη Γερμανία 791 εκπαιδευτικοί για όλες τις βαθμίδες και τους τύπους εκπαίδευσης των ελληνοπαίδων. Ως προς το μαθητικό δυναμικό, αυτό ανερχόταν συνολικά σε 15.817. Στα αμιγή σχολεία φοιτούσαν 4.229 μαθητές, στα δίγλωσσα σχολεία 434, στα τμήματα ελληνικής γλώσσας 9.231, στα ενταγμένα τμήματα 1.647 και στα ευρωπαϊκά σχολεία 276 (βλ. πίνακα 1.4.). Τέλος ως προς τα σχολεία, υπήρχαν 53 αμιγή σχολεία, 20 δίγλωσσα, 66 ενταγμένα τμήματα, 309 τμήματα ελληνικής γλώσσας, 2 ευρωπαϊκά σχολεία και ένα τμήμα ενηλίκων (βλ. πίνακα 1.4.).

²⁴ Πηγή: http://omogeneia.ana-mpa.gr/specials/hellenes_germany/education.html (Ημερομηνία ανάκτησης: 20-09-2011).

2. ΘΕΜΑΤΑ ΓΛΩΣΣΑΣ ΚΑΙ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗ ΔΙΑΣΠΟΡΑ

Η μελέτη της γλώσσας στην ελληνική διασπορά μας υποχρεώνει να μελετήσουμε σημαντικά κοινωνιογλωσσολογικά ζητήματα που ανήκουν στο χώρο της επαφής των γλωσσών και της διγλωσσίας. Ταυτόχρονα, όμως, προσεγγίζουμε και μια σειρά από θέματα που σχετίζονται, έμμεσα ή άμεσα, με την ταυτότητα και ειδικότερα, με την εθνοτική και πολιτισμική ταυτότητα.

2.1. Πρώτη/μητρική γλώσσα, δεύτερη και ξένη γλώσσα

Πριν ξεκινήσει η συζήτηση για τη διγλωσσία, θα πρέπει να αναλυθούν βασικές έννοιες όπως η *μητρική ή πρώτη γλώσσα (L1)*, καθώς και η *δεύτερη (L2)* και η *ξένη γλώσσα*. Η έννοια της *μητρικής γλώσσας* έχει υπάρξει αντικείμενο μεγάλης συζήτησης και διαφωνίας στη σχετική βιβλιογραφία (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 42). Τα Ηνωμένα Έθνη συστήνουν να ορίζεται ως μητρική «η γλώσσα που χρησιμοποιείται συνήθως στο σπίτι του ατόμου κατά τα πρώτα χρόνια της ζωής του, αν και δεν είναι υποχρεωτικό να ομιλείται από αυτό τώρα» (Κωστούλα-Μακράκη, ό.π.: 43). Η Skutnabb-Kangas (1988) ορίζει τη μητρική γλώσσα ως τη γλώσσα που κάποιος έχει μάθει πρώτα και με την οποία ταυτίζεται. Η Andersen (1992: 23 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 43) επεκτείνει αυτό τον ορισμό και αναφέρει ως μητρική γλώσσα «τη γλώσσα που το παιδί μαθαίνει από τους γονείς του. Με αυτή την έννοια, συνδέεται στενά με την ταυτότητα, τα συναισθήματα και την πρωταρχική κοινωνικοποίηση καθώς και τη γνωστική ανάπτυξη του ατόμου».

Η Skutnabb-Kangas (1981) αναλύει τις ποικίλες εκφάνσεις του όρου *πρώτη/μητρική γλώσσα (L1)*, λέγοντας ότι υπάρχουν τέσσερα κριτήρια, με βάση τα οποία μπορεί κανείς να χαρακτηρίσει τη γλώσσα ενός ατόμου ως πρώτη ή μητρική: α) η προέλευση/η χρονική ακολουθία στην κατάκτηση των γλωσσών, β) η ικανότητα στη χρήση της γλώσσας, γ) η λειτουργία/η χρήση της γλώσσας, και δ) οι στάσεις απέναντι στις γλώσσες. Αναλυτικότερα, με το κριτήριο της προέλευσης, πρώτη γλώσσα είναι η γλώσσα που μαθαίνουμε πρώτα. Με το κριτήριο της ικανότητας, μητρική/πρώτη γλώσσα είναι η γλώσσα που γνωρίζουμε καλύτερα. Με το κριτήριο της λειτουργίας ή χρήσης της γλώσσας, πρώτη γλώσσα είναι η γλώσσα που χρησιμοποιούμε για να κα-

λύψουμε περισσότερες λειτουργίες. Με το κριτήριο των στάσεων απέναντι στις γλώσσες, πρώτη/μητρική γλώσσα είναι η γλώσσα με την οποία ταυτίζεται ο ομιλητής (εσωτερική ταύτιση), ή η γλώσσα με την οποία τον ταυτίζουν οι άλλοι (εξωτερική ταύτιση). Από τα παραπάνω αναλυτικά κριτήρια δηλώνεται η δυσκολία προσδιορισμού της πρώτης/μητρικής γλώσσας σε δίγλωσσες κοινωνίες, καθώς η πρώτη/μητρική γλώσσα ενός ατόμου μπορεί να αλλάξει κατά τη διάρκεια της ζωής του σύμφωνα με όλα τα κριτήρια, εκτός από το κριτήριο της προέλευσης.

Όσον αφορά το τελευταίο κριτήριο της ταύτισης, να επισημάνουμε ότι κρίνεται σημαντικό και στα πλαίσια της παρούσας μελέτης, καθώς μας ενδιαφέρει να διερευνήσουμε ποια γλώσσα θεωρούν τα υποκείμενα του δείγματός μας ως μητρική τους, άρα δηλαδή με ποια γλώσσα ταυτίζονται. Η Σκούρτου (2012: 93) επισημαίνει ότι για να διαμορφώσουμε μία όσο το δυνατόν ρεαλιστική εικόνα της μητρικής γλώσσας κάποιου δίγλωσσου μαθητή, θα πρέπει αφενός να διερευνηθεί ποια είναι η θέση της στην καθημερινότητά του με βάση τα τρία πρώτα κριτήρια και αφετέρου να εκφραστεί η προσωπική του θέση, δηλαδή ποια νιώθει ο ίδιος ότι είναι η μητρική του γλώσσα. Αν και στην παρούσα έρευνα το δείγμα μας δεν αποτελείται από μαθητές, αλλά από ενήλικα άτομα δεύτερης μεταναστευτικής γενιάς, θεωρούμε ότι η παραπάνω επισήμανση είναι σημαντική και για τη δική μας περίπτωση δίγλωσσου δείγματος.

Πολύ σημαντική είναι, επίσης, η διαπίστωση που κάνει η Τσοκαλίδου (2012: 24-25), ότι στο πλαίσιο των δίγλωσσων κοινοτήτων τα θέματα γλωσσικής χρήσης και ταύτισης είναι πάντα ιδιαίτερα ρευστά. Στην προσπάθειά μας να προσδιορίσουμε τις γλώσσες των δίγλωσσων ατόμων ως πρώτη ή δεύτερη, ερχόμαστε αντιμέτωποι με τη συνθετότητα του φαινομένου της διγλωσσίας. Σε δίγλωσσες κοινότητες, όπου η γλώσσα της οικογένειας μπορεί να είναι μεικτή, πολύ συχνά την πρώτη γλώσσα αποτελούν και δύο γλώσσες, αυτή του περιβάλλοντος και αυτή της οικογένειας (Κατσιμαλή, 1999: 229). Σχετικά με το ζήτημα αυτό του προσδιορισμού της γλώσσας ως πρώτη, η Τσοκαλίδου (2012: 26) σημειώνει χαρακτηριστικά: «αν και πρώτη γλώσσα θεωρείται συνήθως η γλώσσα που κληροδοτείται πρώτα από τους γονείς του παιδιού και η γλώσσα με την οποία εκφράζει την ταυτότητα και τα συναισθήματά του, εφόσον αυτή αποτελεί τη γλώσσα της πρωταρχικής κοινωνικοποίησής του, αυτή η πρώτη γλώσσα, σε περιβάλλοντα επαφής γλωσσών, μπορεί, εντέλει, να είναι η συνύπαρξη δύο ή περισσότερων γλωσσών, με άλλα λόγια, η διγλωσσία». Οι έννοιες *πρώτη* και *δεύτερη γλώσσα* προσεγγίζονται, λοιπόν, διαφορετικά σε καταστάσεις μονογλωσσίας και διαφορετικά σε καταστάσεις διγλωσσίας.

Δεύτερη γλώσσα (L2) συνήθως θεωρείται η δεύτερη σε χρονική σειρά γλώσσα που μαθαίνει κάποιος, αφού έχει ήδη αρχίσει να αναπτύσσει την πρώτη του γλώσσα. Η δεύτερη γλώσσα εξυπηρετεί ζωτικές επικοινωνιακές λειτουργίες μέσα στην κοινότητα στην οποία μαθαίνεται και η εκμάθησή της γίνεται με φυσικό τρόπο, χωρίς συστηματική διδασκαλία (Σκούρτου, 2011: 99).

Αντίθετα, η *ξένη γλώσσα* που χρονικά ακολουθεί την πρώτη ή τη δεύτερη γλώσσα, δεν έχει καμιά θεσμοθετημένη λειτουργία μέσα στην κοινότητα, βασίζεται στην άμεση γλωσσική διδασκαλία και η εκμάθησή της πραγματοποιείται πχ για μορφωτικούς ή επαγγελματικούς λόγους (Σκούρτου, 2011: 100, Τσοκαλίδου, 2012: 27).

Ο Δαμανάκης (1997β: 76-77) διαπιστώνει ότι μια γλώσσα μπορεί να είναι μια άποψη πρώτη και από μια άλλη άποψη δεύτερη, και ότι μπορεί να διατηρήσει ή να αλλάξει τη θέση της στην ιεραρχική κλίμακα, δηλαδή από δεύτερη γλώσσα να γίνει πρώτη, ή και αντίστροφα, ανάλογα με τις εκάστοτε ατομικές, οικογενειακές, κοινωνικές και διεθνείς συνθήκες. Η Κοιλιάρη (2005β: 228), τοποθετώντας το ζήτημα της διάκρισης μεταξύ πρώτης, δεύτερης και ξένης γλώσσας σε κοινωνικό επίπεδο, θεωρεί ότι δεύτερη γλώσσα είναι μια γλώσσα η οποία, ενώ δεν είναι η μητρική γλώσσα της πλειοψηφίας, είναι η μητρική γλώσσα μιας άλλης κοινότητας (πχ μεταναστευτικής) που ζει στην επικράτειά της. Ένας εναλλακτικός όρος που χρησιμοποιείται στην αυστραλιανή κυρίως βιβλιογραφία (Garner, 1981, Clyne, 1991 στο Τσοκαλίδου, 2012: 27), για να περιγράψει τις γλώσσες των μεταναστών που ζουν και λειτουργούν σε μια χώρα χρησιμοποιώντας τις γλώσσες τους σε συνδυασμό με την κυρίαρχη γλώσσα, είναι και ο όρος *κοινοτικές γλώσσες*. Οι γλώσσες αυτές διεκδικούν ή κατέχουν μια διαφορετική θέση από τις ξένες γλώσσες.

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι η οριοθέτηση και κατάταξη των γλωσσών σε περιβάλλοντα επαφής των γλωσσών είναι πολυσύνθετη και πολυδιάστατη. Σε περιπτώσεις δίγλωσσων παιδιών, αλλά και ενηλίκων, μεταναστευτικής καταγωγής, στη βιβλιογραφία χρησιμοποιούνται συνήθως οι όροι *γλώσσα της χώρας καταγωγής* και *γλώσσα της χώρας υποδοχής*. Η Τσοκαλίδου (2012: 29), όμως, επισημαίνει ότι, με δεδομένη την ύπαρξη μικτών, γλωσσικά και εθνοτικά, οικογενειών, η γλώσσα καταγωγής μπορεί να είναι δύο ή περισσότερες γλώσσες που χρησιμοποιούνται στο πλαίσιο της οικογένειας. Έτσι και στην περίπτωση του δίγλωσσου δείγματος της παρούσας έρευνας, παρόλο που η γλώσσα καταγωγής των υποκειμένων του δείγματος μπορεί να είναι και οι δύο γλώσσες, θα χρησιμοποιούμε συμβατικά τον όρο *γλώσσα της χώ-*

ρας καταγωγής/προέλευσης για την εθνοτική γλώσσα, δηλαδή την ελληνική, ενώ για τη γερμανική γλώσσα θα χρησιμοποιούμε τον όρο *γλώσσα της χώρας υποδοχής*.

2.2. Διγλωσσία

Στη διεθνή βιβλιογραφία η έννοια της *διγλωσσίας*²⁵ ποικίλλει σημαντικά. Οι όροι *bilingualism* και *diglossia*, που χρησιμοποιούνται διεθνώς, διακρίνουν τη διγλωσσία αντίστοιχα ως ατομικό φαινόμενο και ως κοινωνικό φαινόμενο. Στην ελληνική γλώσσα ο πρώτος όρος έχει αποδοθεί ως *ατομική διγλωσσία* και ο δεύτερος ως *κοινωνική διγλωσσία*²⁶. Ο πρώτος όρος αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιεί περισσότερες από μία γλώσσες, ενώ ο δεύτερος όρος αναφέρεται στις κοινωνικές πλευρές της διγλωσσίας (Baker, 2001: 46-47, Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 53, 48-49).

2.2.1. Ατομική διγλωσσία (Bilingualism)

Στη σχετική βιβλιογραφία που αφορά στο θέμα της διγλωσσίας δεν υπάρχει ένας ορισμός για τη διγλωσσία σε ατομικό επίπεδο ο οποίος να έχει καθολική ισχύ, δεδομένου ότι πρόκειται για ένα πολύπλοκο και πολυδιάστατο φαινόμενο. Η διγλωσσία αποτελεί αντικείμενο όχι μόνον της Γλωσσολογίας, αλλά και άλλων επιστημών, όπως η Κοινωνιολογία, η Κοινωνιογλωσσολογία, η Ψυχολογία και η Παιδαγωγική. Κάθε επιστήμη επικεντρώνεται σε διαφορετικούς τομείς και εξετάζει το φαινόμενο από διαφορετική σκοπιά, με αποτέλεσμα να υπάρχουν ποικίλοι ορισμοί. Η Skutnabb-Kangas (1975 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 53) διακρίνει τους ορισμούς της διγλωσσίας σε δύο ομάδες: α) στους ορισμούς ικανότητας, οι οποίοι επικεντρώνονται στη γλωσσική επάρκεια των δίγλωσσων ατόμων, και β) στους ορισμούς της λειτουργίας, οι οποίοι εστιάζουν στο πώς και για ποιο σκοπό χρησιμοποιούνται οι δύο γλώσσες από τα άτομα. Οι γλωσσολόγοι επιλέγουν συχνά τους ορισμούς της ικανότητας, ενώ οι κοινωνιογλωσσολόγοι μελετούν τη διγλωσσία από λειτουργική σκοπιά. Ο

²⁵ Να αναφέρουμε εδώ ότι στη σχετική βιβλιογραφία ο όρος *δίγλωσσος* ή *διγλωσσία* χρησιμοποιείται για να περιγράψει γενικότερες περιπτώσεις επαφής δύο ή περισσότερων γλωσσών, δηλαδή καλύπτει και τους όρους *πολύγλωσσος* ή *πολυγλωσσία* (Τσοκαλίδου, 2012: 19-20).

²⁶ Στα ελληνικά ο όρος *diglossia* έχει αποδοθεί και ως *διπλογλωσσία* από τον Δαμανάκη, αλλά και ως *διμορφία* από την Σκούρτου (βλ. Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 48).

Fishman (1972 στο Baker, 2001: 90) υποστήριξε ότι η ατομική διγλωσσία αφορά τους ψυχολόγους και τους γλωσσολόγους, καθώς η ατομική διγλωσσία αναφέρεται στην ικανότητα του ατόμου να χρησιμοποιεί περισσότερες από μία γλώσσες.

Οι ορισμοί που έχουν διατυπωθεί λοιπόν μέχρι σήμερα για τη διγλωσσία είναι πολλοί και διαφορετικοί, ανάλογα με τα κριτήρια που τίθενται και τους σκοπούς που εξυπηρετεί η κάθε θεωρία. Σύμφωνα με τον ορισμό του Bloomfield (1933 στο Τσοκαλίδου, 2012: 20-21), δίγλωσσο θεωρείται το άτομο που έχει κατακτήσει τέλεια και τις δύο γλώσσες, έτσι ώστε να μην διακρίνεται από τους φυσικούς ομιλητές. Ο Haugen (1956 στο Τσοκαλίδου, 2001: 21.), αντίθετα, ορίζει ως δίγλωσσο κάποιον που μπορεί να παράγει εκφωνήματα με νόημα σε μια δεύτερη γλώσσα. Πρόκειται για δύο διαμετρικά αντίθετες οριοθετήσεις της διγλωσσίας, και τοποθετούνται σε μία κλίμακα, στη μία άκρη της οποίας βρίσκονται οι ορισμοί που προϋποθέτουν τη μέγιστη γλωσσική επάρκεια, ενώ στην άλλη εκείνοι οι ορισμοί που δε λαμβάνουν καθόλου υπόψη το επίπεδο γλωσσομάθειας του δίγλωσσου ατόμου. Ο ορισμός του Macnamara (1970 στο Τσοκαλίδου, ό.π.) βασίζεται, επίσης, στο κριτήριο της ικανότητας και ορίζει τη διγλωσσία ως την έστω και περιορισμένη ικανότητα του ατόμου σε μία από τις τέσσερις γλωσσικές δεξιότητες (κατανόηση, παραγωγή, ανάγνωση, γραφή) σε δύο ή περισσότερες γλώσσες.

Ο Weinreich (1953 στο Σκούρτου, 2011: 80) είναι ο πρώτος που διατυπώνει έναν ορισμό ανεξάρτητα από το κριτήριο της ικανότητας και θέτει με μεγαλύτερη σαφήνεια το θέμα της χρήσης. Ορίζει ως διγλωσσία την εναλλακτική χρήση δύο γλωσσών από το ίδιο άτομο και θεωρεί δίγλωσσο το άτομο που χρησιμοποιεί εναλλακτικά τις γλώσσες του. Τα κριτήρια και οι διαστάσεις, όμως, που αποτέλεσαν τη βάση για τον ορισμό της διγλωσσίας είναι πολύ περισσότερα. Οι Landry και Allard (1994 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 51), για παράδειγμα, προτείνουν τέσσερα κριτήρια για την ανάλυση των διαφόρων ορισμών της διγλωσσίας: α) το γλωσσολογικό κριτήριο, β) το κοινωνιολογικό, γ) το λειτουργικό και δ) το κριτήριο της σταθερότητας. Η Σκούρτου (2011: 79-80) αναφέρει, επιπλέον, ως τέτοια κριτήρια την ηλικία του δίγλωσσου ομιλητή, τη νοητική ανάπτυξή του σε σχέση με τη διγλωσσία του, τη σειρά, αλλά και τον τρόπο εκμάθησης της δεύτερης γλώσσας, και τέλος, τις στάσεις των ομιλητών απέναντι σε γλώσσες και γλωσσικές κοινότητες. Σύμφωνα με την Τσοκαλίδου (2012: 21-22) ένας από τους πιο ολοκληρωμένους σύγχρονους ορισμούς της διγλωσσίας, ο οποίος υπερβαίνει τα ζητήματα της γλωσσικής ικανότητας και της γλωσσικής χρήσης και συνδέει τη δίγλωσση πραγματικότητα με τη συνύπαρξη διαφορετικών κόσμων

που έρχονται σε επαφή, είναι ο παρακάτω ορισμός που διατύπωσαν οι Brutt-Griffler & Varghese (2004 στο Τσοκαλίδου, ό.π.): «Η διγλωσσία μπορεί να προσδιοριστεί ως ο ενδιάμεσος γλωσσικός χώρος, ο οποίος γινόταν παραδοσιακά αντιληπτός ως αποτελούμενος από διακριτές οντότητες, ως δύο ξεχωριστές γλώσσες. Τα δίγλωσσα άτομα μας υπενθυμίζουν ότι ο γλωσσικός χώρος αποτελεί μάλλον ένα συνεχές και ότι δεν είναι μόνο οι γλώσσες οι οποίες συγκατοικούν στον ίδιο χώρο, αλλά ένα μείγμα από κουλτούρες και οπτικές γωνίες, το οποίο για κάποιους είναι ακατανόητο και για άλλους ανησυχητικό».

2.2.2. Κοινωνική διγλωσσία (Diglossia)

Την έννοια *diglossia* εισήγαγε πρώτη φορά ο Ferguson (1959 στο Τσοκαλίδου, 2012: 31). Χρησιμοποίησε αυτόν τον όρο για να δηλώσει τη συνύπαρξη διαφορετικών ποικιλιών της ίδιας γλώσσας, που χρησιμοποιούνται για διαφορετικές επικοινωνιακές λειτουργίες. Οι δύο ποικιλίες βρίσκονται σε ιεραρχική σχέση, καθώς η μία ποικιλία έχει υψηλό κοινωνικό κύρος και η άλλη χαμηλό. Η υψηλή ποικιλία χρησιμοποιείται στους επίσημους και δημόσιους χώρους (πχ κυβέρνηση, εκπαίδευση, θρησκεία), ενώ η χαμηλή χρησιμοποιείται σε πιο ανεπίσημους και ιδιωτικούς χώρους (πχ σπίτι, με φίλους). Ο ίδιος ο Ferguson αναφέρει ως παράδειγμα και την περίπτωση της Ελλάδας, όπου μέχρι το 1976 η καθαρεύουσα ήταν η υψηλή ποικιλία, η οποία χρησιμοποιούνταν σε τυπικές, επίσημες περιστάσεις επικοινωνίας, και η δημοτική ήταν η χαμηλή ποικιλία, που χρησιμοποιούνταν στην ανεπίσημη καθημερινή επικοινωνία των ατόμων.

Ο όρος *diglossia* διευρύνθηκε και επεκτάθηκε από τον Fishman (1971 στο Τσοκαλίδου, 2012: 32) στη συνύπαρξη και χρήση δύο ή περισσότερων γλωσσών μέσα σε μια γεωγραφική περιοχή. Και σε αυτή την περίπτωση οι γλώσσες χαρακτηρίζονται από λειτουργική διαφοροποίηση και χρησιμοποιούνται για διαφορετικούς σκοπούς. Αυτή η διάκριση μπορεί επίσης να αφορά μια πλειονοτική και μια μειονοτική γλώσσα σε ένα κράτος (Baker, 2001: 89).

Ο Fishman (1980 στο Baker, 2001: 90-92) ανέπτυξε μία τυπολογία των πιθανών σχέσεων ατομικής και κοινωνικής διγλωσσίας. Συνδυάζοντας τους όρους ατομική και κοινωνική διγλωσσία περιγράφει τέσσερις γλωσσικές καταστάσεις, όπου το καθένα

από αυτά τα δύο είδη διγλωσσίας είναι δυνατόν να υπάρξει με ή χωρίς το άλλο (βλ. πίνακα 2.1).

Πίνακας 2.1.: Η σχέση μεταξύ ατομικής και κοινωνικής διγλωσσίας

ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΔΙΓΛΩΣΣΙΑ			
		+	-
ΑΤΟΜΙΚΗ ΔΙΓΛΩΣΣΙΑ	+	1 κοινωνική και ατομική διγλωσσία	3 ατομική διγλωσσία χωρίς κοινωνική
	-	2 κοινωνική διγλωσσία χωρίς ατομική	4 ούτε ατομική ούτε κοινωνική διγλωσσία

Η *πρώτη περίπτωση* μπορεί να υπάρξει σε μια κοινότητα που χαρακτηρίζεται και από ατομική και από κοινωνική διγλωσσία. Σε αυτή την κοινότητα σχεδόν όλοι είναι σε θέση να χρησιμοποιήσουν τόσο την ανώτερη γλώσσα ή ποικιλία, όσο και την κατώτερη. Στη *δεύτερη περίπτωση* έχουμε κοινωνική διγλωσσία χωρίς ατομική. Σε αυτό το περιβάλλον βρίσκουμε δύο γλώσσες μέσα σε μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή, όπου η μια ομάδα κατοίκων μιλά μια γλώσσα και η άλλη ομάδα μια διαφορετική γλώσσα. Η *τρίτη περίπτωση* αναφέρεται σε μια κοινότητα, η οποία χαρακτηρίζεται από ατομική, αλλά όχι από κοινωνική διγλωσσία. Εδώ η πλειονότητα των ανθρώπων είναι δίγλωσσοι, χωρίς όμως να χρησιμοποιούν αποκλειστικά τη μια γλώσσα για συγκεκριμένους σκοπούς. Οποιαδήποτε από τις δύο γλώσσες μπορεί να χρησιμοποιηθεί σχεδόν για κάθε λειτουργία. Στην *τέταρτη περίπτωση*, τέλος, δεν έχουμε ούτε ατομική ούτε κοινωνική διγλωσσία, δηλαδή αναφέρεται σε μια κοινότητα με μία και μοναδική γλώσσα, που διαθέτει μόνο μία ποικιλία αυτής της γλώσσας για όλες τις επικοινωνιακές λειτουργίες.

2.2.3. Διαστάσεις και τύποι διγλωσσίας

Πέρα από τους ορισμούς της διγλωσσίας που συζητήθηκαν παραπάνω και που παρουσιάζουν ο καθένας κάποια όψη της έννοιας, κάποιοι μελετητές προσδιορίζουν τη

διγλωσσία μέσα από την περιγραφή των ποικίλων διαστάσεων ή των παραμέτρων/παραγόντων, διαμορφώνοντας έτσι ένα προφίλ της διγλωσσίας ή του δίγλωσσου ατόμου.

Συγκεκριμένα, οι Hamers & Blanc (1989: 8-12.) περιγράφουν το δίγλωσσο άτομο μέσα από έξι διαστάσεις: α) την ικανότητα στις δύο γλώσσες, β) τη γνωστική οργάνωση, γ) την ηλικία, δ) την παρουσία της κοινότητας της δεύτερης γλώσσας (L2) στο περιβάλλον, ε) το σχετικό κύρος των δύο γλωσσών και στ) την ιδιότητα του να ανήκει κανείς σε μια ομάδα και την πολιτισμική ταυτότητα.

Η Hoffman (1991: 31-32.) περιγράφει το προφίλ της διγλωσσίας για άτομα ή κοινότητες με βάση εννέα παραμέτρους: α) την ανάπτυξη της πρώτης (L1) και της δεύτερης γλώσσας (L2), β) τη χρονική σειρά κατάκτησης των δύο γλωσσών, γ) την ικανότητα του ατόμου στις δύο γλώσσες, δ) τις λειτουργίες των δύο γλωσσών, ε) τα γλωσσικά χαρακτηριστικά του λόγου των δίγλωσσων, στ) τις στάσεις απέναντι στις δύο γλώσσες, ζ) τις εξωτερικές και εσωτερικές πιέσεις, η) τις συνθήκες που διαμορφώνουν το περιβάλλον του δίγλωσσου ατόμου και θ) τη διπολιτισμικότητα.

Ο Baker (2001) δίνει οχτώ διαστάσεις για την περιγραφή της διγλωσσίας ή του δίγλωσσου ατόμου, τονίζοντας ότι αυτές αλληλοκαλύπτονται και αλληλοεπιδρούν: α) την ικανότητα, β) τη χρήση, γ) την ισορροπία μεταξύ των δύο γλωσσών, δ) την ηλικία, ε) την ανάπτυξη, στ) τον πολιτισμό, ζ) το συγκείμενο, και η) τη διάκριση μεταξύ «προαιρετικής» και «συγκυριακής» διγλωσσίας.

Η Χατζηδάκη (1998, στο Στύλου, 2010: 20), σε μια προσπάθεια ταξινόμησης των τύπων διγλωσσίας, όπως αυτοί καταγράφονται στη βιβλιογραφία, προτείνει την ταξινόμηση σύμφωνα με τρεις βασικές παραμέτρους: α) τον τρόπο εκμάθησης/κατάκτησης των δύο γλωσσών, β) το χρόνο/τη σειρά εκμάθησης των δύο γλωσσών και γ) το αποτέλεσμα, δηλαδή την ικανότητα στις δύο γλώσσες.

Η Τσοκαλίδου (2012: 36) κατηγοριοποιεί τα κυριότερα είδη διγλωσσίας σε δύο γενικές κατηγορίες: α) στις μορφές της διγλωσσίας που προκύπτουν με βάση γλωσσικούς παράγοντες, δηλαδή τον χρόνο, τον τρόπο και το επίπεδο κατάκτησης των γλωσσών, και β) στις μορφές διγλωσσίας με βάση κοινωνικούς και ιδεολογικούς παράγοντες.

Παρακάτω θα αναφερθούμε στα κυριότερα είδη διγλωσσίας, σύμφωνα με τις τρεις προαναφερθείσες παραμέτρους που προτείνει η Χατζηδάκη (ό.π.). Σχετικά, λοιπόν, με την πρώτη παράμετρο, τον *τρόπο εκμάθησης/κατάκτησης των δύο γλωσσών*, η διγλωσσία διακρίνεται σε *φυσική διγλωσσία (natural bilingualism)* και σε *σχολική διγλωσσία (school bilingualism)*. Η φυσική διγλωσσία αναφέρεται στην κατάκτηση των

δύο γλωσσών από ένα άτομο με φυσικό τρόπο μέσα στο οικείο περιβάλλον του, εκτός δηλαδή διδακτικού πλαισίου. Αντίθετα, αν ένα άτομο μαθαίνει μια γλώσσα μέσα από μια τυπική διαδικασία διδασκαλίας σε σχολικό χώρο, τότε πρόκειται για σχολική διγλωσσία. Υπάρχει και η έννοια της *πολιτιστικής διγλωσσίας* (*cultural bilingualism*), όταν ένας ενήλικας μαθαίνει μια γλώσσα για επαγγελματικούς σκοπούς (Skutnabb-Kangas, 1981: 95-96). Η Skutnabb-Kangas (ό.π.: 97) κάνει, επίσης τη διάκριση ανάμεσα στη *διγλωσσία της ελίτ* (*elite bilingualism*) και τη *διγλωσσία του λαού* (*folk bilingualism*). Η διγλωσσία της ελίτ αφορά άτομα που ανήκουν στην κυρίαρχη ομάδα και έχουν μάθει τη δεύτερη γλώσσα μέσω εκπαίδευσης (πχ σπουδές). Αντίθετα, η διγλωσσία του λαού αφορά συνήθως άτομα γλωσσικών μειονοτήτων (πχ μεταναστευτικές ομάδες), η γλώσσα των οποίων δεν έχει υψηλό κύρος και τα οποία μαθαίνουν τη δεύτερη γλώσσα αλληλεπιδρώντας με αλλόγλωσσους, χωρίς να τους δίνεται η δυνατότητα εκμάθησής της με συστηματικό τρόπο.

Μία δεύτερη διάκριση σε διάφορα είδη διγλωσσίας γίνεται σχετικά με τον *χρόνο/τη σειρά εκμάθησης* των δύο γλωσσών, αν δηλαδή το δίγλωσσο άτομο έμαθε τη δεύτερη γλώσσα νωρίς ή αργά, και αν έμαθε πρώτα τη μία γλώσσα και μετά τη δεύτερη, ή τις έμαθε ταυτόχρονα. Μία πρώτη περίπτωση είναι αυτή, κατά την οποία το άτομο έμαθε νωρίς και τις δύο γλώσσες σε πρώιμο στάδιο της παιδικής του ηλικίας, και τότε μιλάμε για την *πρώιμη διγλωσσία* (*early/ascribed bilingualism*). Ενώ όταν το δίγλωσσο άτομο μαθαίνει τη δεύτερη γλώσσα σχετικά αργότερα, δηλαδή μετά την παιδική ηλικία, τότε μιλάμε για *όψιμη διγλωσσία* (*late/achieved bilingualism*). Περίπτωση πρώιμης διγλωσσίας είναι η *διγλωσσία νηπίων ή παιδιών* (*infant/child bilingualism*), ενώ όψιμη θεωρείται η *διγλωσσία των ενηλίκων* (*adult bilingualism*) (Baker, 2001: 62, Hoffmann, 1991: 18). Μία άλλη σημαντική οριοθέτηση, με βάση τον *χρόνο εκμάθησης*, υφίσταται ανάμεσα στην *ταυτόχρονη* (*simultaneous bilingualism*) και τη *διαδοχική διγλωσσία* (*successive bilingualism*). (Baker, 2001: 145). Μιλάμε για ταυτόχρονη διγλωσσία, όταν ένα άτομο μαθαίνει και τις δύο γλώσσες ταυτόχρονα, ενώ για διαδοχική διγλωσσία, όταν τις μαθαίνει διαδοχικά. Το όριο ανάμεσα στην ταυτόχρονη και τη διαδοχική διγλωσσία τοποθετείται συνήθως στην ηλικία των τριών ετών. Συγκεκριμένα, ο Mc Laughlin (1984 στο Romaine, 1995: 181) πρεσβεύει ότι η διγλωσσία μπορεί να θεωρηθεί ταυτόχρονη, μόνο εάν η επαφή του παιδιού με τις δύο γλώσσες γίνει μέχρι την ηλικία των τριών ετών.

Η τρίτη διάκριση γίνεται με βάση τη *ικανότητα στις δύο γλώσσες*. Στο πλαίσιο αυτής της παραμέτρου υπάρχουν πολλές έννοιες. Υπάρχει η έννοια της *αρχικής διγλωσσίας*

ή αλλιώς *αρκτικής ή ελάχιστης διγλωσσίας (incipient bilingualism)*, η οποία επιτρέπει σε άτομα με ελάχιστη επάρκεια, που γνωρίζουν δηλαδή μόνο λίγα εκφωνήματα στη δεύτερη γλώσσα, να συμπεριληφθούν στην κατηγορία των δίγλωσσων (Baker, 2001: 50). Επίσης, υπάρχει η έννοια της *αμφίγλωσσίας (ambilingualism)*, σύμφωνα με την οποία ένα άτομο είναι σε θέση να λειτουργεί εξίσου καλά και στις δύο γλώσσες που γνωρίζει σε όλες τις σφαίρες της ανθρώπινης δραστηριότητας και χωρίς ίχνος παρεμβολής της μίας κατά τη χρήση της άλλης. Πρόκειται για μία μάλλον σπάνια και αφύσικη περίπτωση και σύμφωνα με τον Baetens Beardsmore (1986: 8 στο Ξενικάκη, 2010: 9), ένα πραγματικά αμφίγλωσσο άτομο είναι σαν να έχει διπλή ζωή, στην οποία θα έχει τις ίδιες ακριβώς εμπειρίες και δραστηριότητες τόσο στη μία γλώσσα όσο και στην άλλη. Μία άλλη έννοια, η οποία επίσης βασίζεται στο κριτήριο της γλωσσικής επάρκειας, είναι αυτή της *ισογλωσσίας (equilingualism)* ή της *ισόρροπης/αμφιδύναμης διγλωσσίας (balanced bilingualism)*. Ένα άτομο μπορεί να χαρακτηριστεί ισόρροπα ή αμφιδύναμα δίγλωσσο, εάν έχει πολύ ανεπτυγμένη επάρκεια και στις δύο γλώσσες και μιλά τις δύο γλώσσες με την ίδια περίπου ευχέρεια σε διάφορα περιβάλλοντα. Ωστόσο, η έννοια αυτή είναι προβληματική, καθώς είναι πιθανό ένα άτομο να μην κατέχει σε όλες τις φάσεις της ζωής του εξίσου ικανοποιητικά μια γλώσσα, και επιπλέον, υπάρχει περίπτωση να χειρίζεται τη μια γλώσσα για ορισμένες εκφάνσεις της καθημερινότητάς του με μεγαλύτερη άνεση από ό,τι την άλλη γλώσσα και αντίστροφα. Επίσης, υπάρχει και η περίπτωση να έχουμε ισορροπία στο βαθμό ανάπτυξης των δύο γλωσσών, αλλά ο βαθμός αυτός να είναι χαμηλός (Baker, 2001: 51). Στο πλαίσιο της *γλωσσικής επάρκειας* ανήκει και η έννοια της *κυρίαρχης ή ανισοβαρούς διγλωσσίας (dominant bilingualism)*, η οποία φαίνεται να χαρακτηρίζει και τα περισσότερα δίγλωσσα άτομα (Ξενικάκη, 2010: 10). Στην περίπτωση αυτή η μία από τις δύο γλώσσες των ομιλητών είναι ανεπτυγμένη σε μεγαλύτερο βαθμό από την άλλη. Βέβαια, η κυριαρχία της μίας ή της άλλης γλώσσας δεν είναι σταθερή, αλλά μπορεί να αλλάξει ανάλογα με τις συνθήκες που επικρατούν στη ζωή του δίγλωσσου ατόμου (Δαμανάκης, 1997α: 96-97). Στο πλαίσιο της ικανότητας στις δύο γλώσσες γίνεται και η διάκριση ανάμεσα στην *παθητική ή προσληπτική διγλωσσία (passive/receptive bilingualism)* και στην *ενεργητική ή παραγωγική διγλωσσία (active/productive bilingualism)*. Η περίπτωση της παθητικής ή προσληπτικής διγλωσσίας αφορά το άτομο που κατανοεί το γραπτό ή προφορικό λόγο στη δεύτερη γλώσσα, αλλά δεν μπορεί να την παράγει. Από την άλλη μεριά, η ενεργητική ή παραγωγική διγλωσσία παραπέμπει στην ικανότητα του δίγλωσσου ατόμου όχι μόνο να κατανοεί τη δεύτερη γλώσσα,

αλλά ταυτόχρονα και να παράγει γραπτό και προφορικό λόγο (Hoffmann, 1991: 24, Baker, 2001: 62). Ωστόσο, ένα άτομο που χαρακτηρίζεται από ενεργητική/παραγωγική διγλωσσία δε σημαίνει ότι μπορεί να μιλάει και να γράφει το ίδιο καλά και στις δύο γλώσσες, αφού αυτό εξαρτάται από τις συνθήκες, στις οποίες αποκτά τις γλώσσες του (Ξενικάκη, 2010: 15).

Τέλος, μία άλλη διάκριση που γίνεται συχνά, και η οποία μάλλον δεν εντάσσεται σε κάποιο από τα προηγούμενα κριτήρια²⁷, είναι ανάμεσα στην *αφαιρετική* (*subtractive bilingualism*) και στην *προσθετική/αθροιστική διγλωσσία* (*additive bilingualism*). Όταν η απόκτηση της δεύτερης γλώσσας γίνεται με ελάχιστη ή καμία απολύτως πίεση για αντικατάσταση ή περιορισμό της πρώτης γλώσσας, και όταν οδηγεί στον εμπλουτισμό της γλωσσικής ικανότητας του ατόμου, τότε γίνεται λόγος για προσθετική/αθροιστική διγλωσσία. Αυτός ο τύπος διγλωσσίας συνιστά την ομαλή και θετική εξέλιξη της δίγλωσσης ανάπτυξης (Ξενικάκη, 2010: 17). Εάν, όμως, η απόκτηση της δεύτερης γλώσσας οδηγεί στη μείωση ή εξάλειψη της επάρκειας στην πρώτη γλώσσα, τότε κάνουμε λόγο για αφαιρετική διγλωσσία (Lambert, 1974 στο Baker, 2001: 180). Αυτή η κατάσταση εμφανίζεται συχνά σε συνθήκες κυριαρχίας της μιας γλωσσικής κοινότητας έναντι μιας άλλης. Μια τέτοια περίπτωση παρατηρείται στα παιδιά μεταναστευτικών ομάδων, των οποίων η γλώσσα και ο πολιτισμός δεν αξιολογούνται θετικά από την πλειονότητα, με αποτέλεσμα συχνά να εγκαταλείπεται σταδιακά από τα παιδιά η πρώτη γλώσσα και να αναπτύσσεται η δεύτερη, η «κυρίαρχη» γλώσσα (Μαλιγκούδη, 2010: 27-28, Ξενικάκη, 2010: 18). Να τονίσουμε εδώ ότι η Τσοκαλίδου (2012: 43), λαμβάνοντας υπόψη την ιδιαίτερα δυναμική φύση της διαδικασίας ανάπτυξης της παιδικής διγλωσσίας, θεωρεί τον όρο *άτυπη* ή *μεταβατική διγλωσσία* ως καταλληλότερο όρο από την αφαιρετική διγλωσσία, ειδικά όταν αναφέρεται σε παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής που διαμορφώνονται συνεχώς γλωσσικά.

Όσον αφορά τους τύπους διγλωσσίας υπάρχουν, βέβαια, και πολλές άλλες έννοιες, που λαμβάνουν υπόψη άλλες παραμέτρους και διαστάσεις. Η αναλυτική παρουσίαση, όμως, αυτών των εννοιών δεν εμπίπτει στα πλαίσια αυτής της μελέτης. Ενδεικτικά μόνον να αναφέρουμε τη *διαγώνια διγλωσσία*, τη *δευτερογενή διγλωσσία*, την *κατακόρυφη*, την *οριζόντια*, την *πρωτογενή*, τη *σύνθετη* και τη *συντονισμένη διγλωσσία* (Baker, 2001: 61-62), αλλά και την *αφανή διγλωσσία* (Τσοκαλίδου, 2012: 44-45).

---

²⁷ Η Στύλου (2010: 23) την εντάσσει στο ευρύτερο κριτήριο της ικανότητας των δύο γλωσσών, ενώ η Τσοκαλίδου (2012: 41) την κατατάσσει με βάση τους κοινωνικούς/ιδεολογικούς παράγοντες.

2.3. Γλωσσική επιλογή και χρήση σε δίγλωσσες κοινότητες

Η διερεύνηση της γλωσσικής συμπεριφοράς στο πλαίσιο της ελληνικής διασποράς φέρνει στο προσκήνιο επιπλέον και μια σειρά από κοινωνιογλωσσολογικά θέματα που αφορούν τις γλωσσικές κοινότητες και τη γλωσσική επιλογή και χρήση της εθνοτικής γλώσσας. Στη σύγχρονη βιβλιογραφία το φαινόμενο της *γλωσσικής επιλογής* εξετάζεται κυρίως σε δίγλωσσικές ή πολυγλωσσικές κοινότητες. Με τον όρο *γλωσσική κοινότητα* αναφερόμαστε συνήθως σε αυτούς που μιλούν μια μειονοτική γλώσσα, ενώ το γλωσσικό περιβάλλον ανήκει στη γλώσσα της πλειοψηφίας (Baker, 2001: 88). Ένας άλλος ορισμός μιλάει για τα σύνολα των ατόμων που χρησιμοποιούν την ίδια γλωσσική ποικιλία ή που συσχετίζονται μέσα από την ίδια γλωσσική ποικιλία (Τσοκαλίδου & Χατζησαββίδης, 2008: 22). Ο Fishman (1972, στο Τσοκαλίδου, 2012: 34) ως *γλωσσική κοινότητα* ορίζει μια ομάδα ανθρώπων, τα μέλη της οποίας έχουν την ίδια γλώσσα και γνωρίζουν τον τρόπο με τον οποίο χρησιμοποιείται η γλώσσα τους στις ποικίλες επικοινωνιακές περιστάσεις, λαμβάνοντας υπόψη κάθε φορά το ποιο μιλούν, σε ποιο περιβάλλον, για ποιο θέμα και για ποιο λόγο. Οι γλωσσικές επιλογές των ομιλητών δηλαδή δεν γίνονται αυθαίρετα, αλλά βάσει κάποιων κοινωνικών κανόνων σχετικά με το ποιος μιλά, σε ποιον, πού, με ποιο σκοπό και πότε. Το δίγλωσσο άτομο χρησιμοποιεί τις γλώσσες του, μαζί ή χωριστά, για διαφορετικούς σκοπούς, σε διαφορετικές περιστάσεις και περιβάλλοντα, και με διαφορετικούς συνομιλητές. Ένας σημαντικός παράγοντας που καθορίζει τη γλωσσική επιλογή, θεωρείται ότι είναι ο βαθμός γλωσσικής ικανότητας.

Άμεσα συνδεδεμένη με τη γλωσσική επιλογή είναι η *γλωσσική χρήση* στα δίγλωσσα άτομα, η οποία δεν είναι μόνο θέμα ικανότητας και προτίμησης του ομιλητή, αλλά και θέμα περιστάσεων, προσωπικών αναγκών και περιβάλλοντος (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 47-67). Οι επικοινωνιακές περιστάσεις και το περιβάλλον καθορίζουν και τους *χώρους γλωσσικής χρήσης*. Μία γλωσσική κοινότητα συνήθως χρησιμοποιεί τη μια γλώσσα σε ορισμένες περιστάσεις και για ορισμένες λειτουργίες και την άλλη γλώσσα σε διαφορετικές περιστάσεις και για διαφορετικές λειτουργίες. Π.χ. μια γλωσσική κοινότητα μεταναστών μπορεί να χρησιμοποιεί τη γλώσσα μεταναστευτικής καταγωγής στο σπίτι, στο οικογενειακό περιβάλλον, σε κοινωνικές δραστηριότητες και για λατρευτικούς σκοπούς. Η ίδια γλωσσική κοινότητα μπορεί να

χρησιμοποιεί την κυρίαρχη γλώσσα της χώρας υποδοχής στους χώρους εργασίας, στο σχολείο και στα μέσα μαζικής ενημέρωσης (Baker, 2001: 89).

Η συμμετοχή του ίδιου υποκειμένου σε περισσότερες από μία γλωσσικές κοινότητες είναι ανάλογη με τη συμμετοχή του σε περισσότερες από μία κοινωνικές ομάδες και τη χρήση της γλώσσας σε περισσότερους και διαφορετικούς χώρους χρήσης μίας γλώσσας. Η Σκούρτου (2011: 52) υποστηρίζει ότι αυτή η πολλαπλή συμμετοχή εξηγείται με την εξέλιξη της διγλωσσίας των υποκειμένων και με την πιθανή γλωσσική τους μετακίνηση. Αυτή η γλωσσική μετακίνηση συμβαίνει στο πλαίσιο των γλωσσικών κοινοτήτων και ως συνέπεια της επικοινωνίας. Όταν οι γλωσσικές κοινότητες επιβάλλουν τη χρήση μίας συγκεκριμένης γλώσσας αντί της άλλης, η γλωσσική χρήση μετατοπίζεται και οι ομιλητές μετακινούνται από τη μία γλώσσα στην άλλη. Επίσης, η πολλαπλή συμμετοχή στις γλωσσικές κοινότητες εξηγείται σε συνάρτηση με τους χώρους χρήσης της γλώσσας, οι οποίοι επιβάλλουν συγκεκριμένους κανόνες χρήσης.

2.4. Γλωσσική διατήρηση και γλωσσική μετακίνηση

Καθώς το θέμα της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης αποτελεί ένα από τα κύρια θέματα της εργασίας μας, θεωρείται χρήσιμο να γίνει μια αποσαφήνιση των εννοιών αυτών. Σε γενικές γραμμές, η γλωσσική διατήρηση και η γλωσσική μετακίνηση προκύπτουν ως φαινόμενα όταν υπάρχει επαφή των γλωσσών (*language contact*), όπως συμβαίνει σε συνθήκες μετανάστευσης. Η *γλωσσική διατήρηση* (*language maintenance*) συνεπάγεται διατήρηση της χρήσης της γλώσσας των μεταναστών παράλληλα με τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, ενώ η *γλωσσική μετακίνηση* (*language shift*) παραπέμπει στην εγκατάλειψη της γλώσσας της χώρας προέλευσης για χάρη της γλώσσας της χώρας υποδοχής (Pauwels, 2004: 719).

Η έννοια της *γλωσσικής διατήρησης* αφορά τη «συνεχιζόμενη χρήση μιας γλώσσας παρά τον ανταγωνισμό που υφίσταται από μια κοινωνικά και αριθμητικά ισχυρότερη γλώσσα που χρησιμοποιείται στον ίδιο γεωγραφικό χώρο»²⁸. Σύμφωνα με τον Baker

---

²⁸ Ο ορισμός προέρχεται από το γλωσσάριο που βρίσκεται στο παράρτημα του Τόμου Β' (σ. 997-1004) : Χρησιτίδης, Α.-Φ. επιμ. (1997). «*Ισχυρές*» - «*ασθενείς*» γλώσσες στη Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

(2001: 99), η *γλωσσική διατήρηση* «αναφέρεται συνήθως στη σχετική σταθερότητα της γλώσσας ως προς τον αριθμό και την κατανομή των ομιλητών, στην επαρκή χρήση της από παιδιά και ενήλικες και στη διασφάλιση της χρήσης της σε συγκεκριμένους χώρους».

Οι περισσότεροι κοινωνιογλωσσολόγοι θεωρούν ότι ο όρος *γλωσσική μετακίνηση* είναι αντίθετος του όρου *γλωσσική διατήρηση*, και αναφέρεται στη σταδιακή εξαφάνιση μιας γλώσσας που χρησιμοποιούνταν προηγουμένως σε μια κοινότητα, ως αποτέλεσμα της επαφής μεταξύ διαφορετικών εθνογλωσσικών ομάδων. Μπορεί να οριστεί ως η αλλαγή στη χρήση και τη γλωσσική ικανότητα σε μια γλώσσα που ομιλούνταν προηγουμένως και τείνει προς εξαφάνιση (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 70-76). Ο Baker (2001: 99) αναφέρει ότι «σημειώνεται μείωση στον αριθμό των ομιλητών αυτής της γλώσσας, μείωση στην αναλογία των ομιλητών της γλώσσας στο συνολικό πληθυσμό, απώλεια της γλωσσικής ικανότητας ή μειωμένη χρήση αυτής της γλώσσας στους διάφορους χώρους».

Σχετικά με τη διατήρηση και υποχώρηση της γλώσσας μεταναστευτικής καταγωγής στη χώρα υποδοχής, μία άποψη που συναντάται πολύ συχνά στη σύγχρονη βιβλιογραφία είναι το λεγόμενο σενάριο της «μετακίνησης μέσα στο διάστημα των τριών γενεών» (Baker, 2001: 102-103). Σύμφωνα με αυτό το σενάριο, το μεγαλύτερο ποσοστό της μεταναστευτικής ομάδας, βιώνει μια γλωσσική μετακίνηση από τη γλώσσα της χώρας προέλευσης προς τη γλώσσα της χώρας υποδοχής, μετά από μία περίοδο διγλωσσίας που διαρκεί όχι παραπάνω από τρεις γενιές. Η γλωσσική κοινότητα υιοθετεί δηλαδή τη χρήση μιας νέας γλώσσας, ενώ ταυτόχρονα χάνει τη γλώσσα που χρησιμοποιούσε μέχρι τότε. Η δεύτερη γενιά χαρακτηρίζεται στη βιβλιογραφία ως η *μεταβατική γενιά* (*transition generation*), υπονοώντας ότι καθορίζει σε μεγάλο βαθμό τη διατήρηση ή όχι της γλώσσας (Tannenbaum, 2003: 374). Η Σκούρτου (2004: 38-39), όμως, υποστηρίζει ότι το σενάριο της μετακίνησης δεν επαληθεύεται πάντα ή τουλάχιστον η γλωσσική μετατόπιση δεν λαμβάνει χώρα στην αναμενόμενη έκταση. Οι κλασικές μεταναστευτικές χώρες μας προσφέρουν πολλά παραδείγματα γλωσσικών κοινοτήτων, που μετακινήθηκαν γλωσσικά, μας δίνουν, όμως, επίσης πολλά παραδείγματα, όπου οι γλώσσες επέζησαν στους χώρους χρήσης τους (Romaine, 1995). Στη διεθνή βιβλιογραφία έχουν χρησιμοποιηθεί διάφοροι όροι για περιγράψουν φαινόμενα που αναφέρονται στη σταδιακή εξαφάνιση μιας γλώσσας που χρησιμοποιούνταν προηγουμένως σε μια κοινότητα (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 72). Τέτοιοι όροι είναι η *γλωσσική απώλεια* (*language loss*) που σημαίνει ότι ένα άτομο δεν είναι πια

σε θέση να χρησιμοποιήσει μια γλώσσα σε περιστάσεις που συνήθιζε να τη χρησιμοποιεί, η *γλωσσική φθορά* (*language attrition*) που σημαίνει ότι μία γλώσσα παύει να έχει λειτουργική αξία και δε μεταδίδεται στις επόμενες γενιές, η *γλωσσική αντικατάσταση* (*language displacement*), και ο *γλωσσικός θάνατος* (*language death*) που δηλώνει ότι μια γλώσσα που χρησιμοποιούνταν προηγουμένως έχει εγκαταλειφθεί πλήρως και δεν χρησιμοποιείται.

Όσον αφορά την απόδοση του αγγλικού όρου “language shift” στα ελληνικά, αυτός αποδίδεται ως *γλωσσική μεταστροφή* (Σελλά-Μάζη, 2001), *γλωσσική υποχώρηση* (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 70), *γλωσσική συρρίκνωση* (Τσιτσιπής, 2001), *γλωσσική μετατόπιση* (Σκούρτου, 2011) και *γλωσσική μετακίνηση*²⁹. Στην παρούσα εργασία υιοθετούμε τον όρο *μετακίνηση*, καθώς θεωρούμε ότι είναι ο όρος που συναντάται πιο συχνά στην ελληνική βιβλιογραφία.

2.4.1. Παράγοντες που συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση και μετακίνηση

Στη σύγχρονη βιβλιογραφία έχουν αναλυθεί διεξοδικά οι *παράγοντες* που συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση ή υποχώρηση και λειτουργούν πέρα και πάνω από την ομάδα. Οι κατηγοριοποιήσεις των παραγόντων διαφοροποιούνται ανάμεσα στους ερευνητές. Ο Baker (2001: 100-102) κατηγοριοποιεί τους παράγοντες σε: α) κοινωνικούς, πολιτικούς και δημογραφικούς, β) σε πολιτιστικούς, και γ) σε γλωσσικούς. Στους **κοινωνικούς, πολιτικούς και δημογραφικούς παράγοντες** περιλαμβάνονται το κοινωνικοοικονομικό κύρος και η αριθμητική υπεροχή της εθνοτικής ομάδας σε σχέση με άλλες ομάδες, η γεωγραφική κατανομή της και ο μεγάλος αριθμός ομιλητών που ζουν πολύ κοντά μεταξύ τους, οι επαφές με τη γλωσσική ομάδα-στόχο και οι φιλικές σχέσεις μεταξύ ομοεθνών, η κοντινή απόσταση από τη χώρα προέλευσης και η συχνότητα ταξιδιών στη χώρα προέλευσης, η επιθυμία επιστροφής στην πατρίδα, η πρόσφατη μετανάστευση ή η μακρόχρονη και σταθερή διαμονή, το φύλο του ομιλητή και η γενιά στην οποία ανήκει, η ενδογαμία ή οι μεικτοί γάμοι, η ταύτιση με την εθνοτική ή πλειονοτική ομάδα, το μορφωτικό επίπεδο ή το κοινωνικο-ιστορικό κύρος

---

²⁹ Από το γλωσσάριο που βρίσκεται στο παράρτημα του Τόμου Β' (σ. 997-1004) : Χρηστίδης, Α.-Φ. επιμ. (1997). «*Ισχυρές*» - «*ασθενείς*» γλώσσες στη Ευρωπαϊκή Ένωση: *Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

μιας εθνοτικής ομάδας (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 76-87, Baker, 2001: 99-102 και 110-116). Ειδικότερα, όσον αφορά κάποιους από τους προαναφερθέντες παράγοντες, να αναφέρουμε πχ ότι το μέγεθος της ομάδας είναι ένας βασικός παράγοντας που συμβάλλει στη διατήρηση της γλώσσας (Holmes, 1992: 67). Ωστόσο, ο Kloss (1966 στο Pauwels, 2004: 726) υποστηρίζει ότι ο πολύ μεγάλος αριθμός μπορεί να είναι αρνητικός παράγοντας στη γλωσσική διατήρηση, εάν, λόγω του μεγάλου αριθμού των μελών της ομάδας, παρατηρείται διασκορπισμός τους, που έχει ως αποτέλεσμα να μην έχουν την αίσθηση της κοινότητας. Οι φιλικές σχέσεις μεταξύ ομοεθνών θεωρούνται, επίσης, σημαντικός παράγοντας γλωσσικής διατήρησης. Ο Clyne (1991), βέβαια, υποστηρίζει ότι η φιλική σχέση βοηθάει στη διατήρηση της γλώσσας στην πρώτη γενιά μεταναστών, αλλά στη δεύτερη γενιά παρατηρείται μετακίνηση προς την κυρίαρχη γλώσσα. Οι συχνές επαφές με τη χώρα προέλευσης θεωρείται παράγοντας που ενδυναμώνει τη σχέση των μεταναστών με την εθνοτική γλώσσα, προωθώντας έτσι τη γλωσσική διατήρηση (Kondo, 1998: 384-386, Pauwels, 2005: 126). Η επιθυμία επιστροφής στην πατρίδα αποτελεί άλλον έναν παράγοντα που ενισχύει τη γλωσσική διατήρηση. Η πρόθεση παλιννόστησης λειτουργεί συνήθως υπέρ της γλωσσικής διατήρησης, σε αντίθεση με την προοπτική μόνιμης εγκατάστασης στη χώρα υποδοχής που συνδέεται με μεγαλύτερη χρήση της κυρίαρχης γλώσσας (Δαμανάκης, 1997α: 130-132, Χατζηδάκη, 2005: 87, Μαλιγκούδη, 2010: 175). Το φύλο θεωρείται επίσης σημαντική μεταβλητή γλωσσικής διατήρησης (Holmes, 1993, Pauwels, 1997 στο Pauwels, 2004: 727). Σε γενικές γραμμές, οι γυναίκες δείχνουν μια μεγαλύτερη τάση γλωσσικής διατήρησης από ό,τι οι άντρες (Clyne, 1991, Bennett, 1997: 63). Βέβαια, άλλες έρευνες δείχνουν ότι στις γυναίκες δεύτερης γενιάς μεταναστών η τάση γλωσσικής διατήρησης μειώνεται σημαντικά (Clyne & Kipp, 1997: 467), και ότι συχνά η γλωσσική μετακίνηση παρακινείται από τις γυναίκες, οι οποίες επιθυμούν κοινωνική ανέλιξη (Namei, 2008: 434). Η γενιά στην οποία ανήκουν οι ομιλητές καθορίζει επίσης σε μεγάλο βαθμό τη διατήρηση ή όχι της γλώσσας. Σύμφωνα με τον Clyne (1991: 114), οι παππούδες/γιαγιάδες αποτελούν τους καταλύτες για τη χρήση της εθνοτικής γλώσσας, ενώ τα παιδιά είναι οι δραστικοί παράγοντες της γλωσσικής μετακίνησης. Η ενδογαμία αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως παράγοντας γλωσσικής διατήρησης που συνδέεται με μεγαλύτερη πιθανότητα μετάδοσης της γλώσσας στις επόμενες γενιές, ενώ αντίθετα οι μεικτοί γάμοι φαίνεται να ενισχύουν τη γλωσσική μετακίνηση (Holmes, 1992: 68, 72, Clyne & Kipp, 1997: 466).

Στους **πολιτιστικούς παράγοντες** ανήκουν η παρουσία θεσμών και ιδρυμάτων που χρησιμοποιούν την εθνοτική γλώσσα (π.χ. σχολεία, κοινοτικές οργανώσεις, ΜΜΕ), οι πολιτιστικές και θρησκευτικές τελετές στη μητρική γλώσσα, εθνοτική ταυτότητα συνδεδεμένη με τη μητρική γλώσσα, το συναισθηματικό δέσιμο με τη μητρική γλώσσα που προσδίδει ατομική ταυτότητα και ταύτιση με το έθνος, η οικογενειακή συνοχή και η συνοχή της κοινότητας (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 76-87, Baker, 2001: 99-102 και 110-116). Για παράδειγμα, η *χρήση της εθνοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση* συνιστά σημαντικό παράγοντα γλωσσικής διατήρησης (Holmes, 1992: 73, Romaine, 1995: 44-46). Επίσης, η *λειτουργία των μέσων ενημέρωσης με εργαλείο επικοινωνίας την εθνοτική γλώσσα* ενισχύει σε μεγάλο βαθμό τη διατήρηση της επαφής των ομιλητών με τη γλώσσα και την καλλιέργεια των γλωσσικών τους ικανοτήτων (Ξενικάκη, 2010: 58). Ακόμη, αν για ένα άτομο η μητρική γλώσσα αποτελεί συστατικό στοιχείο της ταυτότητάς του, τότε έχει και την προθυμία να τη διατηρήσει και να τη μεταδώσει (Conklin & Lourie, 1983 στο Baker, 2011: 100-101). Ωστόσο, κάποιοι ερευνητές αναφέρουν ότι η ύπαρξη θετικής στάσης απέναντι στη διατήρηση της γλώσσας, δεν συνεπάγεται πάντα και διατήρηση της χρήσης της γλώσσας (Romaine, 1995: 43-44, Clyne, 1988: 70-71). Πιο συγκεκριμένα, η έκφραση θετικών στάσεων απέναντι σε μια μειονοτική γλώσσα λόγω της σύνδεσής της πχ με το έθνος ή το ιστορικό παρελθόν δεν συνεπάγεται αυτόματα ότι θα καταβληθούν προσπάθειες για τη μετάδοσή της στις νεότερες γενιές (Χατζηδάκη & Κυριαζής, 2005). Επίσης, υπάρχει και η περίπτωση της πλήρους απαξίωσης της μειονοτικής γλώσσας από τα μέλη της, τα οποία έχουν εσωτερικεύσει την αρνητική εικόνα της κυρίαρχης ομάδας για τη γλώσσα και την κουλτούρα τους και επιθυμούν να μη συνδέονται με αυτήν (Χατζησαββίδης, 1997). Τέλος, η Τσοκαλίδου (2008: 180) αναφέρει ότι ο βαθμός διατήρησης των εθνοτικών γλωσσών καθορίζεται όχι μόνον από ιστορικούς και εξωκοινοτικούς παράγοντες αλλά και από ενδοκοινοτικούς παράγοντες, όπως είναι η *εσωτερική συνοχή της εθνοτικής ομάδας*. Τονίζει, επίσης, την *οικογενειακή συνοχή* ως έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες γλωσσικής διατήρησης (Τσοκαλίδου, 2008: 92). Η σημασία της σύνθεσης της οικογένειας στη χώρα υποδοχής ως παράγοντα γλωσσικής διατήρησης τονίζεται ιδιαίτερα στη βιβλιογραφία (Holmes, 1992: 72, Pauwels, 2005: 125). Οι διευρυμένες οικογένειες παίζουν έναν σημαντικό ρόλο στη γλωσσική διατήρηση, εξαιτίας της ύπαρξης ενός μεγαλύτερου δικτύου ομιλητών της εθνοτικής γλώσσας. Η παρουσία πχ παππούδων και γιαγιάδων, αλλά και άλλων συγγενών μεγαλύτερης ηλικίας (πχ θείες/θείοι), με περιορισμένες ή καθόλου ικανότητες στην κυρίαρχη γλώσσα

επηρεάζει τη γλωσσική επιλογή των άλλων μελών, ειδικά των νεότερων, προς την εθνοτική γλώσσα.

Τέλος, στην τρίτη κατηγορία των **γλωσσικών παραγόντων** περιλαμβάνονται παράγοντες όπως η τυποποιημένη μητρική γλώσσα που υπάρχει και σε γραπτή μορφή, εθνοτική γλώσσα με διεθνές κύρος, η γραφή και ανάγνωση στη γλώσσα καταγωγής, ο βαθμός ομοιότητας της εθνοτικής γλώσσας με την κυρίαρχη γλώσσα (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 76-87, Baker, 2001: 99-102 και 110-116). Το υψηλό και διεθνές κύρος μιας εθνοτικής γλώσσας θεωρείται σημαντικός παράγοντας διατήρησής της (Conklin & Lourie, 1983 στο Baker, 2011: 100-101).

Ωστόσο, στη βιβλιογραφία (Romaine, 1995: 40, Baker, 2001: 101-102) επισημαίνεται ότι η σχετική σημασία των παραγόντων είναι αμφισβητούμενη και ασαφής. Οι γενικεύσεις για τη γλωσσική διατήρηση και χρήση από το ένα περιβάλλον στο άλλο είναι εξαιρετικά δύσκολες, εφόσον ποτέ δύο καταστάσεις γλωσσικής επαφής δεν είναι ίδιες, αν και μπορεί να υπάρχουν κοινοί παράγοντες. Σε μερικές περιπτώσεις οι ίδιοι παράγοντες φαίνεται ότι συνεισφέρουν στη γλωσσική διατήρηση, ενώ σε άλλες περιπτώσεις έχουν το αντίθετο αποτέλεσμα. Επίσης, επισημαίνεται ότι είναι δύσκολο να προβλεφθεί το μέλλον μίας μεταναστευτικής γλώσσας, διότι οι παράγοντες αλληλεπιδρούν και αναμειγνύονται σε μια πολύπλοκη εξίσωση.

2.4.2. Θεωρίες ερμηνείας της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης

Πολλοί μελετητές της διγλωσσίας έχουν αναπτύξει θεωρητικά μοντέλα για να καθορίσουν τους παράγοντες που περιγράφουν και προβλέπουν τη γλωσσική διατήρηση και μετακίνηση σε μειονοτικές ομάδες. Τέτοιες θεωρίες ερμηνείας της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης είναι η θεωρία των τομέων χρήσης (domain theory), η θεωρία των κοινωνικών δικτύων (social networks theory), η θεωρία της εθνογλωσσικής ζωτικότητας (ethnolinguistic vitality theory), η θεωρία της γλωσσικής αγοράς (linguistic market place theory), και η θεωρία των θεμελιωδών αξιών (core values theory). Παρακάτω επιλέγουμε να παρουσιάσουμε εν συντομία ορισμένες από αυτές τις θεωρίες, που θεωρούμε ότι συνδέονται και με το ερευνητικό αντικείμενο της εργασίας μας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να διευκρινίσουμε ότι δεν υιοθετούμε κάποιο από τα παρακάτω θεωρητικά μοντέλα, αλλά λαμβάνοντας υπόψη τις διάφορες θεωρίες και τους

διάφορους παράγοντες που αναλύονται, συζητάμε την εφαρμογή τους στο δείγμα της έρευνάς μας. Στα πορίσματα του ερευνητικού μέρους της εργασίας μας θα συζητηθεί αν στα υποκείμενα του δείγματός μας παρατηρείται τάση διατήρησης ή μετακίνησης από την ελληνική στη γερμανική γλώσσα και κυρίως ποιοι παράγοντες συμβάλλουν στη διατήρηση/μετακίνηση της εθνοτικής τους γλώσσας.

2.4.2.1. Η θεωρία των τομέων χρήσης (*domain theory*)

Το μοντέλο αυτό προτάθηκε από τον Fishman (1979 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 79-80), ο οποίος εξετάζει τους πιθανούς συνδυασμούς διαφόρων παραγόντων για να απαντήσει στο ερώτημα «ποιος μιλάει σε ποια γλώσσα σε ποιον και πότε». Θεωρεί ότι οι χώροι (*domains*), όπου η μία ή και οι δύο γλώσσες χρησιμοποιούνται, αποτελούν τον πιο σημαντικό παράγοντα γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης. Οι χώροι που υποστηρίζεται ότι παίζουν πολύ σημαντικό ρόλο είναι: η οικογένεια, οι φίλοι, η γειτονιά, η εκπαίδευση, η εκκλησία, η εργασία, η κυβέρνηση, τα ΜΜΕ. Από αυτούς τους χώρους, αυτοί που φαίνεται να συνδέονται με μεγαλύτερη χρήση της εθνοτικής ή μειονοτικής γλώσσας είναι οι «ανεπίσημοι» χώροι, όπου κυριαρχεί η οικειότητα, όπως αυτοί της οικογένειας, των φίλων, της γειτονιάς και της εκκλησίας. Από την άλλη μεριά, οι χώροι που συνδέονται με μεγαλύτερη χρήση της κυρίαρχης γλώσσας είναι οι τομείς που σχετίζονται περισσότερο με αξίες κύρους, όπως η εκπαίδευση, η εργασία, η διοίκηση (Fishman, 2000:58).

Ο Edwards (1997: 34 στο Pauwels, 2004: 723-724) κάνει μία άλλη διάκριση όσον αφορά τους χώρους χρήσης, ανάμεσα στους *τομείς αναγκαιότητας* (*domains of necessity*), δηλαδή χώρους που σχετίζονται με τις πιο βασικές πτυχές της ζωής ενός ατόμου (πχ σπίτι, σχολείο, εργασία) και στους τομείς στους οποίους η παρουσία του ατόμου είναι μάλλον εθελοντική ή σποραδική. Μάλιστα, τονίζει ότι η διατήρηση μιας γλώσσας είναι διασφαλισμένη, εφόσον η χρήση της απαιτείται στους τομείς αναγκαιότητας.

Στη θεωρία των χώρων χρήσης περιλαμβάνονται και οι σχέσεις μεταξύ των συνομιλητών, καθώς και οι διαφορετικοί ρόλοι που έχουν τα άτομα μεταξύ τους στο συγκεκριμένο χώρο (Fishman, 2000: 60). Για παράδειγμα, στο χώρο της οικογένειας οι ρόλοι γονέων και παιδιών εκφράζονται μέσα από τις διαφορετικές γλωσσικές επιλογές που κάνει ο καθένας ανάλογα με το συνομιλητή του. Επίσης, η γλωσσική συμπεριφο-

ρά δεν καθορίζεται μόνον από την ατομική προτίμηση του ομιλητή, αλλά και από τις σχέσεις μεταξύ των συνομιλητών.

Το μοντέλο που ανέπτυξε ο Fishman θεωρείται από τα πλέον συνεκτικά, καθώς παρέχει ένα ενδιάμεσο επίπεδο ανάλυσης που συνδέει τη μικρο- με την μακροκοινωνιο-γλωσσολογία (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 80). Πάντως, η Myers-Scotton (2006: 77) υποστηρίζει ότι το μοντέλο αυτό περιγράφει τη γλωσσική συμπεριφορά των ομιλητών, χωρίς όμως να εξηγεί γιατί εκδηλώνεται η συγκεκριμένη γλωσσική χρήση. Για το λόγο αυτό, δεν θεωρεί ότι αποτελεί ερμηνευτικό μοντέλο της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης.

2.4.2.2. *Η θεωρία των κοινωνικών δικτύων (social networks theory)*

Η έννοια του κοινωνικού δικτύου αναφέρεται σε ένα πλέγμα κοινωνικών σχέσεων που αναπτύσσει ένα άτομο με άλλα άτομα του περιβάλλοντός του σε καθημερινή βάση (Milroy, 1987 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 89). Στη συγκεκριμένη θεωρία αναγνωρίζεται η σημασία που έχει ένα πυκνό κοινωνικό δίκτυο (*social network*) στη γλωσσική διατήρηση. Η Milroy (1987) υποστηρίζει ότι τα δίκτυα λειτουργούν ως ένας μηχανισμός ενδυνάμωσης, βοηθώντας κυρίως άτομα χαμηλού κύρους να διατηρήσουν τη γλώσσα τους. Η ανάλυση των κοινωνικών δικτύων εφαρμόζεται σε μικροκοινωνικό επίπεδο στη γλώσσα και στις συναναστροφές ατόμων μιας ομάδας.

Τα δίκτυα περιγράφονται βάσει της συνθετότητας αλλά και της πυκνότητάς τους. Σύνθετα είναι τα δίκτυα, όταν οι σχέσεις μεταξύ των ατόμων είναι πολυσχιδείς, πχ δύο ξαδέρφια (σχέση συγγένειας) που εργάζονται στον ίδιο χώρο (σχέση επαγγελματική) και μένουν στην ίδια γειτονιά (σχέση γεινιότητας). Πυκνά δίκτυα έχουμε όταν τα υπόλοιπα άτομα διατηρούν σχέσεις μεταξύ τους, ανεξάρτητα από ένα συγκεκριμένο άτομο. Σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών δικτύων, όσο στενότεροι είναι οι δεσμοί μεταξύ των μελών ενός δικτύου (δηλαδή σύνθετο και πυκνό δίκτυο), τόσο πιο εύκολα επιβάλλεται σε αυτά κάποια νόρμα γλωσσικής συμπεριφοράς. Αν στις συναναστροφές αυτές τα άτομα επιλέγουν τη χρήση της εθνοτικής ή μειονοτικής γλώσσας, τότε τα κοινωνικά δίκτυα συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση. Η συμμετοχή ομοεθνών σε πυκνά και σύνθετα δίκτυα θεωρείται λοιπόν ότι λειτουργεί υπέρ της χρήσης της εθνοτικής γλώσσας (Χατζηδάκη, 1995: 690).

Να αναφέρουμε ότι στα κοινωνικά δίκτυα ανήκουν και οι διάφορες οργανώσεις και σύλλογοι (πχ πολιτιστικοί, αθλητικοί κλπ), καθώς επίσης οι χώροι ή τομείς, όπου

μπορεί να λαμβάνουν χώρα πολιτιστικές και θρησκευτικές στην εθνοτική ή μειονοτική γλώσσα (Clyne, 1991).

Το μοντέλο αυτό θεωρείται πολύ χρήσιμο εργαλείο στη διερεύνηση και μελέτη της γλωσσικής επιλογής σε μεταναστευτικές κοινότητες. Ωστόσο, υπάρχουν μελετητές που επισημαίνουν ότι στη διερεύνηση των κοινωνικών δικτύων των ομιλητών, προκειμένου να είναι ολοκληρωμένη, είναι αναγκαία η εξέταση και άλλων μεταβλητών, όπως για παράδειγμα των γλωσσικών ιδεολογιών των ομιλητών (Lanza & Svendsen, 2007: 294-296).

2.4.2.3. *Η θεωρία της εθνογλωσσικής ζωτικότητας (ethnolinguistic vitality theory)*

Οι Giles, Bourhis και Taylor (1977 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 76-78) θεώρησαν ότι μια εθνογλωσσική ομάδα μπορεί να χαρακτηρίζεται από *γλωσσική βιωσιμότητα*, δηλαδή από υψηλές πιθανότητες γλωσσικής διατήρησης, εφόσον μπορεί να συμπεριφέρεται ως μια ξεχωριστή και δραστήρια συλλογική οντότητα σε διομαδικές καταστάσεις. Μία ομάδα με υψηλή εθνογλωσσική ζωτικότητα, δηλαδή, θα συνεχίσει να λειτουργεί ως χωριστή οντότητα, ενώ μια ομάδα με χαμηλή εθνογλωσσική ζωτικότητα έχει λιγότερες πιθανότητες να διατηρήσει τη γλώσσα της, και άρα είναι πιο πιθανό να αφομοιωθεί. Οι Giles et al. ανέπτυξαν τη θεωρία της *εθνογλωσσικής ζωτικότητας* συνδυάζοντας σε ένα μοντέλο τρεις θεωρίες: α) τη ζωτικότητα των εθνογλωσσικών ομάδων που βρίσκονται σε επαφή, β) τη θεωρία του Tajfel (1978) για τις σχέσεις ανάμεσα σε έξω-ομάδες και γ) το μοντέλο του Giles για την προσαρμογή της ομιλίας. Το μοντέλο που προτείνουν οι Giles et al. είναι ένας συνδυασμός τριών κατηγοριών παραγόντων, που μπορεί να οδηγήσει σε μεγαλύτερη ή μικρότερη βιωσιμότητα στις μειονοτικές γλώσσες: α) των παραγόντων κύρους της ομάδας (οικονομικοί, κοινωνικο-ιστορικοί παράγοντες, πολιτική δύναμη, κοινωνική κινητικότητα), β) των δημογραφικών παραγόντων (το μέγεθος της ομάδας, αναλογία γεννήσεων, πρότυπα μετανάστευσης, γεωγραφική γειτνίαση με τη χώρα προέλευσης, συγκέντρωση σε ορισμένες περιοχές), και γ) των παραγόντων θεσμικής υποστήριξης (χρήση της μειονοτικής γλώσσας στα ΜΜΕ και σε θεσμούς, πολιτισμική υποστήριξη, προγράμματα διδασκαλίας της μειονοτικής γλώσσας).

Μια επέκταση αυτής της θεωρίας είναι και η θεωρία της *υποκειμενικής εθνογλωσσικής βιωσιμότητας (subjective ethnolinguistic vitality)* (Bourhis et al., 1981 στο Κω-

στούλα-Μακράκη, 2001: 77), η οποία αναφέρεται στις αντιλήψεις που έχουν τα μέλη μιας εθνογλωσσικής ομάδας για τη ζωτικότητα της ομάδας τους ή κάποιας άλλης ομάδας. Οι υποκειμενικές αυτές αντιλήψεις μπορεί να μην αντανάκλουν αντικειμενικές κρίσεις, αλλά μπορεί να παίζουν καθοριστικό ρόλο στον καθορισμό της συμπεριφοράς του ατόμου ή της ομάδας. Οι αντιλήψεις των μελών μιας ομάδας, δηλαδή, μπορεί να συνιστούν έναν δείκτη ερμηνείας της γλωσσικής συμπεριφοράς των ομιλητών, εφόσον πχ σχετίζονται με τις ικανότητες και τα κίνητρα τους να μάθουν μια δεύτερη γλώσσα ή με τις στάσεις τους απέναντι στη χρήση μιας ορισμένης γλώσσας (Ξενικάκη, 2010: 49).

Ωστόσο, στο συγκεκριμένο μοντέλο της εθνογλωσσικής ζωτικότητας έχει ασκηθεί κριτική ως προς το ότι δεν λαμβάνονται υπόψη ιστορικοί και κοινωνικοί παράγοντες λόγω έλλειψης μιας κοινωνικής θεωρίας.

2.4.2.4. Η θεωρία των θεμελιωδών αξιών (*core values theory*)

Ο Smolicz (1981 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 78-79) πρότεινε το μοντέλο των θεμελιωδών αξιών για να εξηγήσει το φαινόμενο να διατηρούν ορισμένες ομάδες τη γλώσσα τους περισσότερο από ό,τι άλλες. Ο όρος *θεμελιώδεις αξίες* αναφέρεται σε εκείνα τα στοιχεία που είναι βασικά συστατικά του πολιτισμού της και που θεωρούνται σημαντικά για την ταυτότητα της ομάδας. Κάθε εθνική ή εθνοτική ομάδα έχει ιδιαίτερες πολιτισμικές αξίες (πχ γλώσσα, θρησκεία, ήθη/έθιμα, διατροφή), τις οποίες θεωρεί θεμελιώδεις και απαραίτητες για τη μετάδοση και διατήρηση αυτού του πολιτισμού στις επόμενες γενιές.

Η γλώσσα θεωρείται ως η σημαντικότερη πολιτισμική αξία για ορισμένες εθνοτικές ομάδες και χρησιμοποιείται ως ο κύριος μηχανισμός άμυνας απέναντι στην αφομοίωση. Σύμφωνα με τον Smolicz, οι Έλληνες και οι Κινέζοι έχουν τη γλώσσα ως «βασική πολιτισμική αξία» και γι' αυτό η γλώσσα τους διατηρείται περισσότερο από άλλες ομάδες σε συνθήκες μετανάστευσης. Αντίθετα, οι Ολλανδοί εμφανίζουν μεγαλύτερα ποσοστά γλωσσικής μετακίνησης, καθώς η γλώσσα δεν θεωρείται ζωτικής σημασίας για τη διατήρηση της εθνοτικής τους ταυτότητας.

Η συγκεκριμένη θεωρία, ωστόσο, δεν εξηγεί ικανοποιητικά τις περιπτώσεις όπου, ενώ η γλώσσα αναγνωρίζεται ως θεμελιώδης αξία, αυτό δεν συνεπάγεται και ότι χρησιμοποιείται και άρα διατηρείται και μεταδίδεται στις επόμενες γενιές (πχ περίπτωση Πολωνών, Clyne, 1988: 70-71). Η αντίφαση αυτή εξηγείται από το ότι οι ομιλητές

μπορεί να ταυτίζονται με το συγκεκριμένο πολιτισμό μέσω της γλώσσας, την οποία θεωρούν βασική πολιτισμική αξία, η ταύτιση όμως αυτή έχει συμβολική υπόσταση, δε συνδέεται δηλαδή με τη χρήση της συγκεκριμένης γλώσσας. Όπως επισημαίνει ο Fishman (1985 στο Clyne, 1988: 70-71), η συμβολική λειτουργία της γλώσσας επιζεί περισσότερο από τη χρήση της.

Εξάλλου, και ο Smolicz (Smolicz & Secombe, 1989: 486), κάνει μία σημαντική διάκριση ανάμεσα στη *στάση (attitude)* και την *τάση (tendency)* ή *ενεργοποίηση μιας στάσης (identity activation)*. Ο όρος *τάση* αναφέρεται σε μια κατάσταση στην οποία ένα άτομο έχει ένα σύστημα πολιτισμικών αξιών σε μια γλώσσα και το ενεργοποιεί χρησιμοποιώντας το σε ορισμένες περιπτώσεις. Όταν το άτομο διαθέτει ένα τέτοιο σύστημα, χωρίς να το ενεργοποιεί, τότε μιλάμε για *στάση* μόνο, ενώ όταν το ενεργοποιεί και κάνει χρήση της γλώσσας, τότε η *στάση* ενεργοποιείται και μεταβάλλεται σε *τάση*.

2.4.3. Η γλωσσική διατήρηση και μετακίνηση στους Έλληνες της διασποράς

Καθώς το ζήτημα της γλωσσικής χρήσης και διατήρησης σε συνθήκες διασποράς είναι τεράστιο, παρακάτω θα περιοριστούμε στην παρουσίαση ερευνητικών δεδομένων που αφορούν τις κοινότητες της ελληνικής διασποράς. Οι Έλληνες της διασποράς παρουσιάζονται συνήθως ως παράδειγμα εθνοτικής ομάδας, η οποία διατηρεί σε μεγάλο βαθμό και για μεγάλο χρονικό διάστημα τη γλώσσα και την ταυτότητά της (Χατζηδάκη, 1995). Η Paulston (1994 στο Baker, 2001: 103) αναφέρει τους Έλληνες στο Πίτσμπουργκ, οι οποίοι άλλαξαν γλώσσα μετά από τέσσερις γενιές, ως παράδειγμα αργοπορημένης γλωσσικής μετακίνησης. Οι Clyne & Kirp (1997: 464) θεωρούν την ελληνική γλώσσα ως την καλύτερα διατηρημένη ανάμεσα στις «παλιές» κοινοτικές γλώσσες της Αυστραλίας. Επισημαίνουν ότι οι Ελληνοαυστραλοί είναι μία ομάδα με δυνατή εθνογλωσσική ζωτικότητα, ίσως χάρη στην οργανωμένη γλωσσική υποστήριξη, το κοινωνικοοικονομικό καθεστώς των ομιλητών, την υψηλή πυκνότητα του πληθυσμού, παράγοντες που ευνοούν τη γλωσσική διατήρηση. Παρομοίως, ο Τάμης (1999) διαπιστώνει ότι στην Αυστραλία ο δείκτης της γλωσσικής απόκλισης των χρηστών της ελληνικής παραμένει από τους χαμηλότερους στη χώρα. Η Τσοκαλίδου (2000), επίσης, υποστηρίζει ότι η ελληνόφωνη διασπορά χαρακτηρίζεται από υψηλό

δείκτη γλωσσικής διατήρησης, ακόμα και σε περιπτώσεις όπου απουσιάζει η ενεργός συνδρομή της επίσημης Ελλάδας.

Παρά την ιδιαιτερότητα αυτή της ελληνικής διασποράς, πολλοί ερευνητές διαπιστώνουν τη συρρίκνωση της χρήσης της ελληνικής γλώσσας στις κοινότητες της διασποράς. Ο Clyne (2005), ο οποίος εξέτασε το θέμα της διατήρησης και χρήσης της ελληνικής γλώσσας στο πλαίσιο της ελληνοαυστραλιανής κοινότητας, σημειώνει τη συρρίκνωση της χρήσης της ελληνικής γλώσσας στη χώρα τόσο στο επίπεδο της εκπαίδευσης όσο και της ίδιας της ελληνόφωνης οικογένειας. Παρόλα αυτά όμως, επισημαίνει ότι τα ελληνικά παρουσίαζαν για πολύ καιρό τον μεγαλύτερο δείκτη διατήρησης από γενιά σε γενιά (κυρίως στη δεύτερη και τρίτη γενιά) σε σύγκριση με τις υπόλοιπες εθνοτικές γλώσσες, και η μετατόπιση της ελληνικής γλώσσας παραμένει σχετικά χαμηλή στην πρώτη μεταναστευτική γενιά ελληνικής καταγωγής σε σύγκριση με όλες σχεδόν τις ομάδες ευρωπαϊκής προέλευσης. Σε έρευνα της Χατζηδάκη (1997), που είχε ως στόχο την ανίχνευση του βαθμού διατήρησης και των τρόπων χρήσης της ελληνικής από νέους και νέες δεύτερης γενιάς στις Βρυξέλλες, προέκυψε ότι σε ό,τι αφορά τη γλωσσική συμπεριφορά στο οικογενειακό περιβάλλον, η ελληνική γλώσσα χρησιμοποιείται ακόμη σε μεγάλο βαθμό από τους νέους Έλληνες με τους γονείς τους, με υποχώρηση ωστόσο της χρήσης της στην επικοινωνία τους με φίλους και συνομήλικους. Με αυτές τις διαπιστώσεις συμφωνούν και τα αποτελέσματα μίας γενικότερης έρευνας του Δαμανάκη (1997α) σχετικά με τη χρήση της μιας ή της άλλης ή και των δύο γλωσσών από τους Έλληνες μαθητές στο Βέλγιο και στη Γαλλία. Ο Γαρεφαλάκης (1999: 182-183) επίσης συμπεραίνει ότι ένα μεγάλο μέρος των νέων στη Σουηδία έχει χάσει την επαφή του με την ελληνική γλώσσα. Σε ανάλογα συμπεράσματα γλωσσικής υποχώρησης της ελληνικής καταλήγει και η Kostoulas-Makrakis (1995 στο Αρχάκης & Κονδύλη, 2004: 149) μελετώντας τη γλωσσική συμπεριφορά Ελληνόπουλων δεύτερης γενιάς στη Σουηδία. Σε ό,τι αφορά τους Έλληνες μετανάστες στις ευρωπαϊκές χώρες, έχει βρεθεί ότι η γλωσσική διατήρηση ή μετακίνηση είναι συνάρτηση διαφόρων παραγόντων, όπως η μαζικότητα και η οργάνωση της παροικίας, η συμμετοχή ή μη της οικογένειας στην παροικιακή ζωή, η ύπαρξη και εύρυθμη λειτουργία εκπαιδευτικών θεσμών, οι επαφές με την Ελλάδα (Δαμανάκης, 2001).

Από την επισκόπηση των ελληνικών ερευνών και μελετών που έχουν γίνει για τους Έλληνες μετανάστες της Γερμανίας, φαίνεται ότι η γλωσσική πραγματικότητα των Ελλήνων στη Γερμανία παρουσιάζει ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον. Σύμφωνα με

τον Δαμανάκη (2007), η περίπτωση της Γερμανίας διαφοροποιείται από την υπόλοιπη ελληνική διασπορά σημαντικά τόσο ως προς τα ζητήματα δόμησης της εθνοπολιτισμικής ταυτότητας όσο και ως προς τη διατήρηση και χρήση της ελληνικής γλώσσας. Ο Γκότοβος (1997) παρατηρεί μία επιβράδυνση της γλωσσικής μετατόπισης σε ένα υπολογίσιμο τμήμα της δεύτερης και τρίτης γενιάς των Ελλήνων της Γερμανίας, σε σχέση βέβαια πάντα με τα δεδομένα από τη μελέτη της πορείας πολιτισμικής ενσωμάτωσης μεταναστευτικών πληθυσμών. Αποδίδει αυτή την επιβράδυνση της γλωσσικής μετατόπισης στην εκπαιδευτική περιχαράκωση ενός μεγάλου μέρους της ελληνικής διασποράς στη Γερμανία (1997: 48).

Σε παρόμοια συμπεράσματα καταλήγει και ο Δαμανάκης (2007: 89-117), ο οποίος μελέτησε την εξέλιξη της γλωσσικής συμπεριφοράς των Ελλήνων μαθητών στη Γερμανία, με δύο έρευνες που διεξήχθησαν το 1986 η πρώτη και το 1998 η δεύτερη. Από αυτές τις έρευνες προκύπτει ότι οι μαθητές που φοιτούν σε δομές αμιγούς ελληνό-γλωσσας εκπαίδευσης (ελληνικά σχολεία) χρησιμοποιούν ως αποκλειστικό κώδικα επικοινωνίας την ελληνική γλώσσα, ενώ τα παιδιά που παρακολουθούν κάποια μορφή δίγλωσσας εκπαίδευσης (φοίτηση σε γερμανικά σχολεία και παράλληλα σε τμήματα μητρικής γλώσσας) επικοινωνούν και στις δύο γλώσσες ή μόνο στη γερμανική. Ο Δαμανάκης διαπιστώνει συγκριτικά από τα δεδομένα και των δύο ερευνών την υποχώρηση της γερμανικής και την ενίσχυση της χρήσης της ελληνικής ως αποκλειστικού κώδικα επικοινωνίας των μαθητών, μεταξύ τους και με τους γονείς τους, και επισημαίνει αυτή τη γλωσσική εξέλιξη ως μη αναμενόμενη.

Ο Γιωτίτσας (1999: 150) αντίθετα, σημειώνει ότι κυρίαρχη γλώσσα είναι η γερμανική, με την ελληνική να χρησιμοποιείται ως γλώσσα επικοινωνίας λίγο ή πολύ ανάμεσα στα μέλη της ελληνικής εθνικής μειονότητας. Διακρίνει δύο κυρίως ομάδες μαθητών ελληνικής καταγωγής: τους αμφιδύναμα δίγλωσσους με υψηλό βαθμό κατοχής και των δύο γλωσσών και τους αμφιδύναμα δίγλωσσους με υπεροχή της γερμανικής.

Η Παπαλεξοπούλου (2004: 132) διαπιστώνει επίσης υψηλή γλωσσική διατήρηση σε μαθητές ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία. Από τα δεδομένα της έρευνας προέκυψε ότι οι μαθητές χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα σε όλες τις επικοινωνιακές περιστάσεις, ότι απουσιάζει τελείως η μονόγλωσση επικοινωνία με αποκλειστική χρήση της γερμανικής γλώσσας και η δίγλωσση επικοινωνία τους περιορίζεται μόνο σε περιστάσεις επικοινωνίας με συνομηλίκους (πχ με τα αδέρφια όταν λείπουν οι γονείς, με τους φίλους σε χώρους ψυχαγωγίας).

Η Στύλου (2010: 84), όμως, φαίνεται να έχει διαφορετική άποψη και υποστηρίζει ότι η γλώσσα, που χρησιμοποιείται από τους μετανάστες δεύτερης γενιάς στη Γερμανία, σε πολλές περιπτώσεις και με μεγάλη συχνότητα είναι η μεικτή γλώσσα. Από τα αποτελέσματα μίας προηγούμενης έρευνάς της (2001: 284-285) προέκυψε ότι η γλώσσα των Ελλήνων ενηλίκων στη Γερμανία είναι βασικά η ελληνική, στην οποία όμως έχουν εισαχθεί δάνειες λέξεις και κάποιες μονολεκτικές εναλλαγές κώδικα από τα γερμανικά. Υποστηρίζει ότι η εναλλαγή κώδικα εμφανίζεται με συστηματικό τρόπο στους έφηβους, αλλά και σε κάποιους ενήλικες δεύτερης γενιάς μεταναστών, δεδομένο το οποίο μπορεί να θεωρηθεί ως ένα στάδιο γλωσσικής μετακίνησης από τα ελληνικά στα γερμανικά.

2.5. Θέματα εθνογλωσσικής ταυτότητας

Τα θέματα εθνοτικής ταυτότητας στην ελληνική διασπορά αποτελούν ένα κεντρικό ζήτημα στην παρούσα μελέτη, στο βαθμό που σχετίζονται με τη διατήρηση της εθνοτικής γλώσσας, ως βασικό στοιχείο αλλά και μέσο έκφρασης της εθνοτικής ταυτότητας. Οι μελετητές υποστηρίζουν ότι στη διασπορά η ταυτότητα βρίσκεται σε μια διαδικασία συνεχούς διαπραγμάτευσης, «συγκροτείται και ανασυγκροτείται από την αλληλόδραση κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών και ψυχολογικών διαδικασιών» (Τσοκαλίδου & Παπαρούση, 2005: 15). Η σχέση του έθνους με τη γλώσσα έχει αποτελέσει αντικείμενο συζήτησης στην ευρύτερη επιστημονική κοινότητα, καθώς πρόκειται για μία σχέση περίπλοκη και πολυδιάστατη. Η Τσοκαλίδου (2005: 115-116) υποστηρίζει ότι είτε αποδεχτούμε την ταύτιση έθνους και γλώσσας είτε όχι, είναι απαραίτητο να διερευνηθεί ο τρόπος σύνδεσης της έννοιας του έθνους με τη γλώσσα στο πλαίσιο της ελληνικής διασποράς, καθώς, όπως σημειώνει χαρακτηριστικά, «η διασπορά δημιουργείται κάτω από συνθήκες επαφής γλωσσών και εθνοτήτων που οδηγεί συχνά στη δημιουργία μιας νέας εθνοτικής και γλωσσικής σύνθεσης η οποία εκφράζει τις ιδιαίτερες ανάγκες των κοινοτήτων της διασποράς».

2.5.1. Η εθνοτική ταυτότητα

Η έννοια της εθνοτικής ταυτότητας αποτελεί ένα από τα βασικά ζητήματα της κοινωνιογλωσσολογίας, κυρίως όσον αφορά τη σχέση της με τη γλωσσική συμπεριφορά του ομιλητή, τις στάσεις απέναντι σε μια γλώσσα και την εθνογλωσσική ζωτικότητα. Η έννοια της *εθνοτικής ταυτότητας* αναφέρεται στην αίσθηση του «ανήκειν» σε μια εθνοτική ομάδα και περιλαμβάνει τα στοιχεία της εθνοτικής ενσυναίσθησης, του εθνοτικού αυτοπροσδιορισμού, των εθνοτικών στάσεων και των εθνοτικών συμπεριφορών (Rotheram & Phinney, 1987 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 95). Όσον αφορά τον *εθνοτικό αυτοπροσδιορισμό*, όπως τον θεωρούν οι Rotheram & Phinney (1987), αναφέρεται στην απόκτηση της ακριβούς και σταθερής χρήσης μιας εθνοτικής ετικέτας, που βασίζεται στην αντίληψη ότι αυτοί ανήκουν σε μια εθνοτική ομάδα. Οι *εθνοτικές στάσεις*, από την άλλη, αναφέρονται στα αισθήματα που έχει κάποιος για τη δική του ομάδα αλλά και για τις άλλες ομάδες.

Ο Δαμανάκης (1999α) κάνει διάκριση ανάμεσα στην εθνοτική και πολιτισμική ταυτότητα, οι οποίες, όπως υποστηρίζει, μπορεί να αλληλεπικαλύπτονται σε ένα βαθμό, αλλά δεν συμπίπτουν και δεν είναι ταυτόσημες. Η *πολιτισμική ταυτότητα* είναι μία έννοια ευρύτερη της εθνοτικής ταυτότητας, αποτελεί τρόπο ζωής και έχει άμεση σχέση με τις συγκεκριμένες συνθήκες κοινωνικοποίησης του ατόμου. Η εθνοτική ταυτότητα, αντίθετα, περιορίζεται στα κοινά στοιχεία της γλώσσας, της θρησκείας, των παραδόσεων και των εθνικών μύθων, και μπορεί να καλλιεργηθεί και στα πλαίσια μιας εικονικής πραγματικότητας. Επίσης, ο Δαμανάκης (ό.π.) θεωρεί την εθνοτική ταυτότητα ως μία συνεχώς εξελισσόμενη διαδικασία, η οποία διαμορφώνεται ανάλογα με τις εκάστοτε κοινωνικοοικονομικές, πολιτικές, πολιτισμικές, οικογενειακές, σχολικές συνθήκες και στο πλαίσιο της διεπίδρασης του ατόμου με αυτές.

Σε μεταναστευτικά περιβάλλοντα είναι σύνηθες φαινόμενο τα άτομα, που ζουν ανάμεσα σε δύο ή περισσότερα πολιτισμικά συστήματα, να αναπτύσσουν μια διπολιτισμικής ταυτότητα. Η *διπολιτισμική ταυτότητα* αναφέρεται στην ικανότητα να λειτουργεί κάποιος σε δύο διαφορετικά πολιτισμικά συστήματα έχοντας τη δυνατότητα να αλλάζει μεταξύ δύο συστημάτων και αξιών και να ταυτίζεται και με τις δύο εθνοτικές ομάδες (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 97). Η Χατζηδάκη (1997: 58) ονομάζει την ταυτότητα αυτή «υβριδική», και σημειώνει ότι τέτοιου είδους ταυτότητες αναφύονται σε κοινότητες ανθρώπων που διεκδικούν το δικαίωμα να είναι Έλληνες αλλά ταυτόχρονα και Αμερικανοί, Αυστραλοί, Γερμανοί κλπ, και ότι διαμορφώνονται με βάση τις

συνθήκες της εκάστοτε χώρας υποδοχής. Ο Δαμανάκης (1987) θεωρεί σημαντικό τα άτομα, που κοινωνικοποιούνται σε δύο διαφορετικά κοινωνικοπολιτισμικά συστήματα, να μπορούν να ταυτιστούν και με τα δύο συστήματα, ή τουλάχιστον με μέρη αυτών, και να τα συνθέσουν σε ένα ενιαίο σύνολο.

2.5.2. Σχέση γλώσσας και εθνοτικής ταυτότητας

Ο ρόλος που παίζει η γλώσσα στο σχηματισμό της εθνοτικής ταυτότητας έχει συζητηθεί σε σημαντικό αριθμό μελετών που αφορούν κυρίως τη γλωσσική επαφή (βλ. σχ. Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 100-106). Οι έννοιες της γλώσσας και της εθνοτικής ταυτότητας θεωρούνται αλληλένδετες, και η σχέση μεταξύ τους αρκετά περίπλοκη. Η γλώσσα θεωρείται ως εξωτερική συμπεριφορά που επιτρέπει την ταύτιση του ομιλητή ως μέλους μιας ομάδας, και παράλληλα μέσω της γλώσσας ταυτιζόμαστε με μια ορισμένη ομάδα. Εφόσον η γλώσσα είναι μια σημαντική διάσταση κοινωνικής διαφοροποίησης και ταυτότητας, τα μέλη της έσω-ομάδας χρησιμοποιούν διάφορες στρατηγικές για να διαφοροποιηθούν γλωσσικά. Συνεπώς η γλώσσα αποτελεί έναν σημαντικό δείκτη της ταυτότητας μιας ομάδας. Για μερικές εθνοτικές ομάδες η γλώσσα χρησιμεύει ως αποφασιστικό κριτήριο για το σχηματισμό και τη διατήρηση της υπαγωγής στην ομάδα. Καθώς οι γλωσσικές πράξεις θεωρούνται πράξεις ταυτότητας και η γλωσσική χρήση αντιπροσωπεύει μια προβολή της ταυτότητας, η επιλογή της γλώσσας δείχνει με ποια ομάδα θέλουμε να ταυτιστούμε (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 100-101).

Οι μειονοτικές κοινότητες ενδυναμώνονται περισσότερο μέσα από προσπάθειες για τη διατήρηση της γλώσσας τους. Πολλές σχετικές μελέτες δείχνουν ότι η χρήση της μειονοτικής γλώσσας συμβολίζει τη θετική στάση απέναντι στην εθνοτική ταυτότητα και τα μέλη μιας εθνοτικής ομάδας συχνά τονίζουν την εθνογλωσσική τους ταυτότητα μέσω της χρήσης της γλώσσας (Edwards, 1997 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 101-102). Έχει βρεθεί, επίσης, ότι η εκμάθηση της μητρικής γλώσσας συμβάλλει στη διατήρηση της εθνοτικής ταυτότητας των παιδιών των μειονοτήτων (Cummins, 1986 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 102). Θα πρέπει να σημειωθεί, όμως, ότι οι διαφορετικές εθνοτικές ομάδες δίνουν έμφαση σε διαφορετικές πλευρές της ταυτότητάς τους. Η γλώσσα θεωρείται σημαντική βασική αξία σε μερικές εθνοτικές ομάδες, ενώ σε άλλες όχι.

Υπάρχουν μελετητές που υποστηρίζουν ότι η εθνοτική ταυτότητα μπορεί να διατηρηθεί και χωρίς πραγματική χρήση της γλώσσας, και ότι μπορεί η γλώσσα να λειτουργεί ως σύμβολο για κάποιες εθνοτικές ομάδες, χωρίς όμως να χρησιμοποιείται στην επικοινωνία. Η ταυτότητα δηλαδή εξακολουθεί να υπάρχει ακόμα κι όταν η μητρική γλώσσα έχει τελείως εγκαταλειφθεί (Edwards, 1985 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 105-106).

Η σχέση γλώσσας και εθνοτικής ταυτότητας στην ελληνική διασπορά έχει διερευνηθεί από αρκετούς ερευνητές και τα δεδομένα αυτών των ερευνών, θα λέγαμε ότι παρουσιάζουν αρκετό ενδιαφέρον. Η Tsokalidou (1994 στο Τσοκαλίδου, 2012: 81) σημειώνει ότι «η γλώσσα φαίνεται να αποτελεί το εφαλτήριο της ελληνικής πολιτισμικής ταυτότητας στη διασπορά». Οι περισσότερες έρευνες, όμως, καταλήγουν στο συμπέρασμα ότι η διατήρηση ή μη της εθνοτικής γλώσσας δεν σχετίζεται απαραίτητα με τη διατήρηση της εθνοτικής ταυτότητας. Η Χατζηδάκη (1997: 58), για παράδειγμα, διερευνώντας τους νεαρούς Έλληνες δεύτερης και τρίτης γενιάς του Βελγίου, συμπεραίνει ότι οι διαφορετικές γλωσσικές συμπεριφορές σχετίζονται αλλά δεν συναρτώνται άμεσα και μονόδρομα με θέματα συνειδητοποίησης της εθνικής ταυτότητας. Η ίδια θεωρεί ότι η θετική προσωπική στάση του ομιλητή απέναντι στη γλώσσα και στην εθνική ταυτότητα δεν αποτελεί από μόνη της τεκμήριο για συχνή χρήση της ελληνικής, και ταυτόχρονα επισημαίνει ότι ακόμη κι αν η χρήση της ελληνικής μειώνεται, αυτό δεν συνεπάγεται την ταυτόχρονη πολιτιστική αφομοίωση των υποκειμένων της έρευνας. Έρευνες που αφορούν τους Ελληνοκύπριους στη Μ. Βρετανία επισημαίνουν επίσης μία υποχώρηση στη χρήση της ελληνικής, η οποία όμως δε συμβαδίζει με τη διατήρηση της ελληνικής ταυτότητάς τους στη δεύτερη και τρίτη γενιά. Η Καρυολαίμου (1997) διαπιστώνει ότι η γλωσσική απώλεια στην ελληνοκυπριακή κοινότητα της Μ. Βρετανίας συντελείται με δραστικό τρόπο, επισημαίνει όμως ταυτόχρονα ότι η δεύτερη γενιά Κυπρίων δεν φαίνεται να χάνει την ελληνική της ταυτότητα με τον ίδιο ρυθμό που χάνει τη γλώσσα της. Επίσης, από έρευνα που διεξήχθη στην ελληνοκυπριακή κοινότητα του Λονδίνου προέκυψε ότι οι νέοι κάνουν λιγότερη χρήση των κοινοτικών γλωσσικών ποικιλιών, εντούτοις η ευρύτερη κυπριακή κοινότητα εκφράζει την έντονη επιθυμία της να διατηρήσει τη γλώσσα και την ταυτότητά της (Finnis e.a., 2005).

Μία άλλη σημαντική τάση που διατυπώνεται στη σύγχρονη βιβλιογραφία είναι η ανάπτυξη στις κοινότητες της διασποράς μίας διπολιτισμικής ταυτότητας, με έντονα ωστόσο τα ελληνικά στοιχεία. Ο Δαμανάκης (1992) θεωρεί ότι τα παιδιά των Ελλή-

νων μεταναστών αποκτούν στο εξωτερικό μια διπολιτισμική-διγλωσσική ταυτότητα, η οποία όμως δεν αποβαίνει εις βάρος της ελληνικότητάς τους, αλλά αντίθετα την ενισχύει. Η Χατζηδάκη (1996α: 571) αναφέρει ότι οι Έλληνες της διασποράς τείνουν να δημιουργούν μία νέα μεικτή ταυτότητα, η οποία δεν περιλαμβάνει τη χρήση της γλώσσας ως στοιχείο ελληνικότητας. Η ίδια σημειώνει: «Οι νέες αυτές ταυτότητες φαίνεται ότι βασίζονται σε χαρακτηριστικά, υποτίθεται, γνωρίσματα ελληνικότητας αλλά όχι πλέον –ή όχι παντού– στη διατήρηση της εθνικής γλώσσας. Τέτοια στοιχεία είναι, λ.χ., ένας ιδιαίτερος τρόπος κοινωνικής συμπεριφοράς, η προσήλωση στην ευρύτερη οικογένεια, η συμμετοχή σε εθνοτοπικούς συλλόγους και χορευτικά συγκροτήματα, η τήρηση κάποιων εθίμων και παραδόσεων κ.ά.» (Χατζηδάκη, 1997: 58). Η Καρυολαίμου (1997), επίσης, διαπιστώνει ότι οι Ελληνοκύπριοι της Μ. Βρετανίας, όπως ακριβώς και οι Έλληνες της Αμερικής, παραμένουν σταθερά προσκολλημένοι σε εκδηλώσεις ελληνικότητας, όπως το ελληνικό φαγητό, τους ελληνικούς χορούς, την ελληνική μουσική.

Παράλληλα όμως με την ανάπτυξη της διπολιτισμικής ταυτότητας, οι ερευνητές διακρίνουν και την ανάπτυξη άλλων ταυτοτήτων. Ο Γκότοβος (1988: 310), ερευνώντας μαθητές της δεύτερης γενιάς των Ελλήνων της Γερμανίας, διαπιστώνει ότι: α) υπάρχουν δίγλωσσοι μαθητές που προσπαθούν να διατηρήσουν μια «διπλή» εθνική και πολιτισμική ταυτότητα, β) ορισμένοι άλλοι αποσυνδέουν τη χρήση της ελληνικής γλώσσας από την εθνική ταυτότητα και χαλαρώνουν τους δεσμούς τους με τη δική τους εθνική ομάδα και γ) υπάρχουν και μερικοί που χρησιμοποιούν κατά κόρον τη Γερμανική για διάφορους λόγους (π.χ. μεικτές οικογένειες, γερμανόγλωσση εκπαίδευση κ.ά.) και είναι «παθητικοί» χρήστες της ελληνικής (δηλ. ακροατές αλλά ανεπαρκείς ομιλητές της), οπότε αφομοιώνονται από το γερμανικό περιβάλλον και μεταβαίνουν σε μια «μονογλωσσική-μονοπολιτισμική» κατάσταση. Ο Παπαπαύλου (1997) διακρίνει τους δίγλωσσους μαθητές σε σχέση με την «πολιτισμική τους ταυτότητα» στις ακόλουθες περιπτώσεις: α) σε δίγλωσσους διπολιτισμικούς, που έχουν δηλαδή διπλή πολιτισμική ταυτότητα, β) σε δίγλωσσους μονοπολιτισμικούς, ταυτίζονται δηλαδή μόνο με μία πολιτισμική ομάδα, γ) σε αυτούς που αφομοιώνονται πολιτισμικά από την ομάδα-φορέα της «δεύτερης» γλώσσας και δ) σε αυτούς που απαρνούνται και τις δύο πολιτισμικές ταυτότητες.

Β΄ ΜΕΡΟΣ – ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΜΕΡΟΣ

3. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα θέματα που σχετίζονται με τη μεθοδολογία της έρευνας. Αναλυτικότερα, στην αρχή εξηγείται η αναγκαιότητα, η πρωτοτυπία και η σημασία της έρευνας, καθορίζονται ο σκοπός και οι στόχοι, και παρουσιάζονται τα ερευνητικά ερωτήματα. Στη συνέχεια, ακολουθεί η περιγραφή του δείγματος της έρευνας, η ανάλυση των ερευνητικών εργαλείων που χρησιμοποιήθηκαν, καθώς και η διεξαγωγή της έρευνας. Τέλος, παρουσιάζονται οι περιορισμοί που προκύπτουν.

3.1. Η αναγκαιότητα και πρωτοτυπία της έρευνας

Το θέμα της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης, και ειδικότερα οι γλωσσικές πρακτικές μεταναστευτικών πληθυσμών αποτελούν αντικείμενα μελέτης και έρευνας στην παγκόσμια βιβλιογραφία εδώ και αρκετές δεκαετίες. Ωστόσο, το ενδιαφέρον και η πρωτοτυπία της συγκεκριμένης έρευνας έγκεινται στο ότι στην Ελλάδα απουσιάζουν οι έρευνες που επικεντρώνονται στις γλωσσικές πρακτικές μεταναστών ελληνικής καταγωγής σε χώρες του εξωτερικού. Οι έρευνες που συναντώνται στην ελληνική βιβλιογραφία και αφορούν στην ελληνική διασπορά, εξετάζουν κυρίως τη γλωσσική συμπεριφορά νέων ή παιδιών που προέρχονται από οικογένειες μεταναστευτικής καταγωγής, και ειδικότερα, των μαθητών που φοιτούν σε ελληνόγλωσσα σχολεία και τμήματα μητρικής γλώσσας του εξωτερικού (Χατζηδάκη, 1997, Δαμανάκης, 1997α, Στύλου, 2001, 2010, Παπαλεξοπούλου, 2004). Οι προγενέστερες έρευνες που αφορούν ειδικότερα τη Γερμανία είναι ελάχιστες (Γκότοβος 1988, Δαμανάκης 1988, 1999β, 2003, Παράσχου, 2001), και διερευνούν αποκλειστικά τους Έλληνες μαθητές στη Γερμανία. Έρευνες που ασχολούνται με τη χρονική εξέλιξη της γλωσσικής συμπεριφοράς αυτού του πληθυσμού απουσιάζουν από την ελληνική βιβλιογραφία. Προκύπτει λοιπόν η ανάγκη για έρευνες που αφορούν το φαινόμενο της διγλωσσίας στην ελληνική διασπορά. Πιο συγκεκριμένα, προκύπτει η ανάγκη συγκέντρωσης

στοιχείων που θα αποτελέσουν τη βάση για συγκρίσεις μεταξύ γενεών ή χρονικών φάσεων, από τις οποίες θα εξαχθούν κάποια πιο αντιπροσωπευτικά συμπεράσματα. Επίσης, θεωρούμε ότι τα δεδομένα της παρούσας έρευνας αναμένεται να συμβάλουν στην επαλήθευση ή στον έλεγχο κάποιων πορισμάτων της διεθνούς βιβλιογραφίας όσον αφορά τους παράγοντες που σχετίζονται με τη γλωσσική διατήρηση και μετακίνηση. Ως εκ τούτου, η ίδια η έρευνα και τα πορίσματά της αποκτούν ιδιαίτερη σημασία.

3.2. Σκοπός και στόχοι

Η παρούσα έρευνα έχει τίτλο «*Θέματα γλώσσας και ταυτότητας στην ελληνική διασπορά: Η περίπτωση της ελληνογερμανικής κοινότητας*». Σκοπός της έρευνας είναι να διερευνήσει θέματα γλωσσικής συμπεριφοράς και θέματα εθνογλωσσικής ταυτότητας στο πλαίσιο της ελληνογερμανικής κοινότητας. Συγκεκριμένα, η παρούσα έρευνα στοχεύει να αναδείξει το βαθμό χρήσης της εθνοτικής γλώσσας, τις γλωσσικές επιλογές τους με διάφορες κατηγορίες συνομιλητών, τους χώρους γλωσσικής χρήσης, το βαθμό γλωσσικής διατήρησης ή μετακίνησης, καθώς και τη σημασία διαφόρων παραγόντων που ωθούν στη γλωσσική διατήρηση ή μετακίνηση. Μέσα από τη διερεύνηση αυτή θα επιχειρηθεί και η ανίχνευση της σχέσης που έχει η συγκεκριμένη γλωσσική συμπεριφορά των υποκειμένων με τις στάσεις τους απέναντι στην εθνοτική γλώσσα και την εθνοτική ταυτότητα.

Ειδικότερα, η έρευνα στοχεύει:

- Να εξετάσει τη γλωσσική ικανότητα των ομιλητών, όπως αυτή προκύπτει από την αυτοαξιολόγησή τους.
- Να διερευνήσει τη γλωσσική χρήση και επιλογή με συγκεκριμένες κατηγορίες ομιλητών, σε διάφορους χώρους χρήσης και σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας.
- Να μελετήσει την επιρροή παραγόντων στη γλωσσική χρήση, όπως η ηλικία και ο συνομιλητής.
- Να ανιχνεύσει την τάση των μελών της ελληνογερμανικής κοινότητας για διατήρηση της εθνοτικής γλώσσας ή για γλωσσική μετακίνηση.

- Να εξετάσει τις στάσεις των μελών της ελληνογερμανικής κοινότητας απέναντι στη διατήρηση της εθνοτικής γλώσσας και απέναντι στην εθνική ταυτότητα.

3.3. Ερευνητικά ερωτήματα

Τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα, στα οποία καλείται να απαντήσει η έρευνα, διατυπώνονται ως εξής:

- Σε ποιο βαθμό οι Έλληνες της Γερμανίας κάνουν χρήση της ελληνικής γλώσσας, σε ποιες επικοινωνιακές περιστάσεις, και γιατί;
- Σε ποιο βαθμό οι Έλληνες της Γερμανίας διατηρούν την ελληνική γλώσσα;
- Ποιοι παράγοντες (π.χ. ηλικία, συνομιλητής) σχετίζονται με τη γλωσσική επιλογή που κάνουν οι ομιλητές;
- Ποια είναι η στάση τους απέναντι στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας;
- Συνδέεται η στάση τους απέναντι στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας με τη στάση τους απέναντι στην εθνική ταυτότητα;
- Προσλαμβάνεται η εθνική γλώσσα ως πολιτισμικό στοιχείο της κοινότητάς τους και ως συνθετικό στοιχείο της εθνοπολιτισμικής προέλευσης και ταυτότητάς τους;

3.4. Πληθυσμός και δείγμα της έρευνας

Η έρευνα πραγματοποιήθηκε σε 30 ενήλικες, μόνιμους κατοίκους Γερμανίας, οι οποίοι είναι μέλη της δεύτερης γενιάς μεταναστών ελληνικής καταγωγής και οι οποίοι κατέχουν την ελληνική υπηκοότητα. Ως δεύτερη γενιά μεταναστών ορίσαμε άτομα που είτε γεννήθηκαν και μεγάλωσαν στη χώρα υποδοχής από γονείς μετανάστες, είτε εγκαταστάθηκαν στη χώρα υποδοχής σε πολύ μικρή ηλικία και επομένως μεγάλωσαν και παρακολούθησαν μία σχολική εκπαίδευση εκεί. Εδώ θα πρέπει να αναφέρουμε ότι τα υποκείμενα του δείγματός μας δεν παρουσιάζουν ομοιογένεια όσον αφορά το μορφωτικό τους επίπεδο και το χρόνο παραμονής στη χώρα προέλευσης. Ωστόσο, από τη μελέτη των δεδομένων της έρευνας προκύπτει ότι η διαφοροποίηση αυτή δεν

φαίνεται να επηρεάζει τα ερευνητικά αποτελέσματα. Κρίναμε, λοιπόν, ότι μπορούμε να συμπεριλάβουμε στο δείγμα μας υποκείμενα που δεν είναι ομοιογενή ως προς τα δύο αυτά στοιχεία.

Στην παρούσα έρευνα δεν υπήρχε η δυνατότητα χρήσης της τυχαίας δειγματοληψίας, λόγω απουσίας αντίστοιχων μητρώων/καταλόγων, όπου είναι καταχωρισμένα και αριθμημένα όλα τα άτομα του συγκεκριμένου πληθυσμού. Καθώς δεν υπήρχε άλλη εναλλακτική λύση στην επιλογή της τεχνικής δειγματοληψίας, η ερευνήτρια επέλεξε τη δειγματοληπτική τεχνική της χιονοστιβάδας (snowball sampling technique). Στην περίπτωση αυτή επιλέγονται άτομα με χαρακτηριστικά που ενδιαφέρουν την έρευνα, τα οποία στη συνέχεια φέρνουν τον ερευνητή σε επαφή με άλλα άτομα με τα ίδια χαρακτηριστικά (Νόβα-Καλτσούνη, 2006: 38, Lanza, 2008: 83-84).

Ο μεγαλύτερος αριθμός των συμμετεχόντων (20 άτομα) προέρχονταν κυρίως από το κρατίδιο της Έσσης (Hessen), και συγκεκριμένα από την περιοχή της Φρανκφούρτης, καθώς η ερευνήτρια διατηρεί επαφές με συγγενείς και φίλους ελληνικής καταγωγής που διαμένουν εκεί. Υπήρξαν όμως και συμμετέχοντες που διαμένουν σε άλλα κρατίδια της Γερμανίας, συγκεκριμένα 4 άτομα από το κρατίδιο της Βαυαρίας (Bayern), 4 από το κρατίδιο της Βάδης-Βυρτεμβέργης (Baden-Wuerttemberg) και 2 από το κρατίδιο του Ρήνου-Παλατινάτου (Rheinland-Pfalz).

Δεδομένου ότι το δείγμα είναι εμπειρικό, δεν προέκυψε δηλαδή από τυχαία δειγματοληψία, η συλλογή των ερευνητικών δεδομένων από το συγκεκριμένο δείγμα δεν μπορεί να οδηγήσει σε γενίκευση των συμπερασμάτων, αφού δεν ικανοποιείται η συνθήκη της αντιπροσωπευτικότητας του δείγματος (Βάμβουκας, 1988: 157-158, 165). Επομένως, τα συμπεράσματα που θα εξαχθούν από το συγκεκριμένο δείγμα δεν θα έχουν γενικευτική ισχύ, αλλά θα αφορούν μόνο το συγκεκριμένο δείγμα και θα είναι ενδεικτικά των τάσεων των μεταναστών δεύτερης γενιάς ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία, οι οποίοι συμμετείχαν στην έρευνα.

Αναλυτικότερα στοιχεία για τη σύνθεση και τα χαρακτηριστικά του δείγματος (δημογραφικά στοιχεία δείγματος/ατομικό προφίλ) δίνονται στο κεφάλαιο όπου παρουσιάζονται τα αποτελέσματα από την ανάλυση των ερωτηματολογίων.

3.5. Ερευνητικά εργαλεία – Τεχνικές συλλογής δεδομένων

Σε κάθε έρευνα τα δεδομένα συλλέγονται με συγκεκριμένες τεχνικές, που αποτελούν τα εργαλεία της έρευνας. Στις κοινωνικές επιστήμες και τις επιστήμες της αγωγής, προκειμένου να διασφαλιστεί η εγκυρότητα της έρευνας, εφαρμόζονται πολυμεθοδολογικές προσεγγίσεις. Ως *τριγωνοποίηση* ή *πολυμεθοδολογία* ορίζεται «η χρήση δύο ή περισσότερων μεθόδων συλλογής δεδομένων στη μελέτη κάποιων διαστάσεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς» (Cohen et al. 2008: 189). Οι Cohen et al. (2008: 193-194) αναφέρουν ότι «ο Denzin εντοπίζει δύο κατηγορίες στην τυπολογία της τριγωνοποίησης: την τριγωνοποίηση ‘μέσα στις μεθόδους’ και την τριγωνοποίηση ‘ανάμεσα στις μεθόδους’. Η τριγωνοποίηση μέσα στις μεθόδους επιλαμβάνεται της αναπαραγωγής μιας ερευνητικής μελέτης κυρίως ως προσπάθειας ελέγχου της αξιοπιστίας της και επιβεβαίωσης της θεωρίας που τη διέπει. Η τριγωνοποίηση ανάμεσα στις μεθόδους περιλαμβάνει τη χρήση περισσότερων της μιας μεθόδου στην επιδίωξη ενός δεδομένου σκοπού». Η τριγωνοποίηση είναι ένας ισχυρός τρόπος εφαρμογής της ταυτόχρονης εγκυρότητας, ιδιαίτερα στην ποιοτικού τύπου έρευνα, και συμβάλλει στην αξιοπιστία της έρευνας. Για να εξασφαλιστεί λοιπόν στην παρούσα έρευνα η εγκυρότητα και αξιοπιστία, εφαρμόστηκε η τριγωνοποίηση ανάμεσα στις μεθόδους, δηλαδή η χρήση διαφορετικών μεθόδων στο ίδιο ερευνητικό αντικείμενο. Αυτή η συνδυαστική χρήση ερευνητικών μεθόδων παρουσιάζεται ως αρκετά διαδεδομένη και στην έρευνα της διγλωσσίας, καθώς θεωρείται ότι προσφέρει επιπλέον δεδομένα όσον αφορά δίγλωσσα άτομα ή κοινότητες (Codo, 2008: 162).

Η επιλογή και ο σχεδιασμός των ερευνητικών εργαλείων εξαρτάται φυσικά από τους στόχους της κάθε έρευνας. Η Pauwels (2004: 721) επισημαίνει ότι στη μελέτη της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης χρησιμοποιείται μία πληθώρα ερευνητικών μεθόδων και εργαλείων, ανάλογα με τη στόχευση του ερευνητή, και ότι παρατηρείται μία αυξανόμενη τάση για το συνδυασμό ποικίλων μεθόδων. Σε έρευνες που στοχεύουν να εξετάσουν την πραγματική χρήση της γλώσσας, την παραγωγή αυθεντικού λόγου ή την εναλλαγή κωδίκων, επιλέγονται κυρίως μέθοδοι όπως η συμμετοχική παρατήρηση και η συνέντευξη. Σε έρευνες που εξετάζουν κυρίως το γλωσσικό προφίλ των διαφόρων ομιλητών (γλωσσική χρήση και επιλογή, γλωσσική ικανότητα, γλωσσικές στάσεις) προτείνονται περισσότερο κατάλληλες ως μέθοδοι το ερωτηματολόγιο και η συνέντευξη (Codo 2008, Pauwels 2004).

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψη τα παραπάνω, τα ερευνητικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν στην υλοποίηση της συγκεκριμένης έρευνας ήταν το *ερωτηματολόγιο* και η *ποιοτική συνέντευξη*. Κύριο μέσο συλλογής δεδομένων αποτέλεσε το ερωτηματολόγιο (30 ερωτηματολόγια), ενώ η συνέντευξη (6 ατομικές συνεντεύξεις) χρησιμοποιήθηκε επιλεκτικά σε μία μικρή ομάδα υποκειμένων, με στόχο να αποσπάσει περισσότερο εκτεταμένες απαντήσεις από τους συμμετέχοντες. Οι συνεντεύξεις ήταν λοιπόν στην περίπτωση της έρευνάς μας ένα συμπληρωματικό ερευνητικό εργαλείο με σκοπό τη συλλογή επιπλέον ερευνητικών δεδομένων, κυρίως σε θέματα γλωσσικών στάσεων και ταυτότητας.

3.5.1. Ερωτηματολόγια

Το *ερωτηματολόγιο* είναι ένα σύνολο γραπτών ερωτήσεων, σχετικών με ένα πρόβλημα, με τις οποίες ο ερευνητής απευθύνεται ομοιόμορφα στα υποκείμενα του δείγματος, με σκοπό να συγκεντρώσει τις αναγκαίες ερευνητικές πληροφορίες. Οι ερωτήσεις αναφέρονται στις γνώμες, στις γνώσεις, στις στάσεις, τις αξίες και τα γενικά χαρακτηριστικά όλων των όψεων της προσωπικότητας του ατόμου και της συμπεριφοράς του σε προκαθορισμένες καταστάσεις. Πρόκειται δηλαδή για ένα όργανο έρευνας, με το οποίο συγκεντρώνονται έμμεσα πολλές και διάφορες πληροφορίες (Βάμβουκας, 1988: 246). Οι λόγοι που επιλέχτηκε να χρησιμοποιηθεί το ερωτηματολόγιο ως κύριο μέσο συλλογής δεδομένων είναι, διότι με το ερωτηματολόγιο επιτυγχάνεται η συλλογή πολυπληθών πληροφοριών σε πολύ σύντομο χρόνο, και ο ερευνητής παίρνει συχνά ειλικρινείς απαντήσεις σε λεπτές ερωτήσεις, χωρίς την παρουσία του. Το ερωτηματολόγιο επιτρέπει τη διερεύνηση των όψεων της ανθρώπινης συμπεριφοράς, της οποίας την ελεύθερη έκφραση και εξωτερίκευση παρεμποδίζει η παρουσία του άλλου, με προϋπόθεση βέβαια την εξασφάλιση της πλήρους ανωνυμίας των απαντήσεων. Παρά τις ενδογενείς αδυναμίες που παρουσιάζει, μπορεί να δώσει σημαντικές και έγκυρες ερευνητικές πληροφορίες και να συμβάλλει στην πρόοδο της έρευνας στις επιστήμες της συμπεριφοράς του ανθρώπου (Βάμβουκας, 1988: 246-249).

Η χρήση ερωτηματολογίων ως τεχνική συλλογής δεδομένων είναι πολύ διαδεδομένη και σε έρευνες που αφορούν στην πολυγλωσσία και την επαφή των γλωσσών (Codo, 2008). Η Codo (2008: 158) αναφέρει ότι τα ερωτηματολόγια χρησιμεύουν τόσο στη συλλογή δημογραφικών στοιχείων των υποκειμένων, όσο και στη συλλογή ποσοτι-

κών δεδομένων όσον αφορά τις γλωσσικές ικανότητες, πρακτικές και στάσεις. Σε περιπτώσεις διερεύνησης μεταναστευτικών ομάδων, χρησιμοποιούνται για τη διερεύνηση του γλωσσικού προφίλ και του βαθμού γλωσσικής διατήρησης της γλώσσας καταγωγής. Επιπρόσθετα να αναφέρουμε ότι, σύμφωνα με την Pauwels (2004: 723-724), το ερωτηματολόγιο αποτελεί ένα κατάλληλο εργαλείο για τη διερεύνηση της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης. Το μεθοδολογικό αυτό εργαλείο μπορεί να δώσει πολύτιμες πληροφορίες για τη γλωσσική χρήση σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας και σε διάφορους χώρους χρήσης, καθώς και για τη γλωσσική ικανότητα και τις στάσεις των υποκειμένων μίας έρευνας.

Η κατασκευή του ερωτηματολογίου της παρούσας έρευνας βασίστηκε σε θεωρητικά κείμενα για την έρευνα στο αντικείμενο της διγλωσσίας (Baker 2001, Pauwels 2004, Codo 2008), καθώς και σε ερωτηματολόγια προηγούμενων ερευνών (Δαμανάκης 1999β, 2003, Παπαλεξοπούλου 2004, Ξενικάκη 2010, Στύλου 2010). Ως προς τη μορφή του, το ερωτηματολόγιο ήταν δομημένο, περιείχε δηλαδή κυρίως κλειστές ερωτήσεις, ενώ οι ανοιχτές ερωτήσεις ήταν πολύ λίγες. Οι κλειστές ερωτήσεις εξασφαλίζουν την αντικειμενικότητα των πληροφοριών και επιτρέπουν στο υποκείμενο να αντιμετωπίζει και άλλες δυνατότητες που το εκφράζουν και τις οποίες ενδεχομένως είχε ξεχάσει (Βάμβουκας, 1998: 252).

Το ερωτηματολόγιο³⁰ περιελάμβανε οχτώ σελίδες και ήταν χωρισμένο σε τρία μέρη, ως προς το περιεχόμενο. Το πρώτο μέρος περιελάμβανε δέκα ερωτήματα που αφορούσαν δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων (φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση και εθνοτική καταγωγή των συζύγων, μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα, χώρα γέννησης, χρόνος μόνιμης παραμονής στη Γερμανία και στην Ελλάδα, τόπος κατοικίας, υπηκοότητα), τα οποία σκιαγραφούν το ατομικό προφίλ του κάθε υποκειμένου. Το δεύτερο μέρος ερωτήσεων (δεκαέξι ερωτήσεις) αφορούσε τις πρακτικές γλωσσικής διατήρησης και συμπεριφοράς των συμμετεχόντων (τη γλωσσική ικανότητα, το γλωσσικό ιστορικό, τη συμμετοχή σε κοινωνικά δίκτυα, τις επαφές με άτομα ελληνικής καταγωγής και με τη χώρα προέλευσης, και τέλος, τη γλωσσική επιλογή και χρήση με συγκεκριμένες κατηγορίες ομιλητών και αντίστροφα, σε διάφορους χώρους γλωσσικής χρήσης και σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας). Το τρίτο μέρος (εφτά ερωτήσεις) αφορούσε θέματα εθνογλωσσικής ταυτότητας (στάσεις και πρακτικές απέναντι στη γλώσσα και τον πολιτισμό της χώρας προέλευσης).

---

³⁰ Το υπόδειγμα του ερωτηματολογίου παρατίθεται στο παράρτημα.

Τα ερωτηματολόγια ήταν δίγλωσσα (στα ελληνικά και στα γερμανικά)³¹, καθώς κρίθηκε ότι κάποιος από τους συμμετέχοντες πιθανόν να είχαν υψηλότερη γλωσσική ικανότητα στα γερμανικά, λόγω του μεγάλου χρόνου παραμονής στη χώρα υποδοχής. Η Codo (2008: 172) σημειώνει χαρακτηριστικά ότι σε πολύγλωσσα πλαίσια είναι απαραίτητη η μετάφραση των ερωτηματολογίων στις διαφορετικές ομιλούμενες γλώσσες, προκειμένου να ενδυναμωθεί η συμμετοχή των υποκειμένων και να επιτευχθεί η εγγύτητα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι από τους 30 συνολικά συμμετέχοντες, οι 9 (30%) προτίμησαν να συμπληρώσουν τα ερωτηματολόγια στα γερμανικά, ενώ οι 21 (70%) επέλεξαν να απαντήσουν στα ελληνικά.

Το ερωτηματολόγιο συνοδεύεται από ένα υπόμνημα, στο οποίο η ερευνήτρια εξηγούσε το σκοπό της έρευνας, έδινε οδηγίες για τη συμπλήρωση των ερωτήσεων και διαβεβαίωνε την ανωνυμία των απαντήσεων. Η συμπλήρωση των ερωτηματολογίων πραγματοποιήθηκε χωρίς την επίβλεψη της ερευνήτριας και δεν χρονομετρήθηκε. Η επεξεργασία των δεδομένων των ερωτηματολογίων έγινε με το πρόγραμμα υπολογιστικών φύλλων excel.

3.5.2. Συνεντεύξεις

Η *συνέντευξη* είναι η «συνάντηση» και συνομιλία δύο ή περισσότερων προσώπων με σκοπό την επίτευξη ενός προκαθορισμένου σκοπού. Πρόκειται για μία ερευνητική μέθοδο και τεχνική, η οποία χρησιμοποιεί τη λεκτική επικοινωνία και έχει σκοπό τη συλλογή πληροφοριών για ένα θέμα (Βάμβουκας, 1998: 229). Οι Cohen et al. (2008: 458) αναλύουν τέσσερις βασικούς τύπους συνεντεύξεων: τη δομημένη, τη μη δομημένη, τη μη κατευθυνόμενη και την εστιασμένη συνέντευξη. Η δομημένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται ως μία κλειστού τύπου κατάσταση, όπου η διατύπωση των ερωτήσεων καθορίζεται με ένα πρόγραμμα και είναι εκ των προτέρων οργανωμένη. Αντίθετα, η μη δομημένη συνέντευξη είναι μια ανοιχτή κατάσταση που χαρακτηρίζεται από μεγαλύτερη ευελιξία και ελευθερία. Η μη κατευθυνόμενη συνέντευξη έχει ως βασικά της χαρακτηριστικά την ελάχιστη κατεύθυνση και την ελευθερία που δίνεται στον συμμετέχοντα στη συνέντευξη να εκφράσει τα υποκειμενικά του συναισθήματα, όπως

---

³¹ Η μετάφραση έγινε από την ερευνήτρια, η οποία γνωρίζει τα γερμανικά σε πολύ καλό επίπεδο.

αυτός επιλέξει. Τέλος, η εστιασμένη συνέντευξη χαρακτηρίζεται από την εστίαση του ερευνητή στις υποκειμενικές απαντήσεις του συμμετέχοντα.

Η συνέντευξη ως τεχνική συλλογής δεδομένων χρησιμοποιείται ευρέως και στην έρευνα που αφορά στην πολυγλωσσία. Μέσω των συνεντεύξεων είναι δυνατόν να συλλεχθούν στοιχεία όπως γλωσσικές παραγωγές ή δεδομένα που σχετίζονται με τη γλωσσική χρήση, τις γλωσσικές πρακτικές και τις γλωσσικές στάσεις. Στη δεύτερη περίπτωση, τα στοιχεία που συλλέγονται, προέρχονται από αυτοαναφορές των συμμετεχόντων στη συνέντευξη (Codo, 2008: 159).

Η συνέντευξη στην παρούσα εργασία ήταν δομημένη με κλειστού κυρίως τύπου ερωτήσεις. Ο λόγος που επιλέχθηκε η δομημένη συνέντευξη είναι διότι τα δεδομένα της μπορούν εύκολα να αντιπαραβληθούν και να συσχετισθούν με τα δεδομένα των ερωτηματολογίων (Βάμβουκας, 1988: 236).

Οι συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκαν σε έξι υποκείμενα, τα οποία προηγουμένως είχαν συμπληρώσει τα ερωτηματολόγια, προκειμένου να συλλεχθούν περισσότερες πληροφορίες και δεδομένα από τα ερωτηματολόγια, καθώς και για τον εμπλουτισμό της ερευνητικής διαδικασίας. Ως προς το περιεχόμενο, οι συνεντεύξεις ήταν χωρισμένες σε δύο μέρη. Το πρώτο μέρος των συνεντεύξεων περιελάμβανε δέκα ερωτήσεις που αφορούσαν δημογραφικά στοιχεία των συμμετεχόντων (φύλο, ηλικία, οικογενειακή κατάσταση και εθνοτική καταγωγή των συζύγων, μορφωτικό επίπεδο, επάγγελμα, χώρα γέννησης, χρόνος μόνιμης παραμονής στη Γερμανία και στην Ελλάδα, τόπος κατοικίας, υπηκοότητα)³². Το δεύτερο μέρος αποτελούνταν από οκτώ βασικά ερωτήματα, τα οποία παρουσιάζονται αναλυτικά στο κεφάλαιο της ανάλυσης των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων. Τα θέματα που θίχτηκαν κατά τη διάρκεια των συνεντεύξεων αφορούσαν την ανάγκη διατήρησης της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού, την ανάγκη για ελληνόγλωσση εκπαίδευση και την επαφή με τις ελληνικές παραδόσεις, θέματα διγλωσσίας και εναλλαγής κωδίκων, καθώς και θέματα ταυτότητας, θέματα ένταξης των μεταναστών στη γερμανική κοινωνία, ζητήματα ρατσισμού, και θέματα που αφορούν την ύπαρξη και δράση ελληνικών κοινοτήτων και συλλόγων στη Γερμανία. Όλες οι συνεντεύξεις εγγράφηκαν ηχητικά και απομαγνητοφωνήθηκαν από την ερευνήτρια³³.

---

³² Οι ερωτήσεις αυτές είναι πανομοιότυπες με τις ερωτήσεις του πρώτου μέρους των ερωτηματολογίων.

³³ Το υπόδειγμα της συνέντευξης, καθώς και οι απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις παρατίθενται στο παράρτημα.

Η ανάλυση των συνεντεύξεων έγινε με βάση την ανάλυση περιεχομένου. Η *ανάλυση περιεχομένου* είναι ένα όργανο για έρευνα σε ποιοτικό υλικό. Πρόκειται για εργασία μετασχηματισμού ποιοτικών δεδομένων σε ποσοτικά και συνεπώς μετρήσιμα δεδομένα. Ανάλογα με τη χρήση που γίνεται στην ανάλυση περιεχομένου, αυτή θεωρείται ως μέθοδος ή και ως τεχνική έρευνας. Η ανάλυση περιεχομένου, ως τεχνική έρευνας, είναι μια διαδικασία ταξινόμησης ή κωδικοποίησης, η οποία αποβλέπει στην υποκατάσταση της υποκειμενικής εκτίμησης ενός υλικού με την αντικειμενική ανάλυση και ποσοτικοποίησή του (Βάμβουκας, 1988: 263-268). Η κωδικοποίηση των απαντήσεων στις συνεντεύξεις έχει οριστεί από τον Kerlinger (1970) ως η μετάφραση των απαντήσεων και των πληροφοριών σε συγκεκριμένες κατηγορίες με σκοπό την ανάλυση (Cohen et al., 2008: 477).

Ο προσδιορισμός των κατηγοριών ανάλυσης μίας συνέντευξης αποτελεί συνήθως αφηρητικό στάδιο. Καθορίσαμε λοιπόν εκ των προτέρων βασικές κατηγορίες ανάλυσης και άξονες, με βάση τους άξονες των ερωτήσεων, οι οποίες παρουσιάζονται αναλυτικά στο κεφάλαιο της παρουσίασης των αποτελεσμάτων των συνεντεύξεων.

3.6. Διεξαγωγή της έρευνας

Η συλλογή των δεδομένων πραγματοποιήθηκε από τον Ιούλιο του 2012 μέχρι το Φεβρουάριο του 2013, μέσω ερωτηματολογίων και συνεντεύξεων. Η επιλογή του δείγματος έγινε με τη δειγματοληπτική τεχνική της χιονοστιβάδας, όπως προαναφέρθηκε (βλ. κεφ. 3.4.).

Τα ερωτηματολόγια μοιράστηκαν στα υποκείμενα με τρεις τρόπους επίδοσης: με ατομική προσωπική επίδοση από την ίδια την ερευνήτρια, με ταχυδρομική αποστολή και με ηλεκτρονική αποστολή μέσω διαδικτύου³⁴. Προσωπικά επιδόθηκαν 4 ερωτηματολόγια σε συγγενείς και γνωστούς της ερευνήτριας, οι οποίοι βρίσκονταν στην Ελλάδα για διακοπές. Η ταχυδρομική αποστολή των ερωτηματολογίων έγινε σε ένα συγγενικό πρόσωπο της ερευνήτριας, το οποίο διαμένει μόνιμα στη Φρανκφούρτη και ανέλαβε να επιδώσει προσωπικά τα ερωτηματολόγια σε διάφορα υποκείμενα. Από τον συνολικό αριθμό των 10 ερωτηματολογίων που εστάλησαν ταχυδρομικά, επιστράφηκαν συμπληρωμένα 4 ερωτηματολόγια. Η ηλεκτρονική αποστολή των ερωτη-

---

³⁴ Η ηλεκτρονική φόρμα του ερωτηματολογίου δημιουργήθηκε και συμπληρώθηκε με την εφαρμογή google docs.

ματολογίων πραγματοποιήθηκε μέσω ηλεκτρονικών διευθύνσεων γνωστών της ερευνήτριας, που διαμένουν οι ίδιοι ή οι συγγενείς και φίλοι τους μόνιμα στη Γερμανία, με την παράκληση να τα προωθήσουν και σε άλλα πρόσωπα που ανήκουν στο δείγμα της έρευνας. Η ηλεκτρονική αποστολή πραγματοποιήθηκε επίσης μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης (facebook), όπου η ερευνήτρια απευθύνθηκε σε ομάδες μεταναστών ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία. Η ανταπόκριση στα ηλεκτρονικά ερωτηματολόγια υπήρξε αρκετά μεγάλη. Όμως από τα συνολικά 27 ερωτηματολόγια που συμπληρώθηκαν on line³⁵, 7 ερωτηματολόγια προέρχονταν από μετανάστες που δεν ανήκαν στη δεύτερη γενιά μεταναστών. Οι απαντήσεις αυτές αποκλείστηκαν από την επεξεργασία των ερευνητικών δεδομένων, παρόλο που μπορεί να παρουσίαζαν ιδιαίτερο ερευνητικό ενδιαφέρον, καθώς κρίθηκε ότι δεν προέρχονταν από τη μεταναστευτική ομάδα την οποία διερευνούμε. Από τα συνολικά 37 ερωτηματολόγια, τα οποία συγκεντρώθηκαν, χρησιμοποιήθηκαν τελικά στην επεξεργασία 30 ερωτηματολόγια.

Οι ατομικές συνεντεύξεις, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, πραγματοποιήθηκαν από την ερευνήτρια σε 6 υποκείμενα, τα οποία προηγουμένως είχαν απαντήσει στα ερωτηματολόγια. Πραγματοποιήθηκαν συνολικά 6 ατομικές συνεντεύξεις. Η χρονική διάρκεια των ατομικών συνεντεύξεων κυμαίνεται περίπου από 5 μέχρι 10 λεπτά.

3.7. Περιορισμοί και αδυναμίες της έρευνας

Προφανώς η παρούσα έρευνα έχει τους περιορισμούς της, που δεν μας επιτρέπουν να προβούμε σε γενικεύσεις των ευρημάτων. Η επιλογή του συγκεκριμένου δείγματος Ελλήνων μεταναστών δεύτερης γενιάς στη Γερμανία, υπαγορεύει κάποιους περιορισμούς ως προς τις αξιώσεις γενίκευσης των ερευνητικών ευρημάτων. Καταρχάς, δεν μπορεί να γίνει λόγος για αντιπροσωπευτικότητα του δείγματος. Αδυναμία της παρούσας έρευνας μπορεί επίσης να θεωρηθεί το σχετικά μικρό μέγεθος του δείγματος (N=30), το οποίο δεν μας επιτρέπει τη γενίκευση των συμπερασμάτων σε όλο τον πληθυσμό. Ένα ολιγάριθμο δείγμα είναι σχεδόν αδύνατο να βεβαιωθεί ότι είναι αντιπροσωπευτικό από όλες τις απόψεις (Βάμβουκας, 1988: 158). Σε μία μελλοντική έ-

---

³⁵ Ο σύνδεσμος στον οποίο βρίσκεται η φόρμα του ερωτηματολογίου είναι ο παρακάτω:
<https://docs.google.com/spreadsheet/viewform?formkey=dE04YnZSOF9mUVpwMEt1ZEIVaExWdGc6MQ>

ρευνα θα μπορούσε πιθανόν η ερευνήτρια να επαναλάβει την έρευνα σε ένα πολυάριθμο δείγμα ή σε διαφορετικά ολιγάριθμα δείγματα, για να διαπιστώσει αν επανεμφανίζονται τα ίδια αποτελέσματα. Επίσης, ο ερευνητικός σχεδιασμός ενδέχεται να έχει επηρεάσει το δείγμα, μπορεί δηλαδή κανείς να υποθέσει ότι όσοι αδιαφόρησαν για τη συμπλήρωση του ερωτηματολογίου και δε συμμετείχαν στην έρευνα είναι σε κάποιο ποσοστό αδιάφοροι και για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας.

Στο σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε και τις αδυναμίες των ερευνητικών εργαλείων της έρευνας. Όπως επισημαίνεται από αρκετούς ερευνητές (Βάμβουκας, 1988: 244-245, 247, Pauwels, 2004: 722, Cohen et al., 2008: 452-453, Codo, 2008: 161-162), δύο σημαντικά μειονεκτήματα της χρήσης του ερωτηματολογίου ως ερευνητικού εργαλείου, αλλά και της συνέντευξης, φαίνεται να είναι η μη ειλικρίνεια και η υποκειμενικότητα. Όσον αφορά το θέμα της «αλήθειας», η Codo (2008: 162) αναφέρει ότι οι ερευνητές πολύ συχνά έχουν το φόβο ότι οι απαντήσεις των συμμετεχόντων πιθανόν να διαφέρουν από τις πραγματικές απόψεις τους πάνω σε συγκεκριμένα θέματα, και αυτό μπορεί να συμβαίνει είτε επειδή θέλουν να ευαρεστήσουν τον ερευνητή, είτε επειδή αισθάνονται άβολα να εκφράσουν τις απόψεις τους σε μία συνέντευξη, είτε ακόμη επειδή επιδιώκουν να επιδείξουν μία συγκεκριμένη εικόνα για τον εαυτό τους και την κοινότητά τους. Το πρόβλημα της υποκειμενικότητας, από την άλλη, σχετίζεται με το ότι τα ερευνητικά δεδομένα βασίζονται στις προσωπικές δηλώσεις-αυτοαξιολογήσεις των συμμετεχόντων, και για αυτό το λόγο δεν είναι δυνατόν να εκληφθούν ως πραγματική γλωσσική συμπεριφορά. Μπορεί δηλαδή να υπάρχει διαφορά ανάμεσα στις γλωσσικές πρακτικές που αναφέρουν τα υποκείμενα της έρευνας και σε αυτές που θα προέκυπταν από την εφαρμογή της παρατήρησης ως ερευνητικής μεθόδου (Pauwels, 2004: 722).

Ένας ακόμη πολύ σημαντικός περιορισμός της έρευνας αφορά στη μέτρηση της γλωσσικής ικανότητας των συμμετεχόντων. Η μέτρηση βασίστηκε στις προσωπικές δηλώσεις-αυτοαξιολογήσεις τους, δηλαδή οι ίδιοι οι ομιλητές αξιολόγησαν τις γλωσσικές τους ικανότητες. Οι ατομικές αξιολογήσεις όμως συχνά χαρακτηρίζονται από την υπερτίμηση ή την υποτίμηση, ή μπορεί οι απαντήσεις των ομιλητών να είναι απλώς κοινωνικά επιθυμητές. Εφόσον πρόκειται για υποκειμενική μέτρηση, προκύπτει η αδυναμία εξακρίβωσης του κατά πόσον η γλωσσική ικανότητα που ισχυρίζονται οι ομιλητές ότι έχουν, συμφωνεί με την πραγματική γλωσσική ικανότητα (Baker, 2001: 70-71, Pauwels, 2004: 722).

Ωστόσο, παρά τις μεθοδολογικές αδυναμίες που αναφέρθηκαν παραπάνω, στην παρούσα έρευνα υιοθετείται η αυτοαξιολόγηση ως μέθοδος προσέγγισης της διγλωσσίας των ομιλητών, αφού συνιστά έναν οικονομικό τρόπο συλλογής μεγάλου αριθμού δεδομένων από μία ευρεία ομάδα ατόμων (Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 178).

4. ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΑΣ

Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την επεξεργασία των δεδομένων της έρευνας. Αρχικά αναλύονται τα δεδομένα των ερωτηματολογίων και στη συνέχεια τα ερευνητικά δεδομένα που προέκυψαν από τις συνεντεύξεις.

4.1. Ανάλυση αποτελεσμάτων ερωτηματολογίων

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι απαντήσεις των 30 συμμετεχόντων της έρευνας στις ερωτήσεις του ερωτηματολογίου. Όπως έχει ήδη αναφερθεί, το πρώτο μέρος του ερωτηματολογίου στόχευε στη συγκέντρωση κάποιων ατομικών στοιχείων των ερωτηθέντων, το δεύτερο μέρος στις πρακτικές γλωσσικής διατήρησης, ενώ το τρίτο μέρος σε θέματα ταυτότητας.

Στην πρώτη υποενότητα παρουσιάζεται η ανάλυση του ατομικού προφίλ των υποκειμένων με στοιχεία που αφορούν το φύλο, την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση, την εθνοτική καταγωγή των συζύγων/συντρόφων, το επάγγελμα, το μορφωτικό επίπεδο, τη χώρα γέννησης, το χρόνο παραμονής στη χώρα προέλευσης, αλλά και στη χώρα παραμονής, τον τόπο κατοικίας και την υπηκοότητα.

Στη συνέχεια ακολουθεί η παρουσίαση των πρακτικών γλωσσικής διατήρησης που ακολουθούν οι συμμετέχοντες στην έρευνα και σκιαγραφείται το γλωσσικό προφίλ τους. Το δεύτερο μέρος του ερωτηματολογίου εστιάζει κυρίως στις δηλώσεις των ερωτηθέντων σχετικά με την γλωσσική ικανότητα, τη γλωσσική χρήση και τις γλωσσικές τους επιλογές με διαφορετικούς συνομιλητές και σε διάφορες επικοινωνιακές περιστάσεις. Συγκεκριμένα, αναλύονται η γλωσσική ικανότητα των ερωτηθέντων και στις δύο γλώσσες, η παρακολούθηση κάποιας μορφής ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, ο χρόνος εκμάθησης των δύο γλωσσών, οι φιλικές και κοινωνικές σχέσεις, η συμμετοχή τους σε συλλόγους, η συχνότητα επισκέψεων στη χώρα προέλευσης και η πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης στη χώρα προέλευσης. Τέλος, το δεύτερο μέρος ολοκληρώνεται με τα στοιχεία που προκύπτουν για τη γλωσσική επιλογή με συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών και αντίστροφα, στοιχεία για τη γλωσσική επιλογή σε

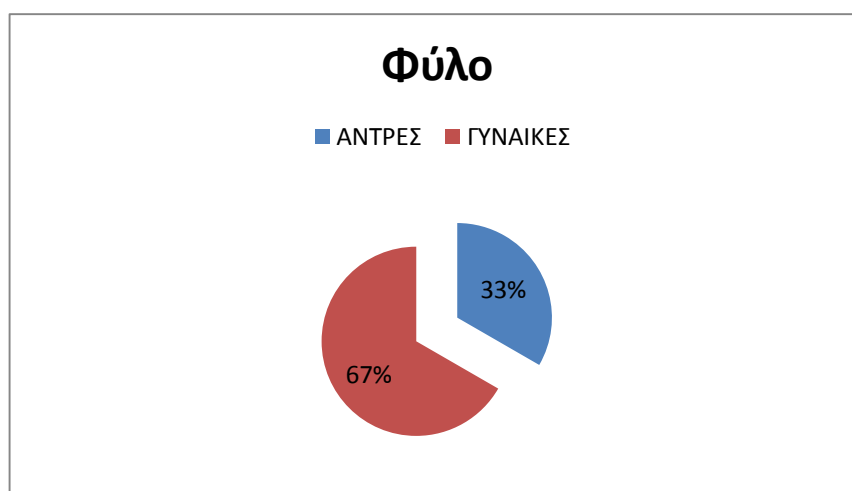
διάφορους χώρους χρήσης και σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας, καθώς και με στοιχεία που αφορούν την εναλλαγή κωδίκων.

Στην τρίτη υποενότητα παρουσιάζονται δεδομένα που αφορούν στάσεις απέναντι στην εθνοτική γλώσσα, αλλά και θέματα ταυτότητας. Αναλύονται η γλώσσα με την οποία ταυτίζονται, η γλώσσα που θεωρούν ως μητρική, ο εθνοτικός αυτοπροσδιορισμός τους, η επιλογή της γλώσσας στην ανατροφή των παιδιών τους, η άποψή τους για ανάγκη διατήρησης της εθνοτικής γλώσσας και των ελληνικών εθίμων και παραδόσεων.

4.1.1. Χαρακτηριστικά του δείγματος της έρευνας – Ατομικό προφίλ των υποκειμένων

4.1.1.1. Φύλο

Το τελικό δείγμα της έρευνας αποτελούν 30 Έλληνες μετανάστες που διαμένουν μόλις στη Γερμανία και ανήκουν στη λεγόμενη δεύτερη γενιά μεταναστών. Από τους 30 συμμετέχοντες, οι 10 (33%) ήταν άντρες και οι 20 (67%) γυναίκες (βλ. γρ. 4.1.). Η μεγαλύτερη συμμετοχή των γυναικών στην έρευνα μπορεί να είναι τυχαία, μπορεί όμως να δείχνει και μια τάση των γυναικών να ενδιαφέρονται περισσότερο για ζητήματα διατήρησης της εθνοτικής γλώσσας. Εξάλλου, σύμφωνα με κάποια ερευνητικά δεδομένα, τα οποία αναλύθηκαν σε προηγούμενο υποκεφάλαιο (βλ. 2.4.1.), η γλωσσική διατήρηση είναι πιο δυνατή σε γυναίκες από ό,τι σε άντρες (Rosenthal, 1987 στο Κωστούλα-Μακράκη, 2001: 81-82).

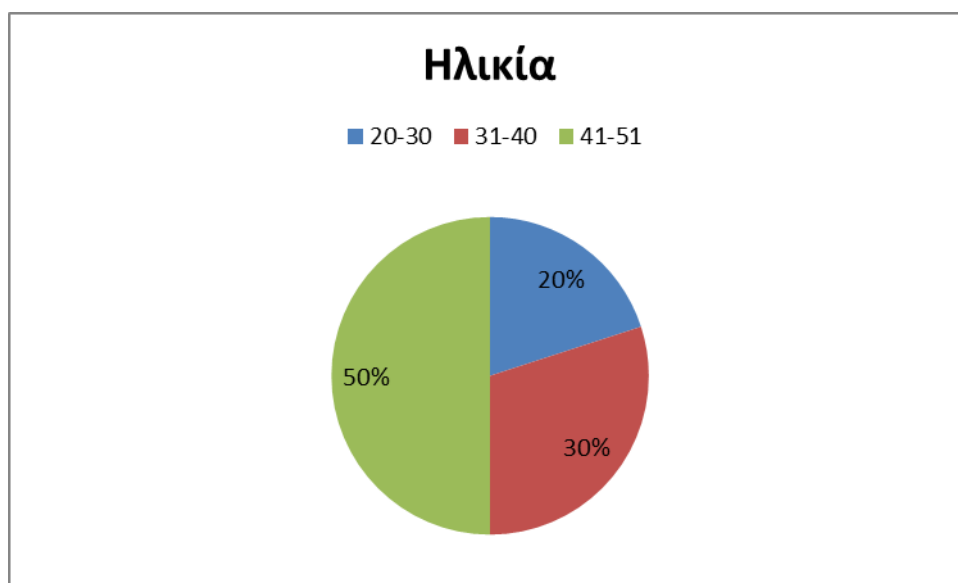

Γράφημα 4.1.: Φύλο

4.1.1.2. Ηλικία

Σύμφωνα με τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα, η ηλικία των συμμετεχόντων κυμαίνεται από τα 20 έως τα 51 χρόνια, ενώ ο μέσος όρος ηλικίας του δείγματος είναι τα 38,4 έτη. Πιο συγκεκριμένα, οι μισοί (15 υποκείμενα) ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 40-51 ετών (50%), 9 είναι μεταξύ 31 και 40 ετών (30%), και μόνον 6 (20%) είναι κάτω των 30 ετών (βλ. γρ. 4.2.). Η ηλικιακή κατανομή των μεταναστών δεύτερης γενιάς στη Γερμανία συνδέεται άμεσα με το χρόνο μετανάστευσης των γονέων τους και το χρόνο παραμονής τους στη χώρα. Όπως αναφέρθηκε στο κεφ. 1, η πρώτη μαζική μετανάστευση των ελλήνων στη Γερμανία έλαβε χώρα κατά τα έτη 1955-1973, ενώ στη δεκαετία του 1990 έλαβε χώρα μια νέα μετακίνηση πληθυσμών. Θεωρούμε λοιπόν ότι τα υποκείμενα του δείγματος που ανήκουν στις ηλικιακές ομάδες των 31-40 ετών και των 40-51 ετών είναι παιδιά των πρώτων μεταναστών που ήρθαν στη Γερμανία. Αντίστοιχα, τα υποκείμενα που ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 20-30 ετών είναι παιδιά Ελλήνων που μετανάστευσαν σε πιο πρόσφατη περίοδο.

Γράφημα 4.2.: Ηλικία

Ο πίνακας 4.1., που ακολουθεί, μας δείχνει αναλυτικά τις ηλικίες των υποκειμένων της έρευνας και την κατανομή τους ανά ηλικία.

Πίνακας 4.1. Κατανομή των συχνοτήτων του δείγματος ανά ηλικία

Ηλικία υποκειμένων	F
20	1
21	1
23	1
27	1
28	1
29	1
31	1
32	2
37	1
38	1
39	3
40	1
42	4
43	2
44	2
46	1
47	2
48	3
51	1
Σύνολο	30 άτομα

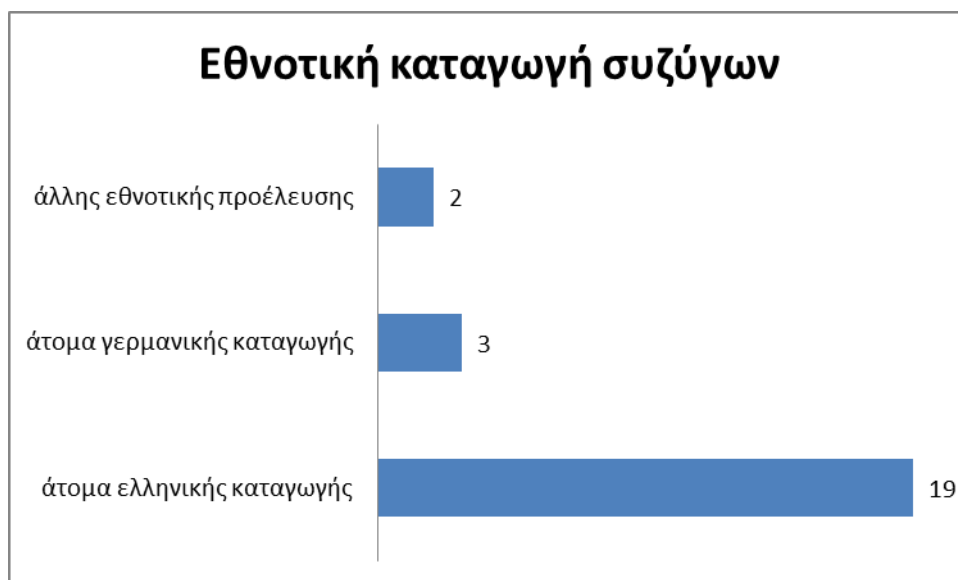
4.1.1.3. Οικογενειακή κατάσταση και εθνοτική καταγωγή συζύγων

Το 60% των υποκειμένων είναι έγγαμοι (18 υποκείμενα), ένα 20% είναι διαζευγμένοι ή χήροι (6 υποκείμενα) και ένα 20% (6 υποκείμενα) είναι άγαμοι (βλ. γρ. 4.3.). Από τους συνολικά 18 έγγαμους, οι 17 είναι παντρεμένοι με άτομα ελληνικής καταγωγής και 1 με άτομο γαλλικής καταγωγής. Ενώ από τους 6 διαζευγμένους/χήρους, οι 3 ήταν παντρεμένοι με άτομα γερμανικής καταγωγής, 1 με άτομο ιταλικής καταγωγής και 2 με άτομα ελληνικής καταγωγής. Παρατηρούμε λοιπόν ότι από τους συνολικά 24 ερωτηθέντες που είναι ή υπήρξαν έγγαμοι, η συντριπτική πλειοψηφία (19 υποκείμε-

να) έχουν ή είχαν συζύγους ελληνικής καταγωγής (βλ. γρ. 4.3.1.), ανήκουν δηλαδή σε ομοεθνοτικές οικογένειες. Στη βιβλιογραφία (Clyne & Kipp, 1997: 463, 466, Brown, 2008: 1) η ενδογαμία αναφέρεται ως ένας σημαντικός παράγοντας γλωσσικής διατήρησης. Αντίθετα, οι μικτοί γάμοι, στους οποίους η γλωσσική διατήρηση δεν είναι τόσο δυνατή, αποτελούν στο δείγμα μας ένα πολύ μικρό ποσοστό (μόλις 5 άτομα από ένα πλήθος 18 έγγαμων).

Γράφημα 4.3.: Οικογενειακή κατάσταση

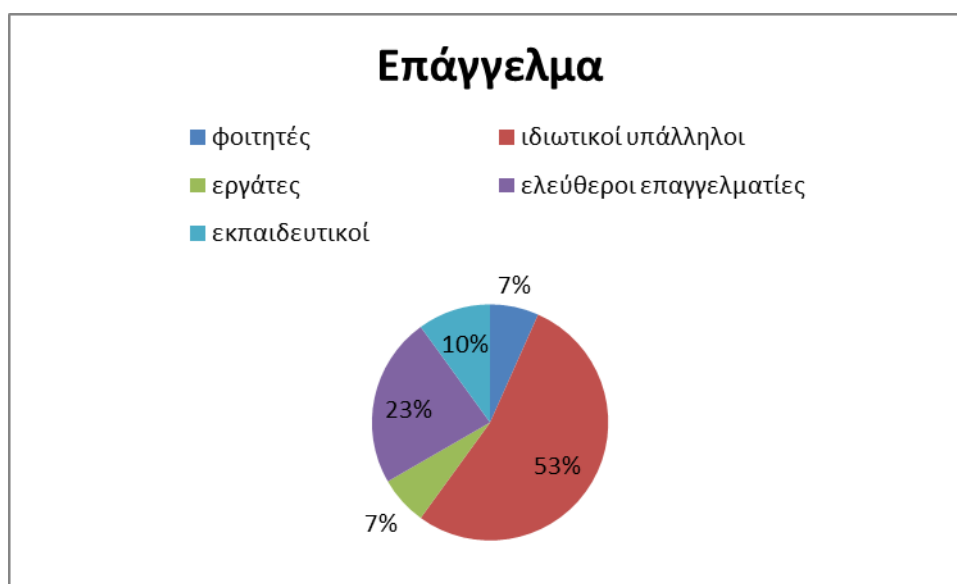

Γράφημα 4.3.1.: Εθνοτική καταγωγή συζύγων

4.1.1.4. Επάγγελμα

Τα επαγγέλματα που ασκούν οι ερωτηθέντες παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία. Αναλύοντας τα στοιχεία και ομαδοποιώντας τα σε κατηγορίες, θα λέγαμε ότι οι περισσότεροι είναι ιδιωτικοί υπάλληλοι (N=16, ποσοστό 53%), και αρκετοί είναι ελεύθεροι επαγγελματίες (N=7, ποσοστό 23%), πχ εστίατορας, μηχανικός, χημικός μηχανικός και μηχανικός πληροφορικών συστημάτων. Υπάρχει κι ένα μικρό ποσοστό εκπαιδευτικών (N=3, ποσοστό 10%), ενώ οι εργάτες αποτελούν μία μικρή μειοψηφία (N=, ποσοστό 7%). Τα στοιχεία αυτά δείχνουν ότι οι ερωτηθέντες απολαμβάνουν ένα υψηλό βιοτικό επίπεδο (βλ. γρ. 4.4.).

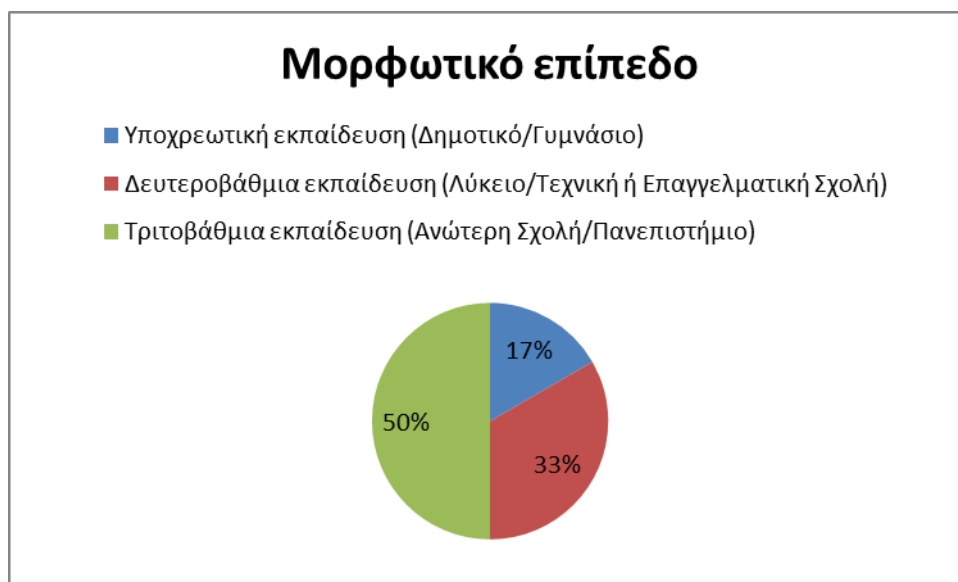
Αξίζει να προσθέσουμε εδώ ότι από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων οι 12 δόθηκαν αποκλειστικά στα γερμανικά (πχ Studentin, Fluggeraete Mechaniker, Erzieherin, Rechtsanwalt- und Notarfachangestellte, Lehrerin, Restaurantsbetreiber, Angestellter κλπ), ενώ 4 απαντήσεις δόθηκαν και στις δύο γλώσσες (ελληνικά και γερμανικά). Αποκλειστικά στα ελληνικά απάντησαν 14 υποκείμενα. Καταγράφεται, λοιπόν, ήδη στο ερωτηματολόγιο η αυθόρμητη χρήση της γερμανικής γλώσσας στο γραπτό λόγο για να δηλώσουν το επάγγελμά τους. Αυτό πιθανόν σε κάποιες περιπτώσεις να οφείλεται στο ότι δεν γνωρίζουν την ελληνική αντιστοιχία των επαγγελμάτων.

Γράφημα 4.4.: Επάγγελμα

4.1.1.5. Μορφωτικό επίπεδο

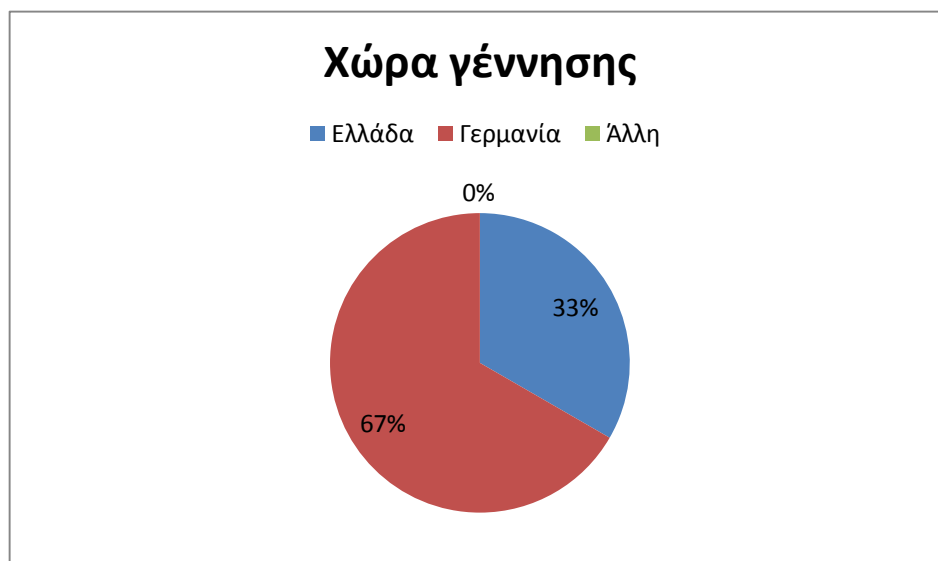
Το μορφωτικό επίπεδο του δείγματος φαίνεται να είναι αρκετά υψηλό. Το 50% (N=15) είναι απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης, το 33% (N=10) είναι απόφοιτοι δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης, ενώ το ποσοστό όσων έχουν φοιτήσει μόνο στην υποχρεωτική εκπαίδευση είναι αρκετά χαμηλό (N=5, ποσοστό 17%) (βλ. γρ. 4.5.).

Γράφημα 4.5.: Μορφωτικό επίπεδο

4.1.1.6. Χώρα γέννησης

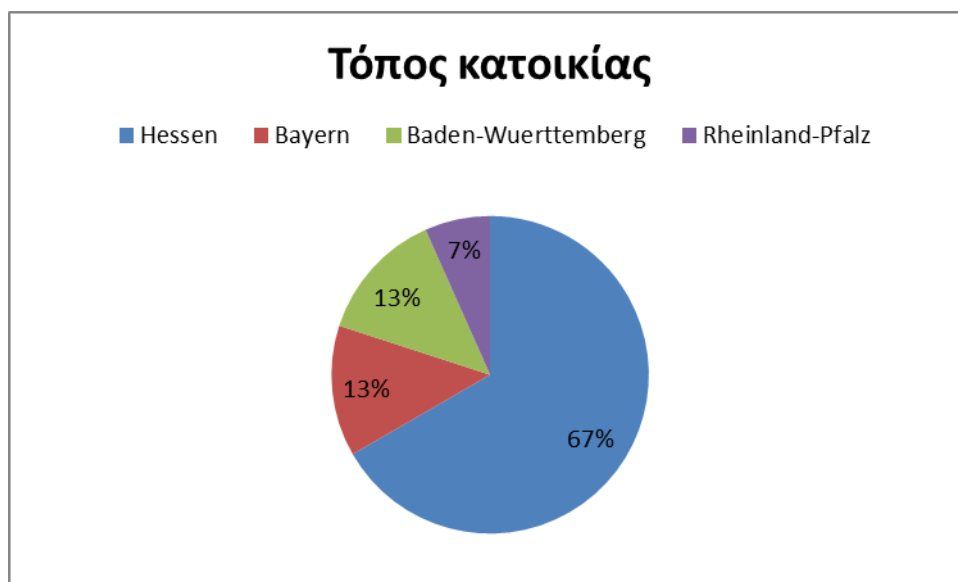
Όσον αφορά τη χώρα γέννησης, όπως προέκυψε από την έρευνα, οι συμμετέχοντες στη μεγάλη τους πλειοψηφία (N=20, ποσοστό 67%), έχουν γεννηθεί στη Γερμανία, ενώ μόνον το 33% από αυτούς (N=10) γεννήθηκαν στην Ελλάδα (βλ. γρ. 4.6.).

Γράφημα 4.6.: Χώρα γέννησης

4.1.1.7. Τόπος κατοικίας

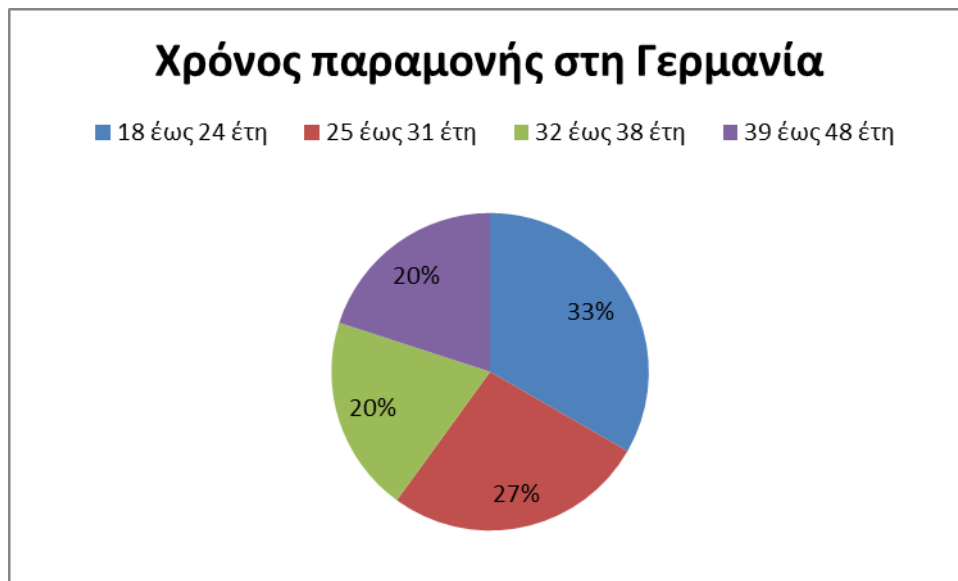
Όλοι είναι μόνιμοι κάτοικοι Γερμανίας, με το 75% (N=20) να κατοικεί στο κρατίδιο της Έσσης (Hessen), 13% (N=4) στο κρατίδιο της Βαυαρίας (Bayern), 13% (N=4) στο κρατίδιο της Βάδης-Βυρτεμβέργης (Baden-Wuerttemberg), και μόλις 7% (N=2) στο κρατίδιο του Ρήνου-Παλατινάτου (Rheinland-Pfalz) (βλ. γρ. 4.7.).

Γράφημα 4.7.: Τόπος κατοικίας

4.1.1.8. Χρόνος παραμονής στη Γερμανία

Ο χρόνος μόνιμης παραμονής των υποκειμένων στη χώρα υποδοχής είναι πολύ υψηλός. Η διάρκεια παραμονής στη χώρα εκτείνεται σε μία κλίμακα από 18 έως 48 χρόνια, ενώ ο μέσος χρόνος μόνιμης παραμονής στη Γερμανία είναι τα 30 έτη. Πιο συγκεκριμένα, το 33% (N=10) ζει στη Γερμανία από 18 έως 24 χρόνια, ένα 27% (N=8) ζει από 25 έως 31 χρόνια, ενώ ένα 40% (N=12) ζει στη Γερμανία από 32 έως 48 χρόνια (βλ. γρ. 4.8.). Φυσικά, ο χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση και με την ηλικία των υποκειμένων, αλλά και την ηλικία άφιξής τους στη χώρα υποδοχής (για όσους δεν έχουν γεννηθεί εκεί). Πάντως, η υψηλή χρονική διάρκεια παραμονής στη χώρα υποδοχής αναφέρεται στη βιβλιογραφία ως ένας παράγοντας γλωσσικής μετακίνησης (Clyne & Kirp, 1997: 470-471).

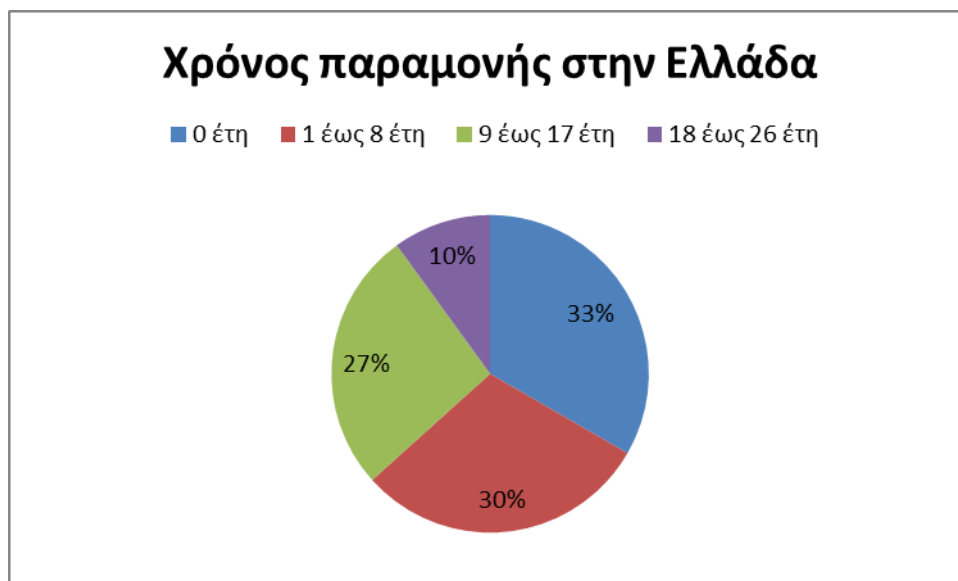

Γράφημα 4.8.: Χρόνος παραμονής στη Γερμανία

4.1.1.9. Χρόνος παραμονής στην Ελλάδα

Από την άλλη, παρατηρούμε ότι ο χρόνος μόνιμης παραμονής τους στην Ελλάδα είναι αρκετά μικρός. Παρόλα αυτά όμως, το 77% (N=23) έχει ζήσει για σχετικά μεγάλο χρονικό διάστημα κάποια στιγμή στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα, το 30% (N=9) έχει ζήσει στην Ελλάδα από 1 μέχρι 8 χρόνια, ένα 27% (N=8) έχει ζήσει από 9 έως 17 έτη, και μόλις ένα 10% (N=3) από 18 έως 26 έτη (βλ. γρ. 4.9.). Ο ελάχιστος χρόνος παραμονής στην Ελλάδα είναι μηδενικός, καθώς το 33% (N=7) των συμμετεχόντων της έρευνας δεν έχει διαμείνει καθόλου στη χώρα προέλευσης. Ο μέγιστος χρόνος παραμονής είναι τα 26 έτη, ενώ ο μέσος χρόνος παραμονής στην Ελλάδα είναι τα 7 έτη. Συγκρίνοντας τα στοιχεία παραμονής στην Ελλάδα με τα αντίστοιχα της παραμονής στη Γερμανία, προκύπτει ότι οι περισσότεροι έχουν ζήσει ελάχιστα στη χώρα προέλευσης για μεγάλο χρονικό διάστημα, και αυτό συνέβη μάλλον σε μικρή ηλικία. Ωστόσο, το γεγονός ότι η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος έχει ζήσει έστω και για μικρό χρονικό διάστημα στη χώρα προέλευσης είναι σημαντικό εύρημα, που συνδέεται με τη χρονική διάρκεια της έκθεσης των υποκειμένων στην ελληνική γλώσσα. Ο βαθμός έκθεσης στην εθνική γλώσσα θεωρείται στη βιβλιογραφία σημαντικός παράγοντας γλωσσικής διατήρησης (Baker, 2001: 100). Στην ανάλυση αυτών των στοιχείων που αφορούν στη διάρκεια μόνιμης παραμονής στην Ελλάδα, θα πρέπει οπωσδήποτε να λάβουμε υπόψη ότι κάποιος χρόνος παραμονής πιθανόν να είναι αθροιστι-

κός, πχ έζησαν κάποια χρόνια στην Ελλάδα σε μικρή ηλικία, κι έπειτα κάποια χρόνια ως φοιτητές.

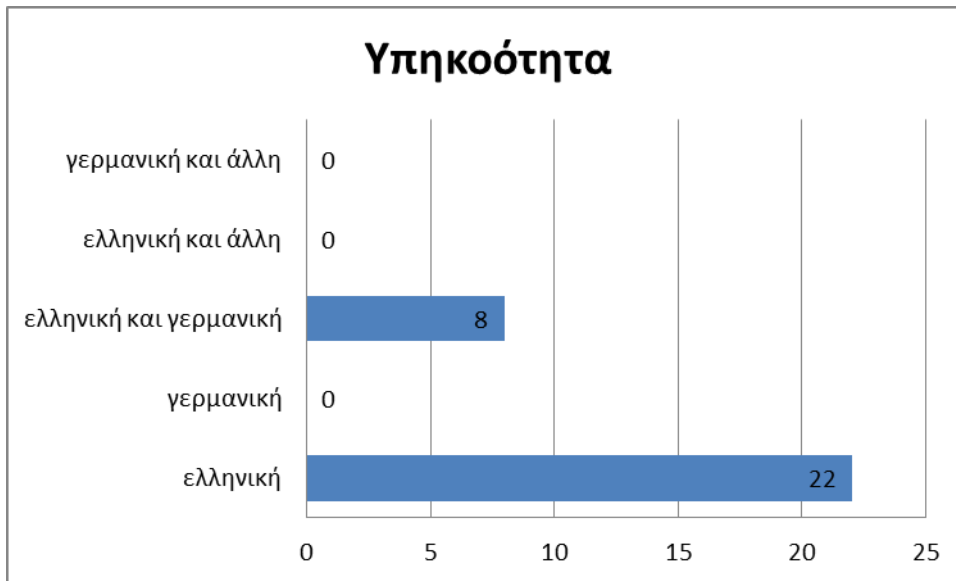

Γράφημα 4.9.: Χρόνος παραμονής στην Ελλάδα

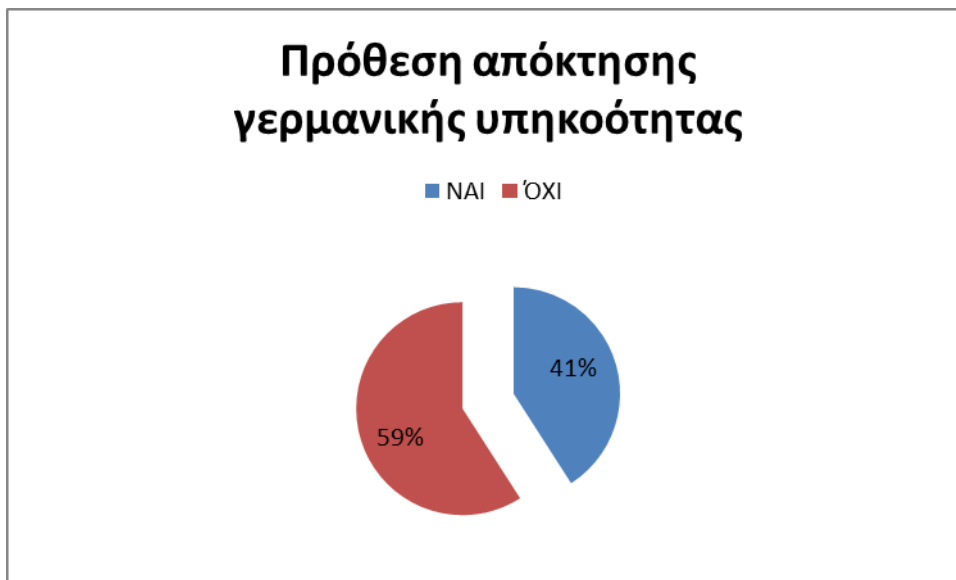
4.1.1.10. Υπηκοότητα και πρόθεση απόκτησης γερμανικής υπηκοότητας

Όσον αφορά την υπηκοότητά τους, όλοι έχουν την ελληνική υπηκοότητα. Διπλή υπηκοότητα, δηλαδή ελληνική και γερμανική, κατέχουν μόνον οι 8 ερωτηθέντες (27%), ενώ οι υπόλοιποι 22 (73%) έχουν μόνον την ελληνική υπηκοότητα (βλ. γρ. 4.10.). Από αυτούς τους 22 που δεν έχουν γερμανική υπηκοότητα, το 41% (N=9) δηλώνει ότι έχει πρόθεση να αποκτήσει κάποια στιγμή τη γερμανική υπηκοότητα, ενώ το 59% (N=13) απαντά αρνητικά στη συγκεκριμένη υποερώτηση (βλ. γρ. 4.10.1.). Οι λόγοι, για τους οποίους κάποιοι δεν επιθυμούν να αποκτήσουν τη γερμανική υπηκοότητα, δεν αναλύονται στην παρούσα ανάλυση αποτελεσμάτων, καθώς δεν ζητήθηκε από τους συμμετέχοντες να απαντήσουν σε ένα τέτοιο ερώτημα.

Γράφημα 4.10.: Υπηκοότητα

Γράφημα 4.10.1.: Πρόθεση απόκτησης γερμανικής υπηκοότητας

Συνοψίζοντας τα παραπάνω στοιχεία του ατομικού προφίλ των υποκειμένων, προκύπτει ένα δείγμα δεύτερης γενιάς μεταναστών ελληνικής καταγωγής, με μακρόχρονη παραμονή στη Γερμανία. Η μεγάλη πλειοψηφία είναι γυναίκες, έχουν γεννηθεί στη Γερμανία, ανήκουν σε ομοεθνοτικές οικογένειες, δεν έχουν αποκτήσει τη γερμανική υπηκοότητα, και έχουν υψηλό μορφωτικό και βιοτικό επίπεδο. Επίσης, να σημειώσουμε ότι 9 υποκείμενα προτίμησαν να συμπληρώσουν τις απαντήσεις του ερωτηματολογίου επιλέγοντας τη γερμανική γλώσσα, γεγονός το οποίο πιθανόν να δείχνει ότι σε αυτή τη γλώσσα αισθάνονται πιο ασφαλείς για επικοινωνία.

4.1.2. Πρακτικές γλωσσικής διατήρησης- Γλωσσικό προφίλ των υποκειμένων

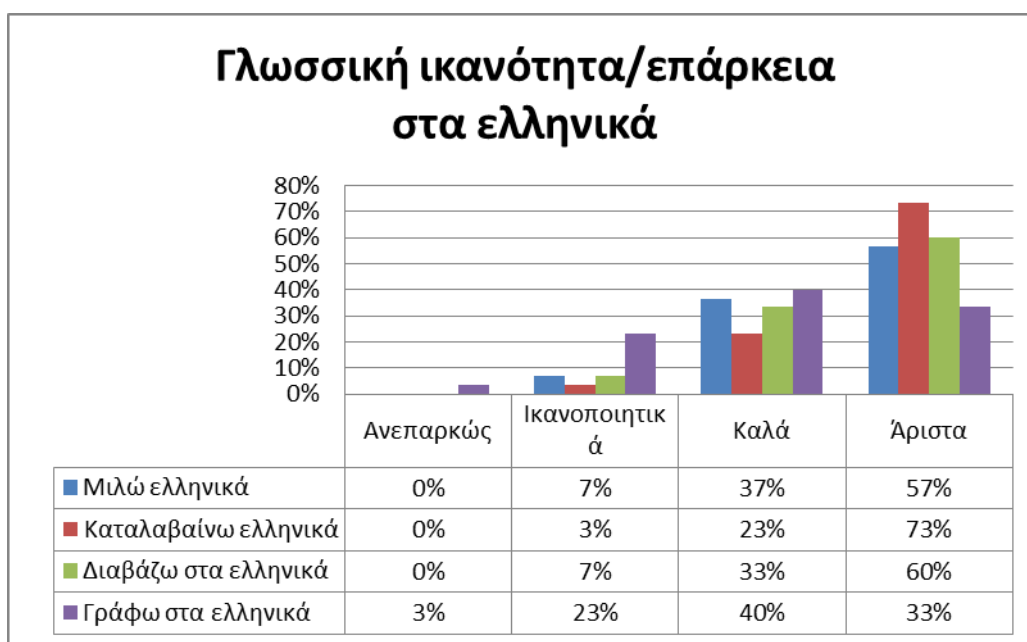
4.1.2.1. Ο βαθμός γλωσσικής ικανότητας στα ελληνικά

Για τη διερεύνηση της γλωσσικής ικανότητας των υποκειμένων του δείγματος τόσο στα ελληνικά όσο και στα γερμανικά, ζητήσαμε από τα υποκείμενα να αυτοαξιολογηθούν σε τέσσερις βασικές δεξιότητες κατανόησης και παραγωγής προφορικού και γραπτού λόγου (ομιλία, ακρόαση, ανάγνωση, γραφή), δεξιότητες οι οποίες υπάγονται στις ευρύτερες κατηγορίες της πρόσληψης και της παραγωγής λόγου (βλ. σχ. Baker, 2001: 47-49). Οι ερωτηθέντες κλήθηκαν να αξιολογήσουν την ικανότητά τους στα ελληνικά και στα γερμανικά σε μία τετράβαθμη κλίμακα: «ανεπαρκώς», «ικανοποιητικά», «καλά», «άριστα».

Όπως φαίνεται συνολικά στο γράφημα 4.11., οι ερωτηθέντες θεωρούν ότι η ελληνομάθειά τους κυμαίνεται σε αρκετά υψηλά επίπεδα. Η ικανότητά τους στα ελληνικά κυμαίνεται από ικανοποιητική έως άριστη, κυρίως σε ό,τι αφορά τις προφορικές δεξιότητες. Συγκεκριμένα, όσον αφορά τη δεξιότητα της παραγωγής προφορικού λόγου, παρατηρούμε ότι βρίσκεται σε πολύ καλό επίπεδο, αφού το 94% του δείγματος (N=28) μιλά την ελληνική γλώσσα «καλά» (ποσοστό 37%, N=11) και «άριστα» (ποσοστό 57%, N=17), ενώ μόλις ένα 7% (N=2) δηλώνει ότι μιλά «ικανοποιητικά» και κανένας δεν δηλώνει ότι μιλάει τη γλώσσα «ανεπαρκώς». Η δεξιότητα, όμως, με τη μεγαλύτερη ανάπτυξη φαίνεται να είναι αυτή της κατανόησης του προφορικού λόγου, όπου το 73% (N=22) δηλώνει ότι καταλαβαίνει «άριστα» τα ελληνικά, ενώ ταυτόχρονα το 23% (N=7) δηλώνει ότι τα καταλαβαίνει «καλά» (αθροιστικά το ποσοστό αυτό είναι 96%). Επίσης, δεν υπάρχει κανείς που να μην καταλαβαίνει καθόλου την ελληνική γλώσσα, ενώ μόλις ένα 3% των ερωτηθέντων (N=1) δηλώνει ότι κατανοεί «ικανοποιητικά» τα ελληνικά.

Στις δεξιότητες που αφορούν το γραπτό λόγο, όμως, παρατηρούνται χαμηλότερα ποσοστά. Αν και η κατανόηση του γραπτού λόγου φαίνεται να είναι σε ένα αρκετά καλό επίπεδο, όπου το 60% (N=18) διαβάζει «άριστα» στα ελληνικά και το 33% (N=10) διαβάζει «καλά», υπάρχει κι ένα ποσοστό 7% (N=2) που δηλώνει ότι διαβάζει ελληνικά «ικανοποιητικά». Οι μεγαλύτερες ωστόσο δυσκολίες φαίνεται να εντοπίζονται στη δεξιότητα παραγωγής γραπτού λόγου, όπου μόλις το 33% (N=10) γράφει «άριστα» στα ελληνικά. Ένα σημαντικό ποσοστό 40% (N=12) δηλώνει ότι γράφει «καλά»,

και ένα 23% (N=7) ότι γράφει «ικανοποιητικά». Σε αυτή τη δεξιότητα εμφανίζεται κι ένα ποσοστό 3% (N=1) που δηλώνει ότι γράφει «ανεπαρκώς» στην ελληνική γλώσσα. Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι από τα δεδομένα του γραφήματος 4.11. προκύπτει ότι η κατανόηση του προφορικού και γραπτού λόγου βρίσκεται σε ένα αρκετά καλό επίπεδο, ενώ η παραγωγή του προφορικού και κυρίως του γραπτού λόγου υστερεί σημαντικά. Παρατηρείται λοιπόν μία υστέρηση στην καλλιέργεια των δεξιοτήτων του γραπτού λόγου, παρά το γεγονός ότι το 90% του δείγματος παρακολούθησε κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, άρα είχαν την ευκαιρία να αναπτύξουν δεξιότητες γραμματισμού στην πρώτη τους γλώσσα (βλ. παρακάτω, υποκεφάλαιο 4.1.2.3. και γρ. 4.13.). Ωστόσο, είναι σημαντικά ευρήματα της έρευνας από τη μια μεριά η διατήρηση σε πολύ καλό επίπεδο της παραγωγής προφορικού λόγου (το 94% μιλούν «καλά» ή «άριστα») και από την άλλη τα υψηλά ποσοστά αυτών που κατέχουν ανάγνωση σχεδόν στον ίδιο βαθμό (το 93% διαβάζουν στα ελληνικά «καλά» ή «άριστα»).

Γράφημα 4.11.: Γλωσσική ικανότητα/επάρκεια στα ελληνικά

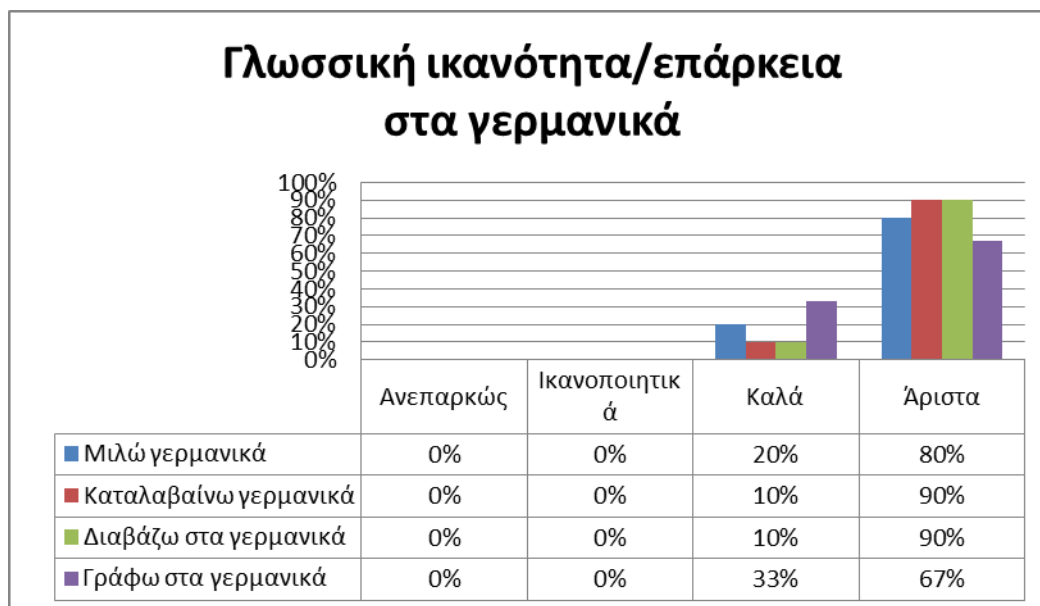
4.1.2.2. Ο βαθμός γλωσσικής ικανότητας στα γερμανικά

Σε σύγκριση με τα ελληνικά, η αξιολόγηση της γλωσσικής ικανότητας στη γερμανική γλώσσα παρουσιάζει μια διαφορετική εικόνα. Σύμφωνα με τα στοιχεία του γραφήματος 4.12., η γλωσσομάθεια των υποκειμένων του δείγματος στα γερμανικά είναι πολύ υψηλή, όπως προκύπτει από τα υψηλά ποσοστά στο επίπεδο «άριστα» για όλες τις

δεξιότητες, αλλά και από το άθροισμα των ποσοστών που αφορούν την «άριστη» και «καλή» ικανότητα σε όλες τις γλωσσικές δεξιότητες, κυρίως όμως από τα μηδενικά ποσοστά στα επίπεδα «ικανοποιητικά» και «ανεπαρκώς» και στις τέσσερις δεξιότητες. Αναλυτικότερα, στην παραγωγή προφορικού λόγου οι συμμετέχοντες μιλούν τα γερμανικά «καλά» (20%, N=6) και «άριστα» (80%, N=24), με το άθροισμα των ποσοστών των αντίστοιχων επιπέδων να φτάνει το 100%. Σε αντίστοιχα επίπεδα ανάπτυξης είναι η κατανόηση του προφορικού λόγου με το 10% (N=3) να δηλώνει ότι καταλαβαίνει τα γερμανικά «καλά» και το 90% (N=27) να δηλώνει ότι τα καταλαβαίνει «άριστα».

Σε πολύ καλό επίπεδο είναι και οι δεξιότητες της ανάγνωσης και της γραφής, με το άθροισμα των ποσοστών που αφορούν την «καλή» και «άριστη» ικανότητα να διαβάζουν και να γράφουν στα γερμανικά να είναι και πάλι 100%. Ωστόσο, η «άριστη» ικανότητα της γραφής παρουσιάζει το μικρότερο ποσοστό (67%, N=20) σε σχέση με όλες τις άλλες δεξιότητες.

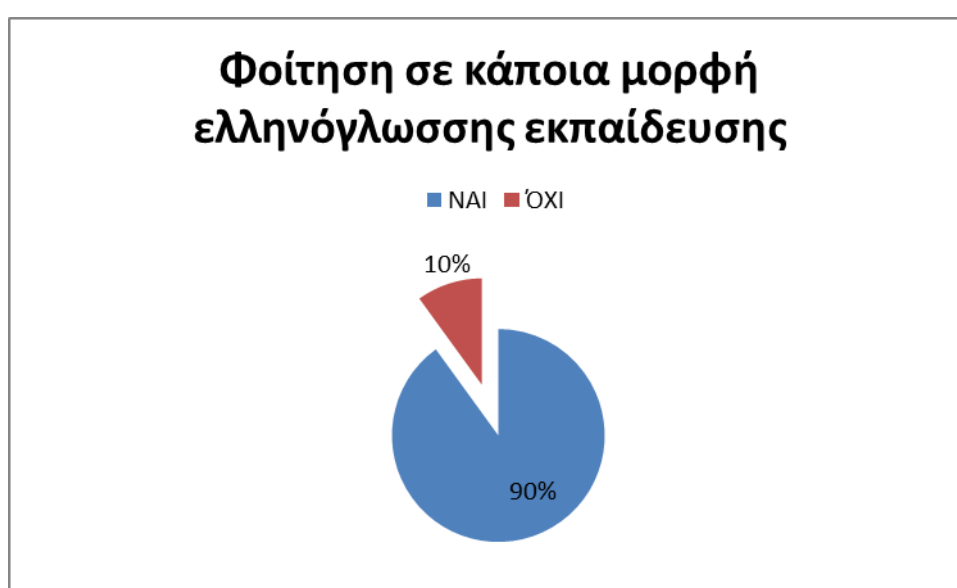
Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι η γλωσσική ικανότητα του δείγματος στα γερμανικά είναι περισσότερο ανεπτυγμένη από την αντίστοιχη στα ελληνικά, όπως φαίνεται από τη μικρή διακύμανση των ικανοτήτων (απουσιάζει εντελώς η συγκέντρωση απαντήσεων στο «ανεπαρκώς» και στο «ικανοποιητικά» που παρατηρήθηκε στα ελληνικά), αλλά και από την εμφανώς μικρότερη απόκλιση μεταξύ των δεξιοτήτων σε σχέση με την αντίστοιχη στην εθνοτική γλώσσα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι το 80% των ερωτηθέντων δηλώνει ότι μιλάει τα γερμανικά άριστα, όταν στην παραγωγή προφορικού λόγου στα ελληνικά μόλις ένα 57% δήλωσε ότι μιλάει άριστα τα ελληνικά. Οι επικοινωνιακές δεξιότητες των υποκειμένων του δείγματος στα γερμανικά είναι, λοιπόν, ανεπτυγμένες σε καλό ή άριστο επίπεδο, κάτι το οποίο είναι αναμενόμενο, λαμβάνοντας υπόψη τη μακρά παραμονή του δείγματος στη Γερμανία.

Γράφημα 4.12.: Γλωσσική ικανότητα/επάρκεια στα γερμανικά

4.1.2.3. Φοίτηση σε ελληνόγλωσση εκπαίδευση

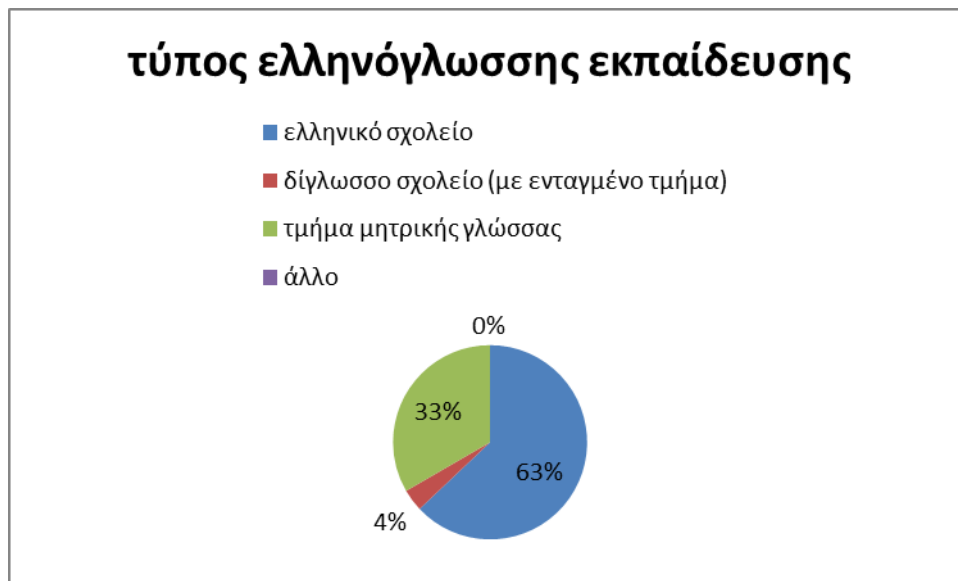
Βασικό στοιχείο του γλωσσικού προφίλ των ερωτηθέντων συνιστά η φοίτησή τους σε κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης. Η μεγάλη πλειοψηφία του δείγματος (N=27, ποσοστό 90%) έχει παρακολουθήσει κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, πράγμα που σημαίνει ότι είχαν την ευκαιρία να αναπτύξουν δεξιότητες γραμματισμού στην πρώτη τους γλώσσα στα πλαίσια της σχολικής εκπαίδευσης. Μόνο το 10% των υποκειμένων (N=3) δεν παρακολούθησαν κάποια μορφή μαθημάτων ελληνικής γλώσσας (βλ. γρ. 4.13.).

Γράφημα 4.13.: Φοίτηση σε κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης

Όσοι απάντησαν θετικά στην παραπάνω ερώτηση, κλήθηκαν να απαντήσουν σε μία διευκρινιστική ερώτηση, δηλαδή σε ποιο τύπο ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης είχαν φοιτήσει. Από τα δεδομένα αυτά προέκυψε ότι από αυτούς τους 27 που έχουν φοιτήσει σε κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, το 63% του συγκεκριμένου υποδείγματος (N=17) έχει φοιτήσει σε δομές αμιγούς ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης, όπως είναι το ελληνικό σχολείο. (βλ. γρ. 4.13.1). Το 33% (N=9) δήλωσε ότι παρακολούθησε κάποιο τμήμα μητρικής γλώσσας, ενώ μόλις ένα 4% (N=1) φοίτησε σε δίγλωσσο σχολείο με ενταγμένο τμήμα. Οι διαφορές αυτές ενδεχομένως να οφείλονται από τη μια μεριά στις διαφορετικές εκπαιδευτικές πολιτικές που εφαρμόστηκαν κατά περιόδους από το ελληνικό κράτος σε συνεργασία με το γερμανικό, αλλά και στις διαφορές που υπήρχαν στα διαφορετικά κρατίδια.

Μία σημαντική αδυναμία που εντοπίσαμε στη συγκεκριμένη ερώτηση είναι ότι δεν ζητήθηκε από τα υποκείμενα να διευκρινίσουν πού παρακολούθησαν το ελληνικό σχολείο, καθώς είναι πιθανό για κάποιους η φοίτηση στο ελληνικό σχολείο να έλαβε χώρα σε πολύ μικρή ηλικία κατά τη διάρκεια της παραμονής τους στην Ελλάδα και να διεκόπη μετά τη μετανάστευσή τους στη Γερμανία. Δεν μπορούμε επίσης να γνωρίζουμε τη διάρκεια φοίτησής τους σε αυτές τις δομές, αλλά ούτε και εάν ολοκλήρωσαν τη φοίτησή τους σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης, καθώς δεν αποτέλεσε ερώτηση του ερωτηματολογίου. Σημαντικό επίσης θα ήταν να γνωρίζουμε εάν, όσοι επισκέφτηκαν το ελληνικό σχολείο, φοίτησαν παράλληλα και σε κάποια μορφή γερμανόγλωσσης εκπαίδευσης. Εδώ θα πρέπει να προσθέσουμε, επίσης, ότι πιθανόν η ηλικιακή ομάδα, στην οποία ανήκουν τα υποκείμενα, να επηρεάζει αυτά τα δεδομένα, καθώς γνωρίζουμε ότι οι γονείς της πρώτης περιόδου μετανάστευσης επιθυμούσαν την παλιννόστηση στην Ελλάδα και την εισαγωγή των παιδιών τους στα Πανεπιστημιακά Ιδρύματα της Ελλάδας (Δαμανάκης, 1988, 2003, 2007).

Γράφημα 4.13.1.: Τύπος ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης

4.1.2.4. Πρώτη γλώσσα (L1)

Στην ερώτηση «Ποια γλώσσα μάθατε πρώτη;», οι περισσότεροι ερωτηθέντες (N=22) δηλώνουν ότι έχουν ως πρώτη γλώσσα (L1) τα ελληνικά (ποσοστό 63%), ενώ οι 8 (27%) έχουν ως πρώτη γλώσσα (L1) και τα ελληνικά και τα γερμανικά (έμαθαν και τις δύο γλώσσες ταυτόχρονα). Αξίζει να σημειώσουμε ότι, σύμφωνα με τις δηλώσεις τους, για κανέναν συμμετέχοντα δεν αποτελεί δεύτερη γλώσσα (L2) η ελληνική γλώσσα (βλ. γρ. 4.14.).

Γράφημα 4.14.: Πρώτη γλώσσα

Ακολουθούσε μία υποερώτηση σχετικά με την ηλικία, κατά την οποία έμαθαν τη δεύτερη γλώσσα, που στη δική μας περίπτωση είναι η γερμανική γλώσσα. Όπως προκύπτει από τα δεδομένα του πίνακα 4.2., από τους 22 ερωτηθέντες που απάντησαν ότι έμαθαν τα γερμανικά ως δεύτερη γλώσσα, οι 12 τα έμαθαν μεταξύ 2 και 8 χρονών, οι 10 μεταξύ 9 και 16 χρονών. Η διάσταση του χρόνου ή της σειράς εκμάθησης μιας γλώσσας, όπως προαναφέρθηκε στο θεωρητικό μέρος, στο υποκεφάλαιο 2.1.3, αποτελεί ένα πολυσυζητημένο θέμα στη βιβλιογραφία (Baker, 2001: 155). Ομαδοποιώντας τις απαντήσεις σε δύο κατηγορίες, σύμφωνα με τα ηλικιακά όρια που θέτουν οι θεωρητικοί της διγλωσσίας (Baker, 2001: 62, Hoffman, 1991: 18), προκύπτει ότι για την πλειονότητα του δείγματος (N=20) η έναρξη επαφής με τη δεύτερη γλώσσα συνέβη σε ιδιαίτερα μικρές ηλικίες (βρεφική, νηπιακή, παιδική), και άρα η διγλωσσία τους, με βάση το κριτήριο της ηλικίας μπορεί να χαρακτηριστεί *πρώιμη παιδική*, ενώ οι υπόλοιποι (N=10) ανήκουν στην κατηγορία των *όψιμα δίγλωσσων*. Μία άλλη κατηγορία δίγλωσσων ατόμων, που αφορά το δείγμα μας, είναι αυτή των *ταυτόχρονα δίγλωσσων* (N=10), οι οποίοι έμαθαν και τις δύο γλώσσες ταυτόχρονα (N=8) ή έμαθαν τη γερμανική γλώσσα μέχρι την ηλικία των 3 ετών (N=2) (Mc Laughlin, 1984 στο Romaine, 1995: 181).

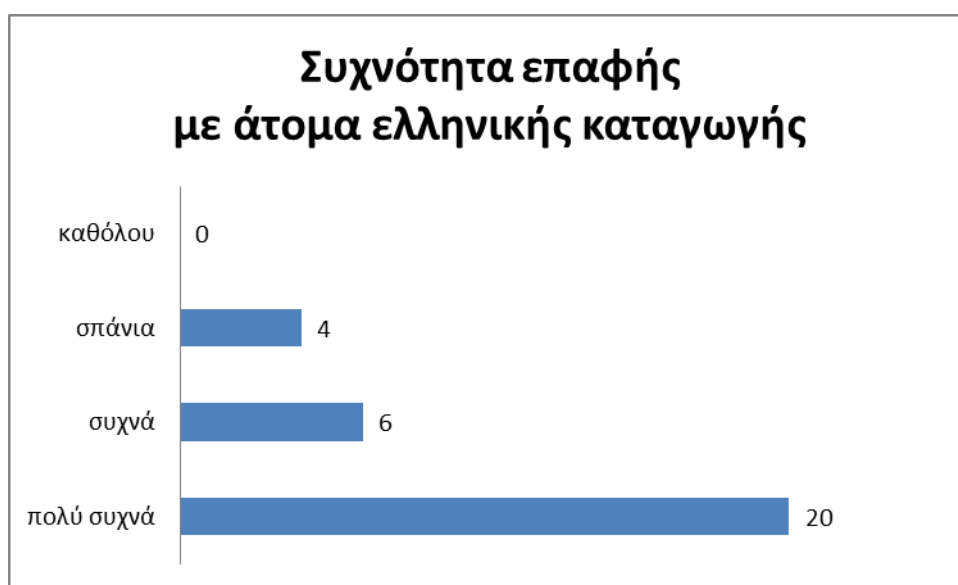
Πίνακας 4.2.: Κατανομή συχνοτήτων του δείγματος ανά ηλικία πρόσκτησης της δεύτερης γλώσσας

Ηλικία υποκειμένων	F
2	1
3	1
4	3
5	1
6	3
8	3
10	2
12	3
13	3
16	2
	ΣΥΝΟΛΟ: 22

4.1.2.5. Συχνότητα επαφής με άτομα ελληνικής καταγωγής

Από τις απαντήσεις προκύπτει ότι η συχνότητα επαφής των ερωτηθέντων με άτομα ελληνικής καταγωγής είναι αρκετά υψηλή, καθώς οι 20 (67%) δηλώνουν ότι έρχονται σε επαφή μαζί τους πολύ συχνά και οι 6 (20%) συχνά. Μόνον οι 4 (13%) δηλώνουν ότι συναντιούνται σπάνια με άτομα από τη χώρα καταγωγής, ενώ δεν υπάρχει κανείς που να δηλώνει ότι δεν έχει καθόλου επαφές με άτομα της εθνοτικής του ομάδας (βλ. γρ. 4.15.). Όπως αναφέραμε και στο θεωρητικό μέρος (υποκεφάλαιο 2.4.1.), οι συχνές επαφές με άτομα της εθνοτικής ομάδας θεωρείται σημαντικός παράγοντας γλωσσικής διατήρησης.

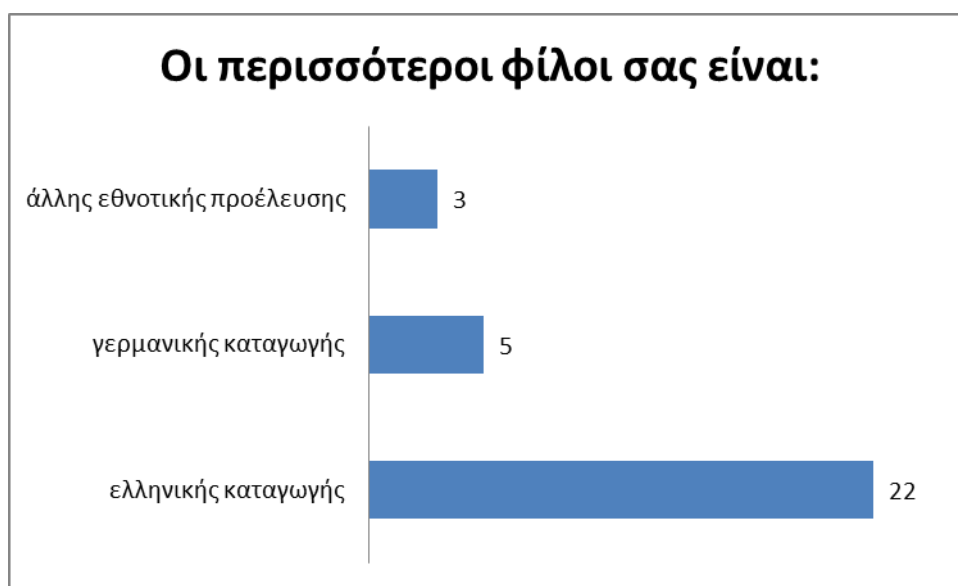
Γράφημα 4.15.: Συχνότητα επαφής με άτομα ελληνικής καταγωγής

4.1.2.6. Φιλικές σχέσεις

Όπως προκύπτει από τα δεδομένα (βλ. γρ. 4.16.), η πλειοψηφία του δείγματος φαίνεται ότι προτιμούν να κάνουν στενή παρέα κυρίως με άτομα από τη χώρα καταγωγής. Αναλυτικότερα, οι περισσότεροι (22) δήλωσαν ότι διατηρούν φιλικές σχέσεις κυρίως με ομοεθνείς (ποσοστό 73%), 5 (ποσοστό 17%) δηλώνουν ότι οι περισσότεροι φίλοι τους είναι γερμανικής καταγωγής και μόλις 3 (ποσοστό 10%) ότι έχουν κυρίως φίλους άλλης εθνοτικής προέλευσης.

Βασικό συστατικό του προφίλ του δείγματος αποτελεί, λοιπόν, και η συμμετοχή τους σε ομοεθνοτικές παρέες. Εξάλλου, σύμφωνα με τη θεωρία των κοινωνικών δικτύων (Milroy, 1987, βλ. σχ. υποκεφάλαιο 2.4.2.2.), αν στις συναναστροφές αυτές τα άτομα

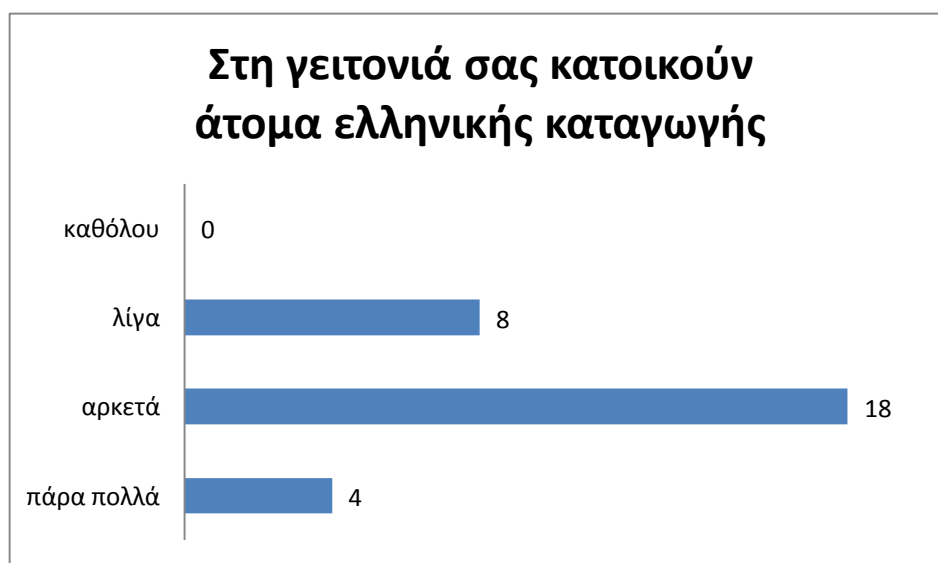
επιλέγουν τη χρήση της εθνοτικής ή μειονοτικής γλώσσας, τότε τα κοινωνικά δίκτυα συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση.

Γράφημα 4.16.: Φιλικές σχέσεις

4.1.2.7. Γεωγραφική γειτνίαση με άτομα ελληνικής καταγωγής

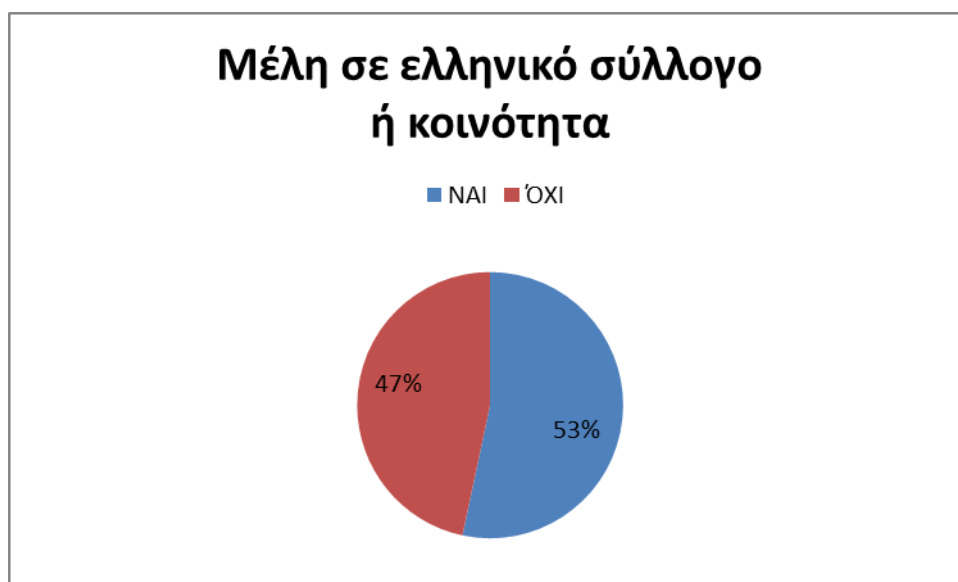
Η γεωγραφική γειτνίαση με άτομα που ανήκουν στην ίδια εθνοτική ομάδα αναφέρεται επίσης στη βιβλιογραφία ως ένας από τους παράγοντες που συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση. Στην περίπτωση του δείγματος μας, προκύπτει ότι οι περισσότεροι διαμένουν σε περιοχές, όπου ζουν πολλά άτομα ελληνικής ελληνικής καταγωγής. Συγκεκριμένα, 4 απάντησαν ότι στην περιοχή τους κατοικούν πάρα πολλά άτομα ελληνικής καταγωγής, 18 ότι κατοικούν αρκετά, και 8 λίγα (βλ. γρ. 4.17.). Κανείς δεν απάντησε ότι στην περιοχή του δεν κατοικεί κανένα άτομο ελληνικής καταγωγής.

Γράφημα 4.17.: Γεωγραφική γειτνίαση με άτομα ελληνικής καταγωγής

4.1.2.8. Συμμετοχή σε ελληνικούς συλλόγους ή κοινότητες

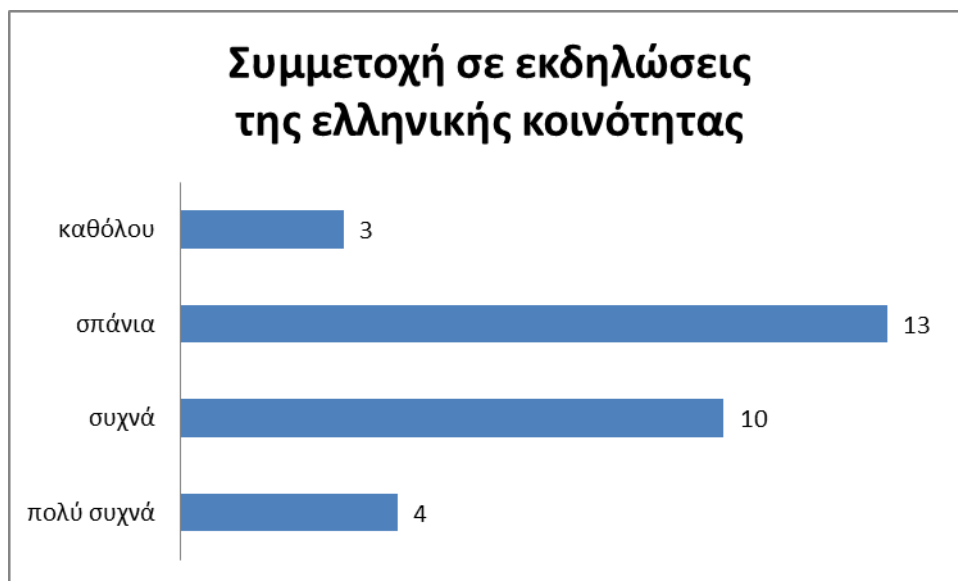
Η παρουσία θεσμών που χρησιμοποιούν την ελληνική γλώσσα, όπως είναι πχ οι κοινοτικές οργανώσεις και οι σύλλογοι, καθώς και η συμμετοχή των μεταναστών σε αυτές τις συλλογικότητες, συνιστούν επίσης παράγοντες που συμβάλλουν στη γλωσσική διατήρηση (βλ. υποκεφ. 2.4.1.). Από τα δεδομένα της παρούσας έρευνας, πάντως, προκύπτει ότι η συμμετοχή των υποκειμένων του δείγματος ως μέλη σε ελληνικούς συλλόγους ή κοινότητες δεν είναι αρκετά υψηλή. Στην ερώτηση «Είστε μέλος σε κάποιο ελληνικό σύλλογο ή κοινότητα;» το 53% του δείγματος (N=16) απάντησε «ΝΑΙ», ενώ το 47% (N=14) απάντησε «ΟΧΙ» (βλ. γρ. 4.18.).

Γράφημα 4.18.: Συμμετοχή σε ελληνικούς συλλόγους ή κοινότητες

4.1.2.9. Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας

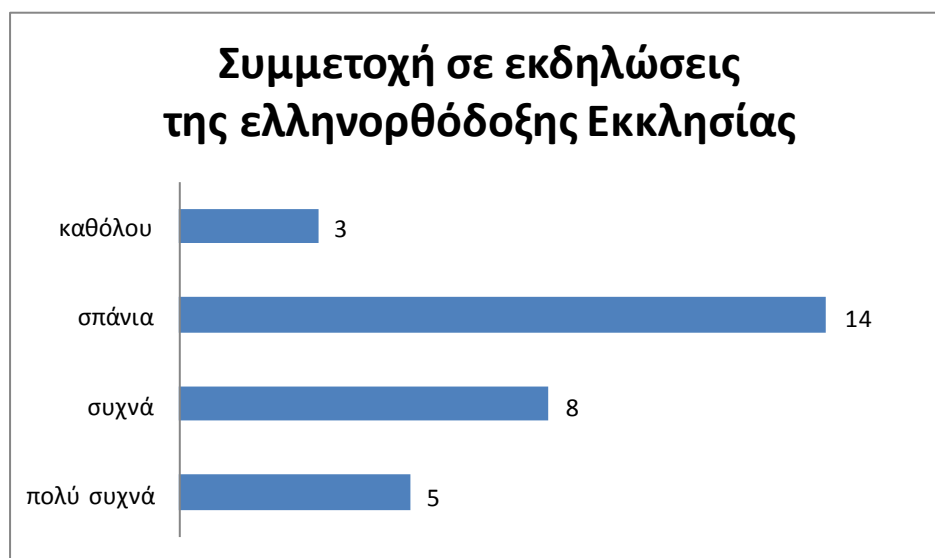
Η συμμετοχή των υποκειμένων του δείγματός μας σε εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας, επίσης, δεν μπορεί να χαρακτηριστεί υψηλή. Λιγότεροι από τους μισούς (βλ. γρ. 4.19.), συνολικά 14 (ποσοστό 46%), δηλώνουν ότι συμμετέχουν με έναν υψηλό βαθμό συχνότητας (οι 4 «πολύ συχνά», και οι 10 «συχνά»). Το υπόλοιπο 54% του δείγματος δηλώνει ότι συμμετέχει «σπάνια» (N=13, ποσοστό 44%) ή και «καθόλου» (N=3, ποσοστό 10%).

Γράφημα 4.19.: Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας

4.1.2.10. Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνορθόδοξης Εκκλησίας

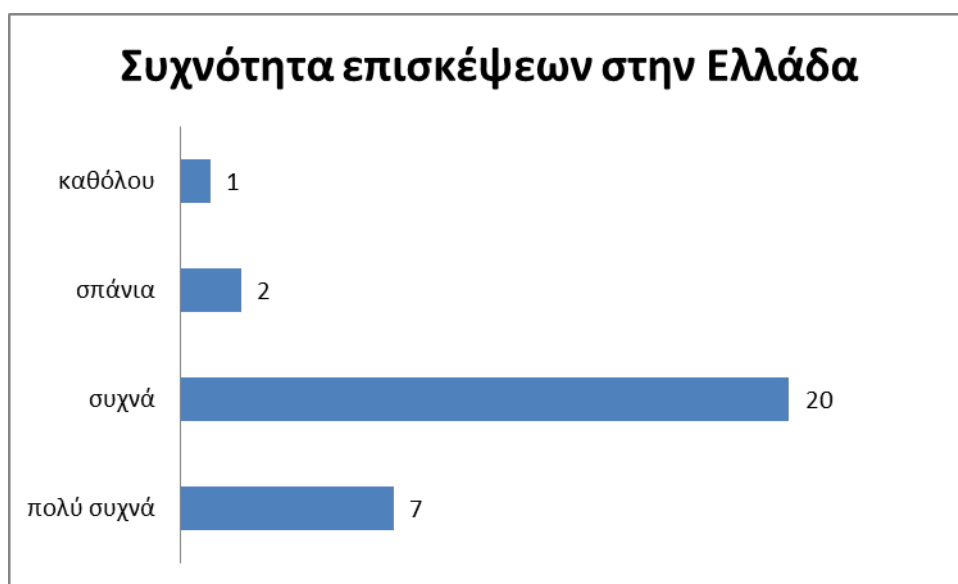
Τα υποκείμενα του δείγματός μας, θα λέγαμε ότι, σύμφωνα με τις απαντήσεις τους, δεν συμμετέχουν αρκετά σε εκδηλώσεις της ελληνορθόδοξης Εκκλησίας, όπως είναι πχ οι λειτουργίες, οι εορτασμοί, οι γάμοι και οι βαφτίσεις. Από τους συνολικά 30 ερωτηθέντες, μόνον οι 5 (ποσοστό 17%) δηλώνουν ότι συμμετέχουν πολύ συχνά, και οι 8 (ποσοστό 27%) συμμετέχουν συχνά. Ένας μεγάλος αριθμός (N=14, ποσοστό 46%) δηλώνει ότι συμμετέχει σπάνια, ενώ υπάρχουν και 3 άτομα (ποσοστό 10%), τα οποία δηλώνουν ότι δεν συμμετέχουν καθόλου (βλ. γρ. 4.20.). Αθροιστικά δηλαδή, το 56% του δείγματος δηλώνει ότι συμμετέχει σπάνια ή δεν συμμετέχει καθόλου σε εκδηλώσεις της ελληνορθόδοξης Εκκλησίας.

Γράφημα 4.20.: Συμμετοχή σε εκδηλώσεις της ελληνορθόδοξης Εκκλησίας

4.1.2.11. Συχνότητα επισκέψεων στην Ελλάδα

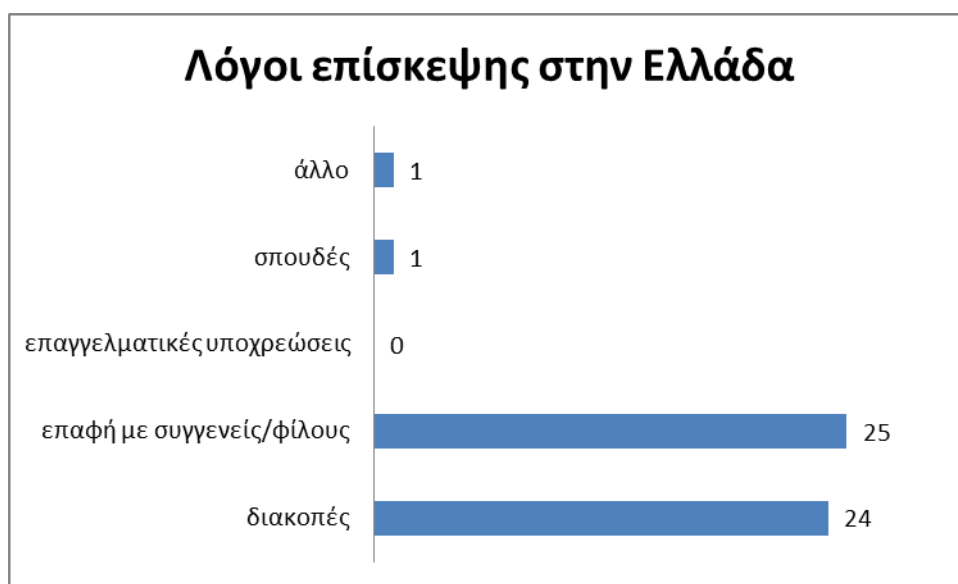
Από τα στοιχεία που αφορούν στη συχνότητα των επισκέψεών τους στην Ελλάδα, φαίνεται ότι οι περισσότεροι διατηρούν συχνές επαφές με τη χώρα προέλευσης. Για τη συλλογή των στοιχείων που αφορούν στο βαθμό στον οποίο επισκέπτονται τη χώρα προέλευσης, ζητήσαμε από αυτούς να δηλώσουν πόσο συχνά επισκέπτονται την Ελλάδα, σε μία τετράβαθμη κλίμακα με τις επιλογές *καθόλου*, *σπάνια*, *συχνά*, *πολύ συχνά*. Οι περισσότεροι από τους συμμετέχοντες (N=20, ποσοστό 67%) δήλωσαν ότι επισκέπτονται τη χώρα προέλευσης *συχνά*, ενώ οι 7 (23%) δήλωσαν ότι επισκέπτονται την Ελλάδα *πολύ συχνά* (βλ. γρ. 4.21.). Μόνον 2 (7%) σε ένα πλήθος 30 συμμετεχόντων, δηλώνουν ότι επισκέπτονται τη χώρα *σπάνια*, και μόνον 1 (3%) απάντησε ότι δεν επισκέπτεται τη χώρα (*καθόλου*). Θεωρούμε ότι η ανάλυση αυτών των απαντήσεων δηλώνει μία ικανοποιητική συχνότητα επισκέψεων. Η συχνότητα επισκέψεων στη χώρα προέλευσης συμβάλλει στη δημιουργία πραγματικών επαφών με ομιλητές της εθνοτικής γλώσσας και βοηθάει στην ανάπτυξη περισσότερων ευκαιριών χρήσης της, γεγονός που προωθεί τη διατήρησή της. Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, ο βαθμός επαφών μέσω των ταξιδιών με άτομα της χώρας προέλευσης φαίνεται να ενδυναμώνει τη σχέση και τις επαφές των μεταναστών με την εθνοτική γλώσσα (Kondo, 1998: 384-386, Pauwels, 2005: 126, Wright & Kurtoglu-Hooton, 2006: 51).

Γράφημα 4.21.: Συχνότητα επισκέψεων στην Ελλάδα

4.1.2.12. Λόγοι επίσκεψης στην Ελλάδα

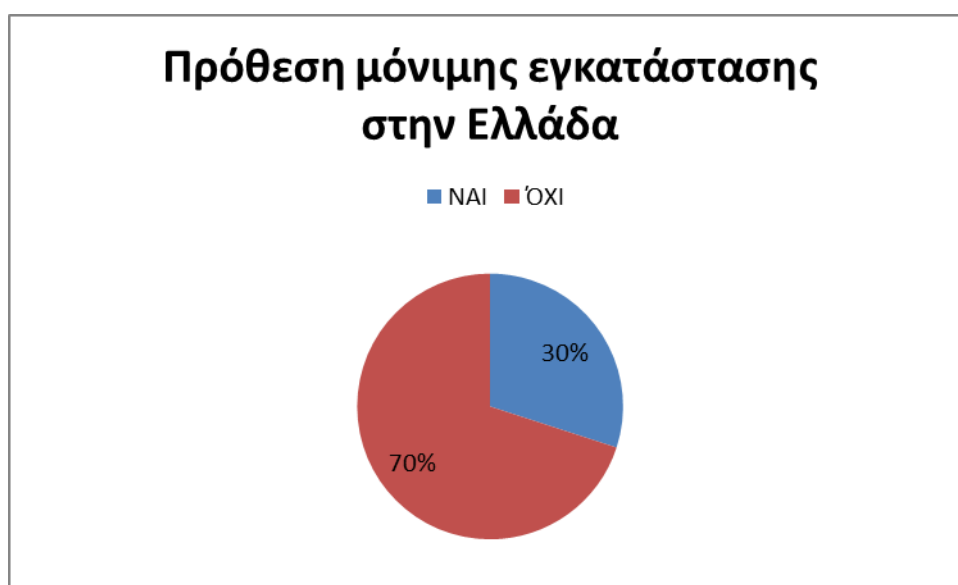
Στην ερώτηση «Για ποιο λόγο επισκέπτεστε συνήθως την Ελλάδα;», υπήρχε η δυνατότητα να απαντήσουν σημειώνοντας περισσότερες από μία επιλογές. Οι επιλογές που δόθηκαν στα υποκείμενα ήταν διακοπές, επαφή με συγγενείς και φίλους, επαγγελματικές υποχρεώσεις, σπουδές, άλλο. Οι επιλογές που συγκέντρωσαν τον μεγαλύτερο αριθμό προτιμήσεων του δείγματος ήταν «η επαφή με συγγενείς και φίλους» (25 απαντήσεις) και «οι διακοπές» (24 απαντήσεις) (βλ. γρ. 4.22.). Από τα δεδομένα αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η Ελλάδα αποτελεί για τους Έλληνες της Γερμανίας, εκτός από αγαπημένο προορισμό διακοπών, και έναν τόπο συνάντησης με συγγενείς και φίλους ελληνικής καταγωγής. Κατά τη γνώμη μας, οι Έλληνες της Γερμανίας, επιλέγοντας ως ταξιδιωτικό προορισμό την Ελλάδα, έχουν ως στόχο την ενδυνάμωση των δεσμών τους με τη χώρα καταγωγής τους. Παράλληλα, όμως, μέσω των ταξιδιών στην Ελλάδα και την επαφή τους με συγγενείς και φίλους που ζουν εκεί, ενδυναμώνεται και η επαφή τους με την εθνοτική γλώσσα. Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι ο τομέας των συγγενών που παρέμειναν στη χώρα προέλευσης αναδεικνύεται ιδιαίτερα σημαντικός στη χρήση της εθνοτικής γλώσσας, ιδιαίτερα όταν συνοδεύεται και από αυξημένη ένταση των επαφών μεταξύ των ομοεθνών (Hulsen et al., 2002: 48).

Γράφημα 4.22.: Λόγοι επίσκεψης στην Ελλάδα

4.1.2.13. Πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης στην Ελλάδα

Σύμφωνα με τις απαντήσεις των υποκειμένων του δείγματος αναφορικά με την πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης στη χώρα καταγωγής, τα υποκείμενα διακρίνονται μεταξύ αυτών που θέλουν να μείνουν μόνιμα στη Γερμανία και αυτών που θέλουν να επιστρέψουν κάποια στιγμή στη χώρα καταγωγής. Στην ερώτηση «Έχετε σκοπό να εγκατασταθείτε κάποια στιγμή μόνιμα στην Ελλάδα;», το 70% (N=21) απάντησε αρνητικά, και μόνον το 30% (N=9) επέλεξε την απάντηση «ΝΑΙ» (βλ. γρ. 4.23.). Σύμφωνα, λοιπόν, με τα παραπάνω στοιχεία, οι περισσότεροι επιθυμούν να παραμείνουν μόνιμα στη Γερμανία. Να σημειώσουμε εδώ ότι στη βιβλιογραφία τα σχέδια για το μέλλον αποτελούν μέρος των κοινωνικοπολιτισμικών προσανατολισμών των μεταναστών και συνδέονται με τις γλωσσικές τους επιλογές (Δαμανάκης 1997α, Χατζηδάκη 2005, Μαλιγκούδη 2010).

Γράφημα 4.23.: Πρόθεση μόνιμης εγκατάστασης στην Ελλάδα

4.1.2.14. Γλωσσική χρήση/επιλογή προς συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών

Η γλωσσική συμπεριφορά των Ελλήνων της Γερμανίας διερευνάται στην παρούσα εργασία και από τη σκοπιά της γλωσσικής χρήσης/επιλογής με συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών. Έτσι, ζητήσαμε από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν ποιες γλώσσες χρησιμοποιούν με έντεκα διαφορετικές κατηγορίες συνομιλητών (πατέρας, μητέρα, αδέρφια, σύζυγος/σύντροφος, παιδιά, παππούδες/γιαγιάδες, θείοι/θείες, άλλοι συγγενείς, Έλληνες φίλοι και γνωστοί, Έλληνες συνάδελφοι, Έλληνες γείτονες) και

πόσο συχνά. Η ευρεία επιλογή των συνομιλητών στην παρούσα έρευνα υπερβαίνει τα όρια του στενού οικογενειακού πλαισίου και αφορά και το ευρύτερο οικογενειακό και φιλικό μεταναστευτικό περιβάλλον. Ο βαθμός χρήσης των γλωσσών καταγράφηκε σε μία πεντάβαθμη κλίμακα συχνότητας με τις επιλογές «*πάντα ελληνικά*», «*στα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά*», «*το ίδιο συχνά και στις δύο γλώσσες*», «*στα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά*», και «*πάντα γερμανικά*».

Στον πίνακα 4.3. παρουσιάζονται σε απόλυτους αριθμούς, αλλά και σε ποσοστά, οι γλωσσικές επιλογές των ερωτηθέντων με τους διαφορετικούς συνομιλητές, σύμφωνα με τις δηλώσεις τους. Όπως προκύπτει, λοιπόν, από τη μελέτη αυτών των δεδομένων, στις περισσότερες περιπτώσεις τα ελληνικά υπερτερούν. Η ελληνική γλώσσα φαίνεται να είναι ο κύριος ή ο αποκλειστικός κώδικας επικοινωνίας με κάποιες κατηγορίες συνομιλητών, όπως παππούδες και γιαγιάδες, γονείς, θείοι και θείες, άλλοι συγγενείς, Έλληνες φίλοι, Έλληνες συνάδελφοι και Έλληνες γείτονες, όπου τα ποσοστά αποκλειστικής ή κύριας χρήσης της γερμανικής γλώσσας εμφανίζονται στις περισσότερες περιπτώσεις μηδενικά. Η μεγαλύτερη χρήση της εθνοτικής γλώσσας πραγματοποιείται κατά την επικοινωνία τους με τους παππούδες ή γιαγιάδες, με τον πατέρα ή τη μητέρα, με τους θείους και τις θείες που μένουν στη Γερμανία, με άλλους συγγενείς, με τους Έλληνες γείτονες. Αντίθετα, η μικρότερη χρήση της ελληνικής γλώσσας πραγματοποιείται κατά την επικοινωνία τους με τα αδέρφια, το σύζυγο/σύντροφο και τα παιδιά.

Πιο αναλυτικά, στην **επικοινωνία με τους παππούδες και τις γιαγιάδες** γίνεται αποκλειστική χρήση της ελληνικής γλώσσας, αφού όλοι οι συμμετέχοντες (ποσοστό 100%) δηλώνουν ότι μιλούν πάντα στα ελληνικά στους παππούδες και στις γιαγιάδες. Αυτό συμβαίνει διότι προφανώς οι παππούδες και οι γιαγιάδες κατοικούν στην Ελλάδα και δεν γνωρίζουν καθόλου γερμανικά, αφού οι συμμετέχοντες είναι δεύτερης γενιάς μετανάστες. Τα ευρήματά μας αυτά συμφωνούν με τη διεθνή βιβλιογραφία, όπου τα άτομα μεγαλύτερης ηλικίας θεωρούνται σημαντικοί καταλύτες για τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας (Clyne, 1991, Tannenbaum, 2003).

Κατά την **επικοινωνία τους με τους γονείς** σχεδόν όλοι οι συμμετέχοντες δηλώνουν ότι συνομιλούν πάντα ή πιο συχνά στα ελληνικά, σε ποσοστό 87% όταν συνομιλητής είναι ο πατέρας, και 90% αντίστοιχα για τη μητέρα. Ειδικότερα, το 70% κάνει αποκλειστική χρήση της εθνοτικής γλώσσας με τον πατέρα, και το αντίστοιχο ποσοστό για τη μητέρα είναι 90%. Η χρήση της γερμανικής γλώσσας με τους γονείς είναι πολύ μικρή. Ένα 7% επιλέγει το ίδιο συχνά και τις δύο γλώσσες όταν συνομιλεί με τον πα

Πίνακας 4.3.: Η γλωσσική χρήση/επιλογή των υποκειμένων με συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών

Σε ποια γλώσσα μιλάτε εσείς στα παρακάτω πρόσωπα;	1 Πάντα ελληνικά		2 Στα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά		3 Το ίδιο συχνά και στις δύο γλώσσες		4 Στα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά		5 Πάντα γερμανικά	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Πατέρας	23	70%	5	17%	2	7%	0	0%	0	0%
Μητέρα	27	90%	0	0%	1	3%	2	7%	0	0%
Αδέρφια	17	57%	4	13%	6	20%	1	3%	2	7%
Σύζυγος/Σύντροφος	17	57%	4	13%	4	13%	1	3%	4	13%
Παιδιά	15	50%	2	7%	7	23%	4	13%	2	7%
Παππούδες/Γιαγιάδες	30	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Θείοι/Θείες που μένουν στη Γερμανία	20	67%	7	23%	3	10%	0	0%	0	0%
Άλλοι συγγενείς	22	73%	4	13%	4	13%	0	0%	0	0%
Έλληνες φίλοι και γνωστοί	15	50%	7	23%	8	27%	0	0%	0	0%
Έλληνες συνάδελφοι	17	57%	5	17%	6	20%	2	7%	0	0%
Έλληνες γείτονες	19	63%	6	20%	5	17%	0	0%	0	0%

τέρα, ενώ το αντίστοιχο ποσοστό στη συνομιλία με τη μητέρα είναι 3%. Παρόλ' αυτά, κανείς δεν δηλώνει ότι χρησιμοποιεί αποκλειστικά ή πιο συχνά τη γερμανική γλώσσα στην επικοινωνία με τον πατέρα. Υπάρχει, ωστόσο, ένα μικρό ποσοστό του δείγματος (7%) που δηλώνει ότι στην επικοινωνία με τη μητέρα χρησιμοποιεί τη γερμανική γλώσσα πιο συχνά από τα ελληνικά. Η μικρή διαφορά που παρατηρείται ανάμεσα στα ποσοστά αποκλειστικής χρήσης της εθνοτικής γλώσσας προς τον πατέρα (70%) ή τη μητέρα (90%), φαίνεται να συμφωνεί με δεδομένα ερευνών που υποστηρίζουν ότι οι γυναίκες λειτουργούν ως «θεματοφύλακες» της εθνοτικής γλώσσας (Clyne & Kipp, 1997: 465-467). Ωστόσο, υπάρχουν και έρευνες, στις οποίες διαπιστώνεται ότι οι γυναίκες επιδιώκουν την ταχύτερη ενσωμάτωση μέσω της μεγαλύτερης χρήσης της γλώσσας της χώρας υποδοχής (Wright & Kurtoglu-Hooton, 2006, Namei, 2008, Gogonas, 2009).

Η χρήση της ελληνικής γλώσσας φαίνεται να υποχωρεί έναντι της Γερμανικής, όταν συνομιλητές είναι κυρίως τα αδέρφια, ο σύζυγος/σύντροφος, τα παιδιά. Όσον αφορά την **επικοινωνία με τα αδέρφια**, κυρίαρχη γλώσσα είναι και πάλι η Ελληνική. Όμως, μόνον ένα 57% του δείγματος χρησιμοποιεί αποκλειστικά τα ελληνικά, ενώ το 13% δηλώνει ότι χρησιμοποιεί τα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά (αθροιστικά δηλαδή η χρήση της ελληνικής γλώσσας συγκεντρώνει ένα ποσοστό 70%). Στη συνομιλία με τα αδέρφια εμφανίζεται μία ισόποση χρήση και των δύο γλωσσών σε ποσοστό 20%, ποσοστό που θεωρούμε αρκετά υψηλό σε σύγκριση με τις προηγούμενες κατηγορίες συνομιλητών. Επίσης, ένα 3% δηλώνει ότι μιλάει με τα αδέρφια του πιο συχνά στα γερμανικά και ένα 7% ότι χρησιμοποιεί αποκλειστικά τα γερμανικά. Πολλές έρευνες επιβεβαιώνουν την προτίμηση των μεταναστών δεύτερης γενιάς για τη χρήση της γλώσσας της χώρας υποδοχής στην επικοινωνία τους με τα αδέρφια τους, αποτελώντας έτσι εν δυνάμει μοχλούς γλωσσικής μετακίνησης (Clyne, 1991, Δαμανάκης, 1997α). Τα δεδομένα αυτά της επικοινωνίας με τα αδέρφια καταδεικνύουν μία σημαντική χρήση της γλώσσας της χώρας υποδοχής, στοιχείο που φαίνεται να συμφωνεί με ό,τι αναφέρεται στη βιβλιογραφία.

Στη **συνομιλία με το σύζυγο/σύντροφο** το 57% του δείγματος δηλώνει ότι χρησιμοποιεί αποκλειστικά την ελληνική γλώσσα και το 13% ότι χρησιμοποιεί τα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά (αθροιστικά 70%). Από την άλλη μεριά, παρατηρείται μία αυξημένη χρήση της γερμανικής γλώσσας, αφού ένα 13% δηλώνει ότι χρησιμοποιεί και τις δύο γλώσσες το ίδιο συχνά, ένα 3% (N=1) ότι χρησιμοποιεί τα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά, και ένα 13% (N=4) ότι χρησιμοποιεί αποκλειστικά τα

γερμανικά. Θεωρούμε ότι σε αυτή την περίπτωση η αποκλειστική ή κύρια χρήση της γερμανικής γλώσσας πιθανώς συνδέεται με τη διαφορετική εθνοτική καταγωγή του συζύγου/συντρόφου, καθώς το συνολικό πλήθος των υποκειμένων (N=5) είναι ίδιο με το πλήθος των υποκειμένων που είναι ή υπήρξαν έγγαμοι με άτομο μη ελληνικής καταγωγής.

Στη **συνομιλία με τα παιδιά** παρατηρείται η μικρότερη χρήση της ελληνικής γλώσσας. Συγκεκριμένα, λίγο περισσότεροι από τους μισούς (αθροιστικά 57%) δηλώνουν ότι χρησιμοποιούν πάντα τα ελληνικά (50%) ή πιο συχνά τα ελληνικά από τα γερμανικά (7%), όταν μιλούν στα παιδιά τους. Ένα ποσοστό 23% χρησιμοποιεί το ίδιο συχνά και τις δύο γλώσσες, όταν συνομιλεί με τα παιδιά. Η αποκλειστική ή μεγαλύτερη χρήση της γερμανικής γλώσσας προς τα παιδιά εμφανίζεται αρκετά αυξημένη, με ένα 13% να δηλώνει ότι χρησιμοποιεί τα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά, και ένα 7% να χρησιμοποιεί αποκλειστικά τα γερμανικά στην επικοινωνία του με τα παιδιά (αθροιστικά 20%). Όπως θα φανεί παρακάτω, τα ποσοστά χρήσης της Γερμανικής είναι ακόμη υψηλότερα, όταν δηλώνουν ποια γλώσσα μιλούν τα παιδιά τους με αυτούς. Τα ευρήματα αυτά συνάδουν με την άποψη που επικρατεί στη βιβλιογραφία ότι τα παιδιά είναι δραστικοί παράγοντες γλωσσικής μετακίνησης (Clyne, 1991).

Στην **επικοινωνία των υποκειμένων με τους θείους/θείες** που μένουν στη Γερμανία, όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, φαίνεται να κυριαρχεί η εθνοτική γλώσσα σε ποσοστό 90% (67% πάντα ελληνικά και 23% πιο συχνά στα ελληνικά). Υπάρχει μόλις ένα 10% που δηλώνει ότι χρησιμοποιεί και τις δύο γλώσσες το ίδιο συχνά, ενώ δεν υπάρχει κανείς που να δηλώνει ότι χρησιμοποιεί αποκλειστικά ή κυρίως τα γερμανικά. Σύμφωνα και με τη βιβλιογραφία, η παρουσία στο περιβάλλον ατόμων από τη χώρα προέλευσης, ιδιαίτερα αν η γλωσσομάθειά τους στη γλώσσα της χώρας υποδοχής είναι περιορισμένη, ενθαρρύνει τη μεγαλύτερη χρήση της εθνοτικής γλώσσας, και άρα προωθεί τη διατήρησή της (Pauwels, 2005: 125).

Παρόμοια περίπτωση με την επικοινωνία των Ελλήνων μεταναστών δεύτερης γενιάς στη Γερμανία με τους θείους/θείες, φαίνεται να αποτελεί και η **επικοινωνία με άλλους συγγενείς**, όπου εμφανίζονται περίπου τα ίδια ποσοστά και στοιχεία.

Στην περίπτωση που **συνομιλητές είναι οι Έλληνες φίλοι και γνωστοί** των υποκειμένων, η επικοινωνία χαρακτηρίζεται από την κυριαρχία της ελληνικής γλώσσας σε ποσοστό 73%, ενώ απουσιάζει εντελώς η αποκλειστική ή πιο συχνή χρήση της γερμανικής γλώσσας (ποσοστό 0%). Υπάρχει όμως κι ένα ποσοστό 27% του δείγματος, το οποίο δηλώνει ότι κατά την επικοινωνία με τους Έλληνες φίλους χρησιμοποιεί το

ίδιο συχνά και τις δύο γλώσσες. Θεωρούμε ότι η γλωσσική αυτή επιλογή καταδεικνύει μία πιθανή γλωσσική μετακίνηση.

Αυξημένα ποσοστά προτίμησης της εθνοτικής γλώσσας έχουμε και στην περίπτωση που οι συμμετέχοντες συνομιλούν **με τους Έλληνες γείτονές τους** (αθροιστικό ποσοστό 83%). Στην περίπτωση αυτή εμφανίζεται κι ένα ποσοστό 17% που δηλώνει ότι χρησιμοποιεί το ίδιο συχνά και τις δύο γλώσσες, ενώ τα ποσοστά αποκλειστικής ή κύριας χρήσης της γερμανικής γλώσσας είναι κι εδώ μηδενικά.

Τα παραπάνω δεδομένα μας οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η ελληνική γλώσσα είναι η κυρίαρχη γλώσσα επικοινωνίας με τις συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών, και φαίνεται να συμφωνούν με τη γενικότερη τάση των μεταναστών να χρησιμοποιούν στην ενδοοικογενειακή επικοινωνία κυρίως την εθνοτική γλώσσα (Fishman, 2000, Winter & Pauwels, 2006). Ωστόσο, εμφανίζεται και μία μικρή χρήση της γερμανικής γλώσσας στο οικογενειακό περιβάλλον, κυρίως στην επικοινωνία με τους γονείς, τα αδέρφια, το σύζυγο/σύντροφο και τα παιδιά. Η ενδοοικογενειακή επικοινωνία χαρακτηρίζεται λοιπόν από τη χρήση κυρίως της εθνοτικής γλώσσας. Παρατηρείται, όμως, και μία διεισδυτικότητα της γερμανικής γλώσσας στην ενδοοικογενειακή επικοινωνία, η οποία μπορεί να δηλώνει μία γλωσσική μετακίνηση.

4.1.2.15. Γλωσσική χρήση/επιλογή των συνομιλητών προς τα υποκείμενα

Στον πίνακα 4.4. παρουσιάζονται σε απόλυτους αριθμούς, αλλά και σε ποσοστά, οι γλωσσικές επιλογές των διαφορετικών συνομιλητών με τους ερωτηθέντες, σύμφωνα και πάλι με τις δηλώσεις τους. Όπως προκύπτει από την ανάλυση των δεδομένων του πίνακα 4.4., οι ενδείξεις για τη γλωσσική συμπεριφορά των συνομιλητών φαίνεται να συμφωνούν σε σημαντικό βαθμό με τις γλωσσικές προτιμήσεις των υποκειμένων του δείγματος, φαίνεται δηλαδή να υπάρχει αντιστοιχία μεταξύ της γλώσσας που προτιμούν τα υποκείμενα του δείγματος με τους συγκεκριμένους συνομιλητές και αντίστοιχα οι συνομιλητές με τα υποκείμενα στη μεταξύ τους επικοινωνία.. Η εθνοτική γλώσσα και πάλι υπερισχύει σε όλες τις κατηγορίες συνομιλητών. Μεγαλύτερη προτίμηση προς την εθνοτική γλώσσα φαίνεται ότι εκδηλώνουν οι γονείς, οι παππούδες και οι γιαγιάδες, οι θείοι/θείες, οι άλλοι συγγενείς και οι Έλληνες γείτονες. Αντίθετα, μικρότερη προτίμηση προς τη χρήση της εθνοτικής γλώσσας εκδηλώνουν τα παιδιά, τα αδέρφια, οι σύζυγοι/σύντροφοι, οι Έλληνες φίλοι και γνωστοί, και οι Έλληνες συνάδελφοι.

Πίνακας 4.4.: Η γλωσσική χρήση/επιλογή των συνομιλητών προς τα υποκείμενα

Σε ποια γλώσσα μι- λούν σε σας τα παρα- κάτω πρόσωπα;	1		2		3		4		5	
	Πάντα ελληνικά		Στα ελληνικά πιο συ- χνά από τα γερμανικά		Το ίδιο συχνά και στις δύο γλώσσες		Στα γερμανικά πιο συ- χνά από τα ελληνικά		Πάντα γερμανικά	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Πατέρας	27	90%	2	7%	1	3%	0	0%	0	0%
Μητέρα	28	93%	0	0%	1	3%	1	3%	0	0%
Αδέρφια	18	60%	3	10%	6	20%	2	7%	1	3%
Σύζυγος/Σύντροφος	18	60%	4	13%	2	7%	2	7%	4	13%
Παιδιά	12	40%	4	13%	7	23%	4	13%	3	10%
Παππούδες/Γιαγιάδες	30	100%	0	0%	0	0%	0	0%	0	0%
Θείου/Θείες που μέ- νουν στη Γερμανία	20	67%	7	23%	3	10%	0	0%	0	0%
Άλλοι συγγενείς	23	77%	4	13%	3	10%	0	0%	0	0%
Έλληνες φίλοι και γνωστοί	17	57%	5	17%	8	27%	0	0%	0	0%
Έλληνες συνάδελφοι	17	57%	5	17%	5	17%	2	7%	1	3%
Έλληνες γείτονες	19	63%	6	20%	5	17%	0	0%	0	0%

Πιο αναλυτικά, τα δεδομένα δείχνουν ότι όσον αφορά τη γλώσσα, στην οποία απευθύνονται στα υποκείμενα οι διάφοροι συνομιλητές, **οι μητέρες** χρησιμοποιούν αποκλειστικά την εθνοτική γλώσσα σε μεγαλύτερο ποσοστό (93%) απ' ό,τι **οι πατεράδες** (90%). Το ποσοστό για τους πατεράδες όμως αυξάνεται (97%), εάν στην αποκλειστική χρήση της εθνοτικής γλώσσας προστεθεί και η κύρια χρήση της γλώσσας (πιο συχνά στα ελληνικά). Επίσης, αξίζει να αναφερθεί ότι υπάρχει ένα ποσοστό 3% και για τις δύο κατηγορίες συνομιλητών, που κατά την επικοινωνία με τα παιδιά χρησιμοποιεί ισόποσα και τις δύο γλώσσες.

Τα αδέρφια των υποκειμένων του δείγματος δείχνουν να επιλέγουν αποκλειστικά ή κυρίως την ελληνική γλώσσα σε ποσοστό 70%. Ωστόσο, υπάρχει για τα αδέρφια ένα ποσοστό 10%, όπου προτιμούν αποκλειστικά ή κυρίως τη γερμανική γλώσσα, ενώ ένα ποσοστό 20% επιλέγει την ισόποση χρήση και των δύο γλωσσών.

Σύμφωνα με τα δεδομένα του πίνακα 4.4. που αφορούν στις γλωσσικές επιλογές των συζύγων/συντρόφων προς τα υποκείμενα, σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι **οι σύζυγοι/σύντροφοι** επιλέγουν αποκλειστικά ή κυρίως την ελληνική γλώσσα όταν συνομιλούν με τα υποκείμενα σε ποσοστό 73%. Ωστόσο, υπάρχει κι ένα ποσοστό 20% (N=6) των συζύγων/συντρόφων που χρησιμοποιούν αποκλειστικά ή κυρίως τη γερμανική γλώσσα. Το ποσοστό αυτό μπορεί να εξηγηθεί από το γεγονός ότι οι συγκεκριμένοι σύζυγοι/σύντροφοι δεν ανήκουν στην ίδια εθνοτική ομάδα με τα υποκείμενα.

Από την άλλη μεριά, **τα παιδιά** προτιμούν αποκλειστικά ή κυρίως την ελληνική γλώσσα σε ένα ποσοστό μόλις 53%. Η ισόποση χρήση των δύο γλωσσών από τα παιδιά φαίνεται ότι συγκεντρώνει ένα αρκετά υψηλό ποσοστό (23%), όπως επίσης και η αποκλειστική ή κύρια χρήση της γερμανικής γλώσσας (ποσοστό 23%). Στη βιβλιογραφία αναφέρεται ότι στις μεταναστευτικές οικογένειες τα παιδιά έχουν συχνά έναν ηγετικό ρόλο στη γλωσσική επιλογή και είναι αυτά που προάγουν δυναμικά τη γλωσσική μετακίνηση της οικογένειας στη γλώσσα της χώρας υποδοχής (Spolsky, 2004, Clyne, 1991).

Οι παππούδες και οι γιαγιάδες συνιστούν φυσικά, και στην περίπτωση που είναι οι ίδιοι συνομιλητές, την κατηγορία με την αποκλειστική χρήση της εθνοτικής γλώσσας στο απόλυτο ποσοστό του 100%.

Η **γλωσσική συμπεριφορά των θείων** προς τα υποκείμενα χαρακτηρίζεται από τη σαφή προτίμηση προς την εθνοτική γλώσσα σε ποσοστό 90%, ενώ η γερμανική

γλώσσα δεν επιλέγεται, παρά μόνο στην ισόποση χρήση των δύο γλωσσών και από μόλις ένα 10%.

Οι άλλοι συγγενείς φαίνεται να επιλέγουν επίσης την αποκλειστική ή κύρια χρήση της εθνοτικής γλώσσας προς τα υποκείμενα σε ποσοστό 90%, ενώ οι **Έλληνες φίλοι και γνωστοί** μαζί και με τους **Έλληνες συναδέλφους** των υποκειμένων επιλέγουν τη χρήση της εθνοτικής γλώσσας σε ποσοστό 74%. Τέλος, στους **Έλληνες γείτονες** φαίνεται ότι το ποσοστό προτίμησης χρήσης της ελληνικής γλώσσας αυξάνεται λίγο περισσότερο (ποσοστό 83%).

Συνοψίζοντας, από τα παραπάνω ευρήματα προκύπτει ότι οι Έλληνες μετανάστες δεύτερης γενιάς στη Γερμανία σε καμία περίπτωση δεν έχουν εγκαταλείψει την ελληνική γλώσσα υπέρ της γερμανικής. Ωστόσο, η πιο σοβαρή «απειλή» για τη διατήρηση της εθνοτικής γλώσσας φαίνεται να είναι η εισβολή της στην ενδοοικογενειακή επικοινωνία, κάτι που χαρακτηρίζει τα πρώτα στάδια γλωσσικής μετακίνησης.

4.1.2.16. Γλωσσική χρήση/επιλογή σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας και σε διάφορους χώρους χρήσης

Για μεγαλύτερη προσέγγιση του διγλωσσικού φαινομένου, ζητήσαμε από τους συμμετέχοντες να δηλώσουν ποια γλώσσα χρησιμοποιούν σε συγκεκριμένες περιστάσεις επικοινωνίας (τηλεόραση/ταινίες/DVD, εφημερίδες/περιοδικά/βιβλία, internet, τηλέφωνο, μουσική) και σε συγκεκριμένους χώρους χρήσης (σπίτι, γειτονιά, χώρο εργασίας, ψώνια, εκκλησία, δημόσιοι χώροι, χώροι ψυχαγωγίας). Επίσης, τους ζητήσαμε να δηλώσουν ποια γλώσσα χρησιμοποιούν σε συγκεκριμένες νοητικές δραστηριότητες (όταν βλέπουν όνειρα, όταν μετράνε νοερά, όταν λένε ανέκδοτα, όταν προσεύχονται, όταν βρίζουν).

Από τα δεδομένα του πίνακα 4.5. προκύπτει ότι η γερμανική γλώσσα υπερτερεί σε πάρα πολλές καταστάσεις/περιστάσεις της καθημερινότητας. Έτσι, λοιπόν, τα υποκείμενα της έρευνας επιλέγουν πιο συχνά ή αποκλειστικά τη γερμανική γλώσσα όταν βλέπουν τηλεόραση/ταινίες/DVD (40%), όταν διαβάζουν εφημερίδες/περιοδικά/βιβλία (57%), όταν χρησιμοποιούν το internet (66%), όταν μιλούν στο τηλέφωνο (37%), στη γειτονιά (53%), στο χώρο εργασίας (73%), στα ψώνια (94%), σε δημόσιους χώρους (70%), και σε χώρους ψυχαγωγίας (47%). Τα ποσοστά αυτά της υψηλής χρήσης της γερμανικής γλώσσας δεν προκαλούν εντύπωση, δεδομένου ότι οι συμμετέχοντες ζουν σε ένα γερμανόφωνο περιβάλλον, στο οποίο η χρήση της

Πίνακας 4.5.: Η γλωσσική χρήση/επιλογή των υποκειμένων σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας και σε διάφορους χώρους χρήσης

Ποια γλώσσα χρησιμοποιείτε εσείς στις ακόλουθες περιστάσεις;	1 Πάντα ελληνικά		2 Στα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά		3 Είτε στα ελληνικά είτε στα γερμανικά		4 Στα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά		5 Πάντα γερμανικά	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Τηλεόραση/Ταινίες/DVD	3	10%	6	20%	9	30%	9	30%	3	10%
Εφημερίδες/Περιοδικά/Βιβλία	5	17%	2	7%	6	20%	12	40%	5	17%
Internet	4	13%	0	0%	7	23%	9	30%	10	33%
Τηλέφωνο	5	17%	3	10%	11	37%	8	27%	3	10%
Μουσική	12	40%	7	23%	10	33%	0	0%	1	3%
Στο σπίτι	18	60%	3	10%	6	20%	2	7%	1	3%
Στη γειτονιά	6	20%	4	13%	4	13%	7	23%	9	30%
Στο χώρο εργασίας	3	10%	2	7%	3	10%	6	20%	16	53%
Στα ψώνια	0	0%	0	0%	2	7%	5	17%	23	77%
Στην εκκλησία	26	87%	2	7%	2	7%	0	0%	0	0%
Σε δημόσιους χώρους	2	7%	0	0%	7	23%	6	20%	15	50%
Σε χώρους ψυχαγωγίας	3	10%	1	3%	12	40%	6	20%	8	27%

Όταν βλέπετε όνειρα	15	50%	3	10%	7	23%	1	3%	4	13%
Όταν μετράτε νοερά	20	67%	2	7%	3	10%	1	3%	4	13%
Όταν λέτε ανέκδοτα	12	40%	3	10%	10	33%	2	7%	3	10%
Όταν προσεύχεστε	24	80%	0	0%	5	17%	0	0%	1	3%
Όταν βρίζετε	16	53%	1	3%	10	33%	1	3%	2	7%

γερμανικής γλώσσας σε χώρους όπως η εργασία, η αγορά, οι δημόσιοι χώροι και οι χώροι ψυχαγωγίας μάλλον είναι επιβεβλημένη για επικοινωνιακούς λόγους. Επίσης, πιθανόν πολύ συχνά τα μέλη της ελληνογερμανικής κοινότητας να μην έχουν τη δυνατότητα πρόσβασης σε ελληνόφωνα μέσα μαζικής ενημέρωσης και επικοινωνίας, όπως είναι η τηλεόραση, οι εφημερίδες και το διαδίκτυο. Αξίζει χαρακτηριστικά να αναφέρουμε ότι η ανάγνωση εφημερίδων/περιοδικών/βιβλίων στην εθνοτική γλώσσα έχει μία αρκετά χαμηλή συχνότητα, αφού μόλις το 17% δηλώνει ότι διαβάζει πάντα στα ελληνικά και το 7% ότι διαβάζει σχεδόν πάντα στα ελληνικά. Επιπλέον, η χαμηλή χρήση της εθνοτικής γλώσσας (13%) κατά τη χρήση του διαδικτύου πολύ πιθανό να οφείλεται στην αδυναμία ηλεκτρονικής πρόσβασης στην ελληνική γλώσσα.

Από την άλλη, δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις όπου κυριαρχεί η αποκλειστική, ή σχεδόν αποκλειστική, χρήση της ελληνικής, και οι οποίες έχουν να κάνουν με τη μουσική (63%), το σπίτι (70%), την εκκλησία (94%), τα όνειρα (60%), τη νοερή απαρίθμηση (74%), τα ανέκδοτα (50%), την προσευχή (80%), και τις βρισιές (56%). Πιο αναλυτικά, προκύπτει μία υψηλή συχνότητα χρήσης της ελληνικής γλώσσας μέσα από την επαφή τους με την ελληνική μουσική, αφού το 40% του δείγματος δηλώνει ότι ακούει μουσική πάντα στα ελληνικά και το 23% στα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά, ενώ μόλις ένα 3% δηλώνει ότι ακούει μουσική πάντα στα γερμανικά. Ένας ακόμη υψηλότερος βαθμός χρήσης της εθνοτικής γλώσσας παρατηρείται στην επικοινωνία των υποκειμένων του δείγματος στο σπίτι. Συγκεκριμένα, περισσότεροι από τους μισούς απάντησαν ότι στο σπίτι χρησιμοποιούν πάντα ελληνικά ή πιο συχνά ελληνικά από γερμανικά (60% και 10% αντίστοιχα). Ωστόσο, εμφανίζεται κι ένα 20% που δηλώνει ότι μιλάει στο σπίτι είτε στα ελληνικά είτε στα γερμανικά. Αυτοί που δήλωσαν ότι στο σπίτι χρησιμοποιούν μόνο γερμανικά ή πιο συχνά γερμανικά είναι ένα πολύ μικρό ποσοστό (7% και 3% αντίστοιχα). Ο χώρος χρήσης, όμως, που συγκεντρώνει το υψηλότερο ποσοστό χρήσης της ελληνικής γλώσσας είναι η εκκλησία (87% και 7% αντίστοιχα).

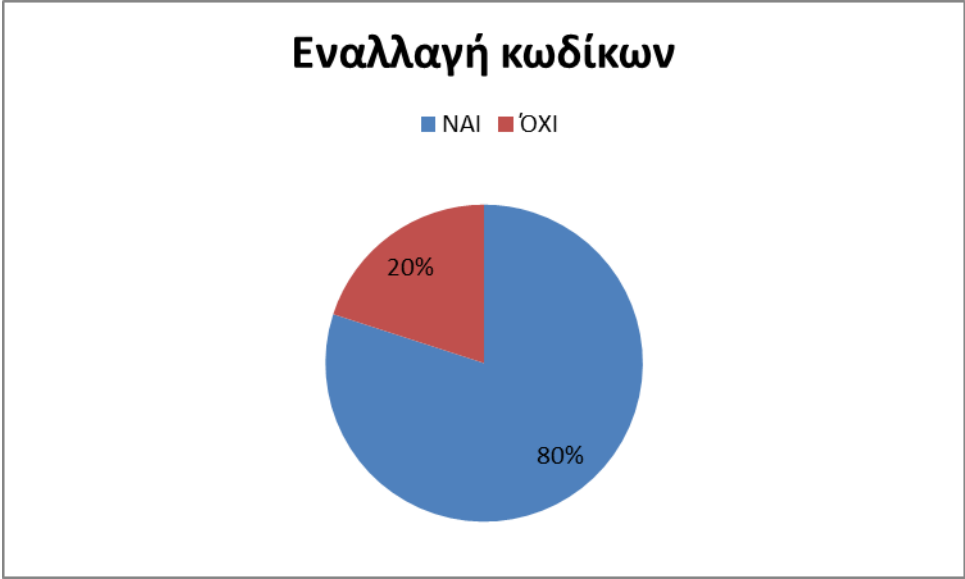
Αξίζει να σημειωθεί ότι στη γλωσσική επιλογή και χρήση των υποκειμένων στις διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας και στους διάφορους χώρους χρήσης εμφανίζεται και μία σημαντική τάση εναλλαγής κωδίκων, καθώς η ισόποση χρήση και των δύο γλωσσών σημειώνει σημαντικά ποσοστά σε αρκετές περιστάσεις επικοινωνίας, όπως στην παρακολούθηση τηλεόρασης/ταινιών/DVD (30%), στην ανάγνωση εφημερίδων/περιοδικών/βιβλίων (20%), στη χρήση του διαδικτύου (23%), στην επικοινωνία

μέσω τηλεφώνου (37%), στην ακρόαση μουσικής (33%), στους δημόσιους χώρους (23%), στους χώρους ψυχαγωγίας (40%), στην εξιστόρηση ανεκδότην (33%).

Συνοψίζοντας την ανάλυση των δεδομένων που αφορά στη συχνότητα χρήσης των δύο γλωσσών σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας και σε διάφορους χώρους χρήσης, θα λέγαμε ότι η γερμανική γλώσσα εμφανίζει μία αρκετά υψηλή συχνότητα χρήσης στις περισσότερες περιπτώσεις, γεγονός που είναι αναμενόμενο, δεδομένου ότι οι συμμετέχοντες ζουν σε περιβάλλον με κυρίαρχη τη Γερμανική. Ωστόσο, φαίνεται ότι το δείγμα της έρευνας διατηρεί επαφές και με τις δύο γλώσσες σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό ανάλογα με την κατάσταση. Σύμφωνα με τα δεδομένα που παρουσιάστηκαν, τα υποκείμενα, παρά το γεγονός ότι ζουν μόνιμα σε γερμανόφωνο περιβάλλον, δεν είναι αποκομμένα από την εθνοτική τους γλώσσα, δεδομένου ότι κάποιες από τις δραστηριότητες που αναφέρθηκαν έχουν υψηλό βαθμό χρήσης. Τέλος, πολύ σημαντικό εύρημα είναι και το γεγονός ότι σε γενικές γραμμές η ελληνική γλώσσα διατηρείται στο σπίτι. Από τα παραπάνω δεδομένα φαίνεται ότι η μεγάλη πλειοψηφία διατηρεί την εθνοτική γλώσσα στο σπίτι, με ένα συνολικό ποσοστό 90% των συμμετεχόντων να δηλώνει ότι μιλάει πάντα ή πιο συχνά στα ελληνικά, ή το ίδιο συχνά και στις δύο γλώσσες, ενώ μόλις ένα 10% προτιμάει να χρησιμοποιεί τα γερμανικά από τα ελληνικά.

4.1.2.17. Εναλλαγή κωδίκων

Από τα δεδομένα που προκύπτουν (βλ. γρ. 4.24.), οι συμμετέχοντες, στη μεγάλη πλειοψηφία τους (80%, N=24), απάντησαν θετικά στην ερώτηση «Όταν μιλάτε με άτομα ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία, εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες (έχετε παρατηρήσει ότι αλλάζετε συχνά από τα ελληνικά στα γερμανικά και αντίστροφα);». Διαπιστώνεται λοιπόν ότι η χρήση και των δύο γλωσσών, συγχρόνως (μικτός γλωσσικός κώδικας) ή εναλλάξ (εναλλαγή γλωσσικού κώδικα) αποτελεί ένα σύνηθες φαινόμενο στο πλαίσιο της δεύτερης μεταναστευτικής γενιάς της ελληνογερμανικής κοινότητας. Και αυτό το εύρημα συμφωνεί με τα δεδομένα πρόσφατων ερευνών, ότι δηλαδή συχνά η γλώσσα των Ελλήνων μεταναστών δεύτερης γενιάς στη Γερμανία είναι η μεικτή γλώσσα, την οποία φαίνεται να υιοθετούν ως συνήθη τρόπο επικοινωνίας μεταξύ τους (Στύλου, 2010: 84-85).

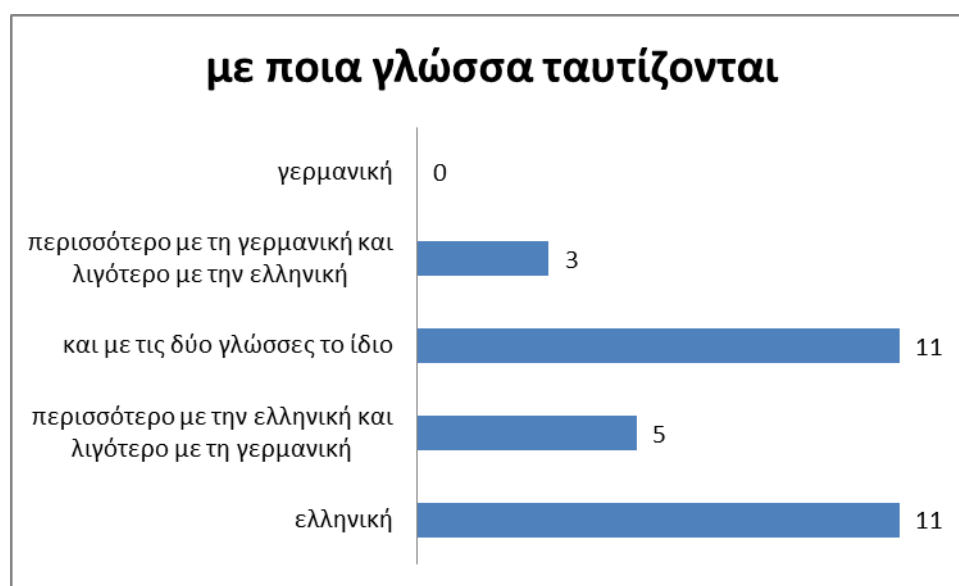

Γράφημα 4.24.: Εναλλαγή κωδίκων

4.1.3. Στάσεις απέναντι στη γλώσσα και την ταυτότητα

4.1.3.1. Γλώσσα ταύτισης

Όσον αφορά τη γλώσσα με την οποία ταυτίζεται το δείγμα της έρευνάς μας, όπως φαίνεται από τα αναλυτικά στοιχεία του γραφήματος 4.25., έχουμε δύο, σχεδόν ισότιμες, κατηγορίες. Η πρώτη κατηγορία των υποκειμένων δηλώνει ότι ταυτίζεται αποκλειστικά με την ελληνική γλώσσα (N=11), ή περισσότερο με την ελληνική γλώσσα (N=5), ενώ η δεύτερη κατηγορία δηλώνει ότι ταυτίζεται και με τις δύο γλώσσες το ίδιο (N=11). Υπάρχει και μία μικρή κατηγορία υποκειμένων (N=3), που δηλώνουν ότι ταυτίζονται περισσότερο με τη γερμανική γλώσσα, ενώ δεν υπάρχει κανείς που να δηλώνει ότι ταυτίζεται αποκλειστικά με τη γερμανική γλώσσα. Τα αποτελέσματα αυτά φαίνεται να παρέχουν ισχυρές ενδείξεις ότι στο δείγμα μας έχουμε ουσιαστικά δύο μεγάλες κατηγορίες: α) άτομα που δείχνουν υψηλή τάση γλωσσικής διατήρησης και β) άτομα με ισορροπημένη διγλωσσία.

Γράφημα 4.25.: Ταύτιση με γλώσσα

4.1.3.2. Μητρική γλώσσα

Οι απαντήσεις των υποκειμένων του δείγματός μας στην ερώτηση που αφορά τη γλώσσα που αισθάνονται ως «μητρική», φαίνεται να έρχεται σε αντίθεση με την προηγούμενη ερώτηση σχετικά με τη γλώσσα, με την οποία ταυτίζονται. Εδώ η μεγάλη

πλειοψηφία του δείγματος (βλ. γρ. 4.26.) απάντησε ότι θεωρεί ως μητρική γλώσσα αποκλειστικά την ελληνική (N=23), ή περισσότερο την ελληνική και λιγότερο τη γερμανική (N=1). Μόλις 6 υποκείμενα δηλώνουν ότι θεωρούν ως μητρικές και τις δύο γλώσσες. Βλέπουμε εδώ λοιπόν μάλλον μία περισσότερη συναισθηματική στάση των υποκειμένων απέναντι στη μητρική γλώσσα.

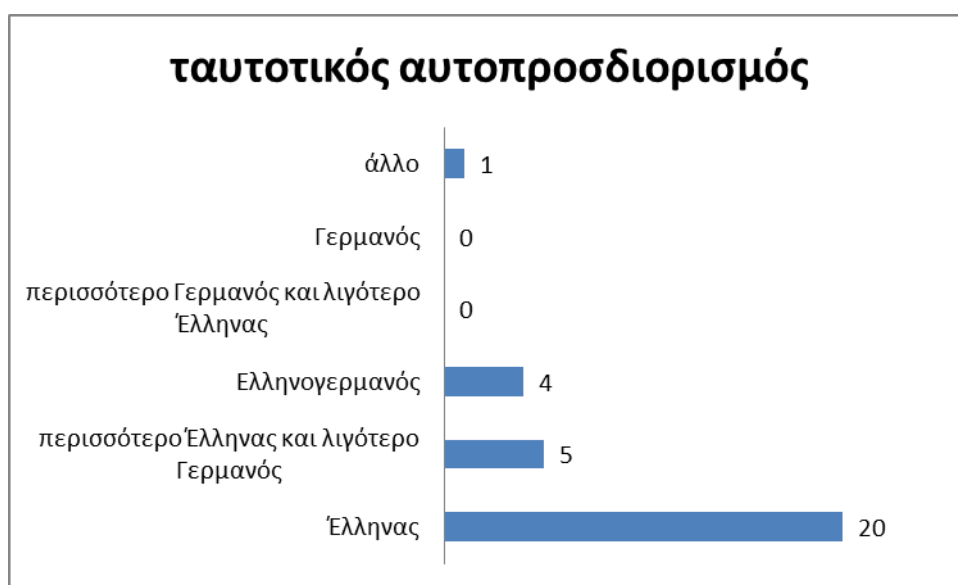

Γράφημα 4.26.: Μητρική γλώσσα

4.1.3.3. Ταυτοτικός αυτοπροσδιορισμός

Στην ερώτηση «Πώς αυτοπροσδιορίζεστε;», τα υποκείμενα του δείγματός μας στη μεγάλη τους πλειοψηφία (N=20) δηλώνουν Έλληνες, προσδιορίζοντας έτσι την ελληνική τους ταυτότητα (βλ. γρ. 4.27.). Κατά τη γνώμη μας, δηλώνοντας Έλληνες προσδιορίζουν την ελληνική τους ταυτότητα στο εξωτερικό και αποστασιοποιούνται σε κάποιο βαθμό από τη γερμανική, παρόλο που κάποιοι από αυτούς πιθανόν να μην έχουν ζήσει καθόλου στην Ελλάδα και τη γνωρίζουν ως χώρα μόνο από τις διακοπές τους. Με άλλα λόγια, με αυτή τη δήλωση εκφράζουν τη θετική στάση τους απέναντι στην εθνική τους ταυτότητα. Από την άλλη, υπάρχουν και αυτοί που αυτοπροσδιορίζονται περισσότερο ως Έλληνες και λιγότερο ως Γερμανοί (N=5), όπως επίσης και εκείνοι που δηλώνουν Ελληνογερμανοί (N=4). Κανείς δεν δηλώνει ότι είναι μόνο Γερμανός. Να σημειώσουμε εδώ ότι, όπως προαναφέρθηκε σε προηγούμενο υποκεφάλαιο (βλ. 4.1.1.10.), υπάρχουν 8 υποκείμενα στο δείγμα μας, που έχουν διπλή υπηκοότητα (ελληνική και γερμανική), στοιχείο που μάλλον φαίνεται να ταιριάζει με τον

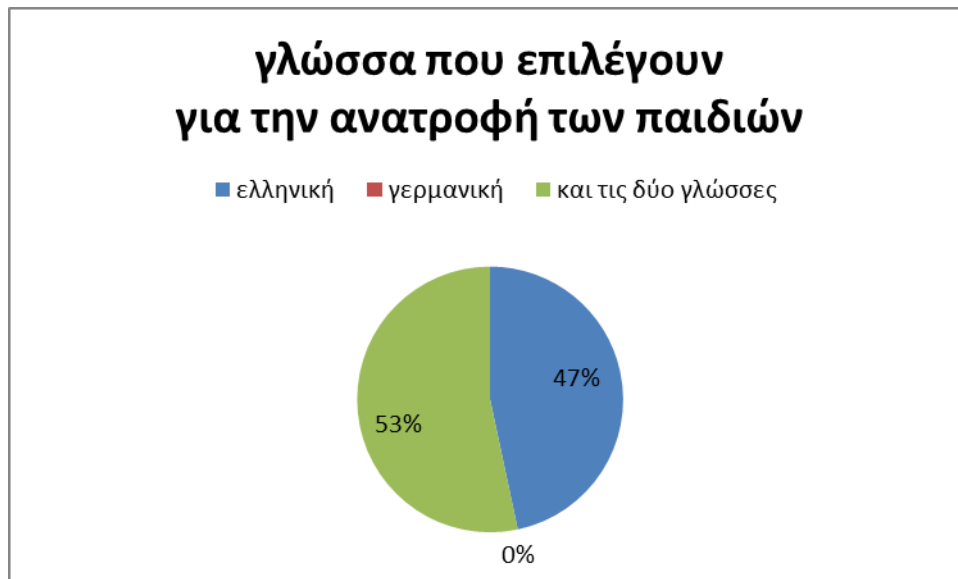
ταυτοτικό αυτοπροσδιορισμό τους. Όσον αφορά λοιπόν την εθνική ταυτότητα των υποκειμένων, διακρίνουμε τρεις τάσεις μέσα στο δείγμα μας: α) αυτοί που ταυτίζονται μόνο με τη δική τους εθνοτική ομάδα (μονοπολιτισμικοί), β) αυτοί που ταυτίζονται και με τις δύο ομάδες, αλλά με εντονότερη την αίσθηση ταύτισής τους με τη δική τους εθνοτική ομάδα, και γ) αυτοί που έχουν αναπτύξει μία διπλή πολιτισμική ταυτότητα (διπολιτισμικοί). Πάντως η τάση που σαφώς υπερτερεί είναι η πρώτη (ταύτιση με τη δική τους εθνοτική ομάδα).

Γράφημα 4.27.: Ταυτοτικός αυτοπροσδιορισμός

4.1.3.4. Γλώσσα ανατροφής παιδιών

Όπως φαίνεται από το γράφημα 4.28., η πλειοψηφία (53%, N=16) των υποκειμένων της έρευνας επιλέγει και τις δύο γλώσσες για την ανατροφή των παιδιών, ενώ το 47% (N=14) επιλέγει αποκλειστικά την ελληνική γλώσσα ως γλώσσα ανατροφής των παιδιών. Κανείς δεν επιλέγει αποκλειστικά τη γερμανική γλώσσα στην ανατροφή των παιδιών του. Τα δεδομένα αυτά δείχνουν μία θετική στάση απέναντι και στις δύο γλώσσες, καθώς επίσης και την έντονη επιθυμία των Ελλήνων της Γερμανίας να διατηρηθεί η εθνοτική γλώσσα από τα παιδιά τους.

Γράφημα 4.28.: Γλώσσα ανατροφής παιδιών

Στη συνέχεια της προηγούμενης ερώτησης «*Ποια γλώσσα επιλέγετε/θα επιλέγατε για την ανατροφή των παιδιών σας;*» ακολουθούσε μία ανοιχτή υποερώτηση, όπου τα υποκείμενα καλούνταν να απαντήσουν σχετικά με τους λόγους επιλογής της συγκεκριμένης γλώσσας ανατροφής.

Στις απαντήσεις των υποκειμένων σχετικά με τους λόγους επιλογής της ελληνικής γλώσσας στην ανατροφή των παιδιών, ο λόγος διατήρησης της εθνοτικής γλώσσας ως σημαντικό σύμβολο ταυτότητας και στοιχείο πολιτιστικής κληρονομιάς φαίνεται να κυριαρχεί (N=12). Φαίνεται ότι θέλουν να διατηρήσουν ζωντανή την ελληνική γλώσσα, την οποία θεωρούν ουσιαστικό στοιχείο της ταυτότητάς τους.

- (1) *Γιατί θέλω τα παιδιά μου να μην ξεχάσουν την Ελλάδα.* (E1, άντρας, 42 ετών)
- (2) *Γιατί είναι η μητρική τους γλώσσα.* (E9, άνδρας, 31 ετών)
- (3) *Γιατί είμαι Ελληνίδα και περήφανη για τη χώρα μου και τη γλώσσα μου.* (E11, γυναίκα, 37 ετών)
- (4) *Γιατί ζούμε σε μια ξένη χώρα και τα γερμανικά θα τα μάθει θέλει δεν θέλει, στο σπίτι μόνο ελληνικά για να ξέρουμε από πού είναι οι ρίζες μας.* (E12, άνδρας, 28 ετών)
- (5) *Γιατί θεωρώ αναγκαία την εκμάθηση της μητρικής γλώσσας και γιατί πιστεύω ότι μέσω αυτής η επαφή των παιδιών μου με τις ρίζες τους θα είναι πιο εύκολη.* (E15, γυναίκα, 48 ετών)

- (6) *Εάν χρησιμοποιούμε την ελληνική γλώσσα, τότε δεν θα ξεχαστεί.* (E17, γυναίκα, 38 ετών)
- (7) *Μητρική γλώσσα* (E21, γυναίκα, 51 ετών)
- (8) *Γιατί θα είναι ελληνόπουλα.* (E22, γυναίκα, 42 ετών)
- (9) *Γιατί είμαι Ελληνίδα, σκέφτομαι στα ελληνικά και η μητρική γλώσσα των παιδιών μου δεν μπορεί να είναι άλλη από τη δική μου. Στα ελληνικά τα μιλούσα στην κοιλιά, στα ελληνικά τα νανούριζα αργότερα κτλ. Έχουν πλέον μια γερή βάση, πάνω στην οποία μπορούν να χτίσουν και να μάθουν όλες τις γλώσσες του κόσμου.* (E27, γυναίκα, 32 ετών)

Εκτός από τη διατήρηση της γλώσσας, της πολιτισμικής κληρονομιάς και της ταυτότητας, όμως, ορισμένοι αναφέρουν και άλλους λόγους, όπως τον πλούτο της ελληνικής γλώσσας (N=1), την αυτονόητη κατάκτηση της γερμανικής γλώσσας λόγω του γερμανόφωνου περιβάλλοντος (N=2), αλλά και τη συμβολή της καλής γνώσης της μητρικής γλώσσας στην ευκολότερη εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας (N=1).

- (10) *Επειδή ζούμε στη Γερμανία, η γερμανική γλώσσα βρίσκεται παντού. Η ελληνική γλώσσα έχει πλουσιότερο λεξιλόγιο.* (E17, γυναίκα, 38 ετών)
- (11) *Όταν κατέχει κανείς καλά τη μητρική του γλώσσα, τότε μαθαίνει καλύτερα τη δεύτερη γλώσσα.* (E18, γυναίκα, 39 ετών)
- (12) *Για να μάθουν την ελληνική γλώσσα, λόγω που ζούμε στη Γερμανία.* (E19, γυναίκα, 32 ετών)

Από τις ανοιχτές απαντήσεις των υποκειμένων που επιλέγουν και τις δύο γλώσσες στην ανατροφή των παιδιών τους, θα λέγαμε ότι προκύπτει μία θετική στάση απέναντι στην κατάκτηση και των δύο γλωσσών και στη διγλωσσία γενικότερα, ως σημαντικό προσόν που φέρει πολλά πλεονεκτήματα (N=11). Στις απαντήσεις τους τονίζουν ιδιαίτερα τις θετικές πλευρές αυτής της επιλογής τους.

- (13) *Σημαντικό να μάθουν και τις δύο γλώσσες.* (E3, γυναίκα, 39 ετών)
- (14) *Είναι μια καλή ευκαιρία να μεγαλώσουν δίγλωσσα τα παιδιά, θεωρώ πρόνομο τη διγλωσσία.* (E4, γυναίκα, 43 ετών)
- (15) *Γιατί είναι σημαντικό να ξέρει κανείς και τη μητρική του γλώσσα και να μπορεί να επικοινωνεί με άλλους ανθρώπους και στις δύο γλώσσες.* (E5, γυναίκα, 20 ετών)

- (16) *Τα παιδιά που μεγαλώνουν δίγλωσσα, έχει ένα πλεονέκτημα έναντι των παιδιών που μεγαλώνουν μόνο με μία γλώσσα. Πιστεύω ότι τα παιδιά μεταναστευτικής καταγωγής έχουν δύο μητρικές γλώσσες. Εάν τα παιδιά μεγαλώνουν μόνο με την ελληνική γλώσσα, τότε το παιδί θα έχει προβλήματα κοινωνικοποίησης. Είναι αδύνατο να συναναστρέφονται μόνο με άτομα της ίδιας εθνοτικής καταγωγής. Εάν πάλι, τα παιδιά μεγαλώνουν μόνο με τη γερμανική γλώσσα, τότε θα χάσουν ένα σημαντικό κομμάτι της ταυτότητάς τους. Και οι δύο γλώσσες είναι το ίδιο σημαντικές!* (E13, γυναίκα, 23 ετών)
- (17) *Πάντα ένα προσόν να μιλάς διάφορες γλώσσες!* (E14, άνδρας, 48 ετών)
- (18) *Γιατί είναι το καλύτερο.* (E23, άνδρας, 46 ετών)
- (19) *Πιστεύω ότι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας είναι πλούτος και είναι ευκολότερο να μάθει κανείς μία γλώσσα από την παιδική ηλικία.* (E24, γυναίκα, 42 ετών)
- (20) *Οι γλώσσες είναι σημαντικές, όσο περισσότερες μιλάει κανείς, τόσο το καλύτερο.* (E25, γυναίκα, 47 ετών)
- (21) *Μία πολυπολιτισμική και δίγλωσση ανατροφή είναι οπωσδήποτε ένα πλεονέκτημα. Και εγώ έχω ανατραφεί το ίδιο, και είχα μόνον οφέλη.* (E29, γυναίκα, 43 ετών)
- (22) *Γιατί είναι μεγάλο πλεονέκτημα για ένα παιδί να μεγαλώνει σε δίγλωσσο περιβάλλον, έχοντας την ευκαιρία να μιλάει αργότερα άπταιστα δύο γλώσσες.* (E30, γυναίκα, 40 ετών)

Στους λόγους επιλογής και των δύο γλωσσών στην ανατροφή των παιδιών οι συμμετέχοντες τονίζουν, επίσης, ως απαραίτητη την καλή γνώση της γερμανικής γλώσσας από τα παιδιά τους και επισημαίνουν τη χρησιμότητα που αυτή θα έχει στο μέλλον των παιδιών τους (N=4).

- (23) *Γιατί το παιδί μου ζει στη Γερμανία και θα πάει γερμανικό σχολείο και θα σπουδάσει εκεί, και το ελληνικό κράτος δεν έχει μεριμνήσει για την ελληνική εκπαίδευση των παιδιών.* (E2, άντρας, 44 ετών)
- (24) *Γιατί ζουν στη Γερμανία και είναι απαραίτητη και η γερμανική γλώσσα.* (E10, άνδρας, 27 ετών)
- (25) *Εφόσον ζω στη Γερμανία πρέπει τα παιδιά μου να κατέχουν εξίσου καλά τη γλώσσα της χώρας, στην οποία ζουν.* (E16, γυναίκα, 47 ετών)

(26) Θεωρώ ότι τα παιδιά πρέπει να ξέρουν και τις δύο γλώσσες καλά, για να μην ξεχνούν τις ρίζες τους, και γιατί ζουν στη Γερμανία και πρέπει να ξέρουν πολύ καλά τα γερμανικά για να μπορούν να σπουδάσουν αργότερα. (E26, γυναίκα, 44 ετών)

4.1.3.5. Αναγκαιότητα διατήρησης της ελληνικής γλώσσας

Η ανάγκη να διατηρηθεί η ελληνική γλώσσα στην επόμενη γενιά θεωρείται σημαντική από τη συντριπτική πλειοψηφία του δείγματος. Πιο συγκεκριμένα, στην ερώτηση «Πιστεύετε ότι πρέπει να διατηρηθεί η ελληνική γλώσσα και στην επόμενη γενιά;», το συντριπτικό ποσοστό του 97% απάντησε θετικά, ενώ μόλις ένα ποσοστό 3% (N=1) δεν θεωρεί αναγκαία τη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας στην επόμενη γενιά (βλ. σχ. 4.29.). Πιστεύουμε ότι αυτό είναι ένα πολύ σημαντικό εύρημα, το οποίο εκφράζει την έντονη επιθυμία της δεύτερης γενιάς μεταναστών να διατηρήσει την εθνοτική της γλώσσα. Υπάρχει λοιπόν στο δείγμα μας μία ισχυρή θετική στάση για την ανάγκη διατήρησης της γλώσσας στην κοινότητα.

Γράφημα 4.29.: Αναγκαιότητα διατήρησης της ελληνικής γλώσσας

Στις ανοιχτές απαντήσεις των υποκειμένων του δείγματός μας, σχετικά με τους λόγους για τους οποίους πιστεύουν ότι πρέπει να διατηρηθεί η ελληνική γλώσσα και στην επόμενη γενιά, η ελληνική γλώσσα αντιμετωπίζεται από τους περισσότερους ως

ένα στοιχείο, ένα σύμβολο εθνικής ταυτότητας, που δεν πρέπει να χαθεί. Τονίζουν ότι η γλώσσα πρέπει να διατηρηθεί για λόγους κυρίως «εθνικής» και «πολιτισμικής ταυτότητας» (N=24). Φαίνεται λοιπόν ότι έχουν θετική στάση απέναντι στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, κυρίως επειδή τη θεωρούν σημαντική για τη διατήρηση της εθνικής τους ταυτότητας.

- (27) *Γιατί είμαι Έλληνας.* (E1, άντρας, 42 ετών)
- (28) *Για να μην ξεχνάμε τις ρίζες μας και τις παραδόσεις.* (E2, άντρας, 44 ετών)
- (29) *Γιατί είναι η μητρική μας γλώσσα και δεν πρέπει να την ξεχάσουμε.* (E3, γυναίκα, 39 ετών)
- (30) *Γιατί είμαστε Έλληνες και έτσι θα συμβάλλω στη διατήρηση της ελληνικής γλώσσας και της ελληνικής πολιτισμικής παράδοσης.* (E4, γυναίκα, 43 ετών)
- (31) *Οι Έλληνες ανακάλυψαν τη γλώσσα και τα γράμματα και είναι στοιχείο της ταυτότητάς μας. Πρέπει επομένως να τη χρησιμοποιούμε ώστε να συνεχίσει να υφίσταται και να μεταδίδεται στις επόμενες γενιές.* (E10, άνδρας, 27 ετών)
- (32) *Γιατί ακόμη κι αν γεννήθηκαν και ζουν σε άλλη χώρα, οι ρίζες τους είναι ελληνικές.* (E11, γυναίκα, 37 ετών)
- (33) *Για να μη ξεχνάμε τις ρίζες μας.* (E12, άνδρας 28, ετών)
- (34) *Δεν μπορεί κανείς να απαρνηθεί την ταυτότητά του, μολονότι έχει κατά κάποιο τρόπο γερμανοποιηθεί.* (E13, γυναίκα, 23 ετών)
- (35) *Γιατί είμαστε Έλληνες και η γλώσσα μας η ελληνική. Αυτές είναι οι ρίζες μας.* (E16, γυναίκα, 47 ετών)
- (36) *Είναι πάντα ένα πλεονέκτημα να μιλάει κανείς και μία άλλη γλώσσα. Είναι η γλώσσα των παππούδων, άρα οι ρίζες μας, όταν κανείς μιλάει τη γλώσσα αισθάνεται δεσμό με τη χώρα (την Ελλάδα), αλλά και με τους συγγενείς που ζουν εκεί.* (E17, γυναίκα, 38 ετών)
- (37) *Για να μπορέσει να συνεχιστεί στην επόμενη γενιά.* (E19, γυναίκα, 32 ετών)
- (38) *Γιατί δε χρειάζεται κάποιο λόγο. Το παιδί μου είναι ελληνάκι και θα ήταν ντροπή για μένα να μην ξέρει ελληνικά.* (E20, γυναίκα, 29 ετών)
- (39) *Γιατί αν δεν διατηρηθεί, θα χαθεί και η γλώσσα μας και ο πολιτισμός μας.* (E21, γυναίκα, 51 ετών)
- (40) *Πρέπει να διατηρηθεί σε όλες τις επόμενες γενιές για τον απλούστατο λόγο ότι είμαστε Έλληνες.* (E22, γυναίκα, 42 ετών)

- (41) *Γιατί τους μιλώ εγώ και ο σύζυγός μου ελληνικά! Πηγαίνουν τα απογεύματα σε ελληνικό μάθημα. Πηγαίνουν και μαθαίνουν ελληνικούς χορούς και οι φίλοι τους είναι οι πιο πολλοί Έλληνες!* (E26, γυναίκα, 44 ετών)
- (42) *Για να διατηρηθεί το έθνος μας.* (E27, γυναίκα, 32 ετών)
- (43) *Πολυγλωσσία, ταυτότητα και χώρα καταγωγής, διατήρηση ριζών.* (E28, άνδρας, 42 ετών)
- (44) *Επειδή δεν θα πρέπει να ξεχάσουμε ή να απαρνηθούμε τα ήθη και τα έθιμά μας, ούτε την καταγωγή μας. Αυτό είναι ένα σημαντικό κομμάτι της ταυτότητάς μας. Νιώθω το ίδιο Ελληνίδα και Γερμανίδα, και είμαι μία επιτυχημένη μείξη από δύο νοοτροπίες. Αυτό είναι ένα πλεονέκτημα.* (E29, γυναίκα, 43 ετών)

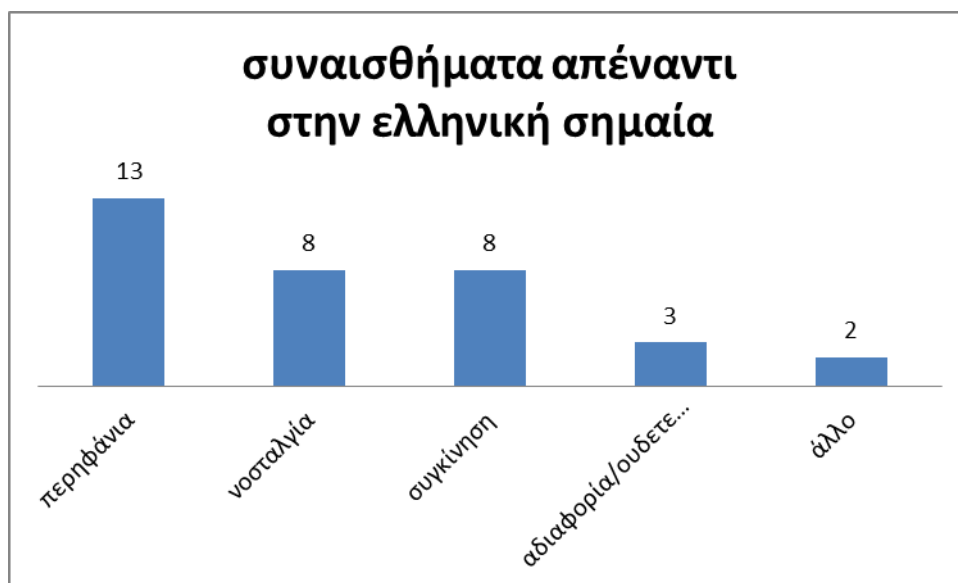
Στους λόγους που σχετίζονται με την αναγκαιότητα διατήρησης της γλώσσας γίνεται ακόμη αναφορά στον πλούτο και την ιστορία της ελληνικής γλώσσας (N=2). Εκτός από τους συμβολικούς λόγους, σε μικρότερη συχνότητα αναφέρονται επίσης ως λόγοι διατήρησης της ελληνικής γλώσσας και πρακτικοί λόγοι, όπως η διατήρηση των ελληνικών σχολείων στη Γερμανία (N=1) και τα οφέλη της διγλωσσίας (N=3). Εδώ να σημειώσουμε ότι στις απαντήσεις των υποκειμένων δεν υπάρχει καμία αναφορά σε πιθανή μελλοντική χρησιμότητα της ελληνικής γλώσσας λόγω πιθανής παλιννόστησης στην Ελλάδα.

- (45) *Γιατί πιστεύω ότι θα διατηρηθούν τα ελληνικά σχολεία στη Γερμανία, καθώς και εμείς ως γονείς θα πρέπει να τους μεταφέρουμε τη μητρική τους γλώσσα.* (E9, άνδρας, 31 ετών)
- (46) *Πάντα ένα προσόν να μιλάς διάφορες γλώσσες!* (E14, άνδρας, 48 ετών)
- (47) *Διότι είναι σημαντική.* (E23, άνδρας, 46 ετών)
- (48) *Πιστεύω ότι η εκμάθηση της ελληνικής γλώσσας είναι πλούτος και είναι ευκολότερο να μάθει κανείς μία γλώσσα από την παιδική ηλικία.* (E24, γυναίκα, 42 ετών)
- (49) *Γιατί είναι μια πλούσια γλώσσα, με ιστορία.* (E30, γυναίκα, 40 ετών)

4.1.3.6. Συναισθήματα απέναντι στην ελληνική σημαία

Στην ερώτηση «Τι νιώθετε όταν βλέπετε την ελληνική σημαία», οι συμμετέχοντες είχαν τη δυνατότητα να απαντήσουν σημειώνοντας περισσότερες από μία από τις δοθείσες επιλογές: *περηφάνια, νοσταλγία, συγκίνηση, αδιαφορία-ουδετερότητα, άλλο.*

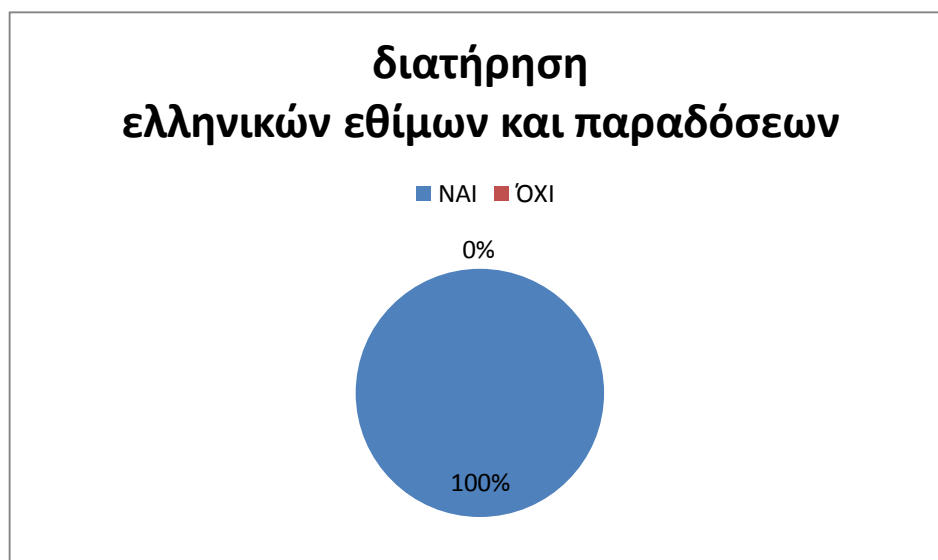
Όπως φαίνεται από τα δεδομένα του γραφήματος 4.30., τα συναισθήματα που τους εγείρει η εικόνα της ελληνικής σημαίας είναι συναισθήματα υπερηφάνειας ως προς την ελληνική ταυτότητά τους (N=13), συναισθήματα νοσταλγίας για τη χώρα καταγωγής (N=8), αλλά και συναισθήματα συγκίνησης (N=8). Η δοθείσα επιλογή αδιαφορία-ουδετερότητα συγκέντρωσε μόλις τρεις απαντήσεις (N=3). Διαφαίνεται λοιπόν κι εδώ μία έντονα συναισθηματική στάση του δείγματός μας απέναντι στο εθνικό σύμβολο της ελληνικής σημαίας και στην εθνοτική ταυτότητά του.

Γράφημα 4.30.: Συναισθήματα απέναντι στην ελληνική σημαία

4.1.3.7. Διατήρηση ελληνικών εθίμων και παραδόσεων

Στην ερώτηση εάν διατηρούν τα ελληνικά έθιμα και τις παραδόσεις, οι συμμετέχοντες στην απόλυτη πλειοψηφία τους (100%) απάντησαν θετικά (βλ. γρ. 4.31.).

Γράφημα 4.31.: Διατήρηση ελληνικών εθίμων και παραδόσεων

Ακολουθούσε μία ανοιχτή υποερώτηση, με την οποία ζητούσαμε να αναφέρουν έθιμα και παραδόσεις που διατηρούν. Στην ερώτηση αυτή, η οποία όμως ήταν προαιρετική, όλοι όσοι απάντησαν αναφέρουν ότι μαγειρεύουν ελληνικά φαγητά και γλυκά (N=13), ακούνε ελληνική μουσική και τραγούδια (N=9), χορεύουν και μαθαίνουν παραδοσιακούς ελληνικούς χορούς (N=9), γιορτάζουν τις εθνικές επετείες (N=4), γιορτάζουν στις χριστιανικές γιορτές των Χριστουγέννων και του Πάσχα σύμφωνα με τα ελληνικά έθιμα (N=17), δηλαδή βάψιμο κόκκινων αυγών, κάλαντα, νηστείες, εκκλησιασμός, τσουρέκια, μελομακάρονα και κουραμπιέδες κλπ. Επίσης, ως έθιμα και παραδόσεις που διατηρούν, αναφέρουν τον ελληνικό γάμο (N=2), τις ονομαστικές εορτές (N=2), την Πρωτομαγιά (N=1), την Τσικνοπέμπτη (N=1), τις οικογενειακές συναντήσεις (N=1) και την ελληνική φιλοξενία (N=1).

4.2. Ανάλυση αποτελεσμάτων συνεντεύξεων

Οι συνεντεύξεις³⁶ έγιναν αντικείμενο επεξεργασίας βάσει της τεχνικής της ανάλυσης περιεχομένου (Βάμβουκας, 1988: 269-277). Με βάση τους άξονες των ερωτήσεων, λοιπόν, διακρίναμε τις εξής κατηγορίες ανάλυσης: 1) Διατήρηση της ελληνικής γλώσσας, 2) Στάση απέναντι στη διγλωσσία, 3) Εναλλαγή κωδίκων, 4) Διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού, 5) Ένταξη στην κοινωνία της χώρας υποδοχής, 6) Ζητήματα ταυτότητας, 7) Σχέδια για το μέλλον των παιδιών. Παρακάτω ακολουθεί μία αναλυτική περιγραφή των αποτελεσμάτων σε κάθε κατηγορία ανάλυσης.

4.2.1. Διατήρηση της ελληνικής γλώσσας

Η διατήρηση της ελληνικής γλώσσας θεωρείται σημαντική από όλα τα υποκείμενα του δείγματος που συμμετείχαν στις συνεντεύξεις. Η εθνοτική γλώσσα αντιμετωπίζεται ξεκάθαρα ως ένα σύμβολο εθνικής ταυτότητας και η σημασία της διατήρησής της στηρίζεται κυρίως στο ρόλο της ως δεσμού με το ελληνικό έθνος.

- (1) *...για να διατηρηθεί η ελληνική γλώσσα και άτομα που έχουν μεγαλώσει στο εξωτερικό. Να μην ξεχαστεί, γιατί είναι ένα κομμάτι του πολιτισμού μας, που δεν θέλουμε να χαθεί. (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)*
- (2) *Γιατί είμαι Ελληνίδα και είναι η μητρική μου γλώσσα. (Σ5, γυναίκα, 42 ετών)*
- (3) *Γιατί είναι η μητρική μας γλώσσα, και αν την ξεχάσουμε και αυτή, θα σβήσουμε σαν Έλληνες. (Σ6, γυναίκα, 47 ετών)*

Επίσης, όλοι θεωρούν πολύ σημαντικό να μιλούν τα παιδιά τους ελληνικά, και οι λόγοι που αναφέρουν είναι κυρίως συμβολικοί (ταυτότητα), αλλά και πρακτικοί (επικοινωνία).

- (4) *Γιατί θέλω να με καταλαβαίνουν, να καταλαβαίνουν τους παππούδες, τις γιαγιάδες, όταν πάμε Ελλάδα να καταλαβαίνουν το σόι, τις θείες, τους θείους, τους συγγενείς. Να μπορούν να επικοινωνούν εκεί που θα πάμε. (Σ1, άνδρας, 42 ετών)*
- (5) *Για να διατηρήσουμε την ελληνική γλώσσα, τις ελληνικές παραδόσεις, να μπορούν τα παιδιά αργότερα, όταν έρχονται στον τόπο τους να μιλάνε τα ελληνικά,*

³⁶ Το πλήρες κείμενο των απομαγνητοφωνημένων συνεντεύξεων παρατίθεται στο παράρτημα.

να συνεννοούνται, να καταλαβαίνουν τι λένε, να καταλαβαίνουν τι κάνουν, γενικώς τα πάντα στη χώρα τους, στην Ελλάδα. Είναι πολύ σημαντικό. (Σ2, άνδρας, 44 ετών)

(6) Γιατί είναι η μητρική γλώσσα και το θεωρώ σημαντικό να γνωρίζουν και τα παιδιά που ζούνε σε μια ξένη χώρα τη γλώσσα τους. (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)

(7) ...για να μην ξεχάσουν ότι είναι Έλληνες, γιατί είναι η μητρική τους γλώσσα. (Σ6, γυναίκα, 47 ετών)

Ως πρακτικές διατήρησης της εθνοτικής γλώσσας που εφαρμόζουν οι ίδιοι, αναφέρουν, κυρίως, την αποκλειστική ή κύρια χρήση της ελληνικής γλώσσας στην ενδοοικογενειακή επικοινωνία, την παρακολούθηση ελληνικής τηλεόρασης, την ανάγνωση ελληνικών εντύπων (βιβλίων, εφημερίδων, περιοδικών), τη φοίτηση των παιδιών τους στο ελληνικό σχολείο ή σε τμήματα μητρικής γλώσσας.

(8) Εγώ, τουλάχιστον, όπως και οι γονείς μου που μένουν στη Γερμανία, μιλάμε με τα παιδιά μου, προσπαθούμε να μιλάμε με τα παιδιά μόνο ελληνικά. Και η καθημερινότητα να περνάει με την ελληνική γλώσσα. (Σ1, άνδρας, 42 ετών)

(9) Μιλάμε συνεχώς ελληνικά, βλέπουμε ελληνικά προγράμματα, συνεντεύξεις, ειδήσεις, διαβάζουμε. Γενικά ό,τι είναι δυνατόν και ό,τι έχει σχέση με τα ελληνικά. (Σ2, άνδρας, 44 ετών)

(10) Καταρχήν, μιλάμε ελληνικά στο σπίτι, παράλληλα και με τα γερμανικά, διαβάζουμε ελληνικά, και γενικά σε συγγενικά σπίτια μιλάμε ελληνικά. Έξω μιλάμε γερμανικά. (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)

(11) Εμείς, προσωπικά, όσο είχε σχολείο, τα παιδιά πηγαίνανε στο σχολείο, τα στέλναμε στο σχολείο το ελληνικό, πηγαίνανε και στο Γυμνάσιο. (Σ6, γυναίκα, 47 ετών)

4.2.2. Στάση απέναντι στη διγλωσσία

Στην ερώτηση, εάν θεωρούν σημαντικό να μιλάνε οι ίδιοι ή τα παιδιά τους καλά και τις δύο γλώσσες, όλοι απάντησαν θετικά. Οι λόγοι όμως, τους οποίους επικαλέστηκαν, αναφέρονται στην καλή γνώση της γερμανικής γλώσσας και είναι κυρίως πρακτικοί: ανάγκη επιβίωσης σε μια κοινωνία με διαφορετική γλώσσα, φοίτηση των παιδιών στο γερμανικό σχολείο, ανάγκη ομαλής ένταξης στο ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, επικοινωνία, επαγγελματική αποκατάσταση των παιδιών.

- (12) *Γιατί ζούμε σ' αυτή τη χώρα που ζούμε, στη Γερμανία, πρέπει να δουλέψουν και να μεγαλώσουν εκεί και να πάνε σε γερμανικό σχολείο... (Σ1, άνδρας, 42 ετών)*
- (13) *Είναι σημαντικό να μιλάμε και τα γερμανικά, γιατί..., ειδικά τα παιδιά, γιατί το μέλλον τους εξαρτάται κιόλας απ' αυτό. (Σ2, άνδρας, 44 ετών)*
- (14) *Γιατί ζούμε στη χώρα αυτή και μας χρειάζονται... και πρέπει να ξέρουμε αυτή τη γλώσσα, αλλιώς δεν θα μπορούμε να συνεννοηθούμε. Τα παιδιά μου, για παράδειγμα, με τους φίλους που κάνουνε, το επάγγελμα που διαλέγουνε, δεν θα μπορούν να κάνουνε κάτι, αν δεν ξέρουν και τη γερμανική γλώσσα. (Σ6, γυναίκα, 47 ετών)*

Από τις απαντήσεις των συμμετεχόντων δεν προέκυψε μια γενικότερα θετική στάση απέναντι στη διγλωσσία, που να αποσυνδέει τη χρήση της γερμανικής γλώσσας από την αναγκαιότητα της επιβίωσης στη Γερμανία. Μόνον δύο υποκείμενα τόνισαν τα πλεονεκτήματα της διγλωσσίας γενικότερα.

- (15) *Ναι, και τις δύο γλώσσες. Είναι πολύ σημαντικό, γιατί κι εγώ μεγάλωσα και με τις δύο γλώσσες, και το θεωρώ πολύ σημαντικό. Είναι πλεονέκτημα να ξέρει κανείς δύο γλώσσες καλά. (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)*
- (16) *Γιατί μια παραπανίσια γλώσσα είναι κέρδος... (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)*

4.2.3. Εναλλαγή κωδίκων

Από τις απαντήσεις των υποκειμένων στην ερώτηση, εάν εναλλάσσουν τις δύο γλώσσες, όταν μιλάνε με Έλληνες, φαίνεται ότι μάλλον η εναλλαγή κωδίκων λαμβάνει χώρα στη δεύτερη μεταναστευτική γενιά των Ελλήνων της Γερμανίας. Σχεδόν όλοι απάντησαν ότι εναλλάσσουν τις δύο γλώσσες, αν και με διαφορετική συχνότητα.

- (17) *Ναι, λέξεις ξεφεύγουν πραγματικά. Προσπαθώ με τους φίλους μου, και όσους είναι Έλληνες, να μιλάμε μόνο ελληνικά. Αλλά υπάρχουν ορισμένες λέξεις, οι οποίες μου ξεφεύγουν ή δε μπορώ να τις θυμηθώ αυτή τη στιγμή στα ελληνικά και αναγκάζομαι να χρησιμοποιώ κάποια γερμανική λέξη. (Σ1, άνδρας, 42 ετών)*
- (18) *Είναι πολύ σπάνιο αυτό. Το να χρησιμοποιήσω κάποια λέξη, η οποία έχει γερμανικό χαρακτήρα, είναι πολύ σπάνιο. Συνήθως μόνο ελληνικά. (Σ2, άνδρας, 44 ετών)*

- (19) *Εγώ προσπαθώ να μην το κάνω, αλλά ανάλογα με ποιον μιλάω. Πολλές φορές γνωστοί μας, φίλοι μας, οι οποίοι είναι Έλληνες, όταν χρησιμοποιούν και αυτοί γερμανικές λέξεις μέσα στην κουβέντα, μέσα στην πρόταση, με παρασύρουν και το κάνω κι εγώ. Ενώ προσπαθώ να μην το κάνω, γιατί δεν μ' αρέσει προσωπικά.* (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)
- (20) *Ναι, βέβαια, ιδίως όταν βιάζομαι.* (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)
- (21) *Πολύ σπάνια. Και μόνο μεμονωμένες λέξεις.* (Σ5, γυναίκα, 42 ετών)

Όσον αφορά τη στάση των υποκειμένων απέναντι στο φαινόμενο της εναλλαγής κωδίκων, φαίνεται ότι μάλλον προκύπτουν δύο τάσεις μεταξύ των υποκειμένων: α) αυτοί που θεωρούν αρνητική την εναλλαγή κωδίκων:

- (22) *Ε, ούτε καλό ούτε κακό δεν το θεωρώ. Απλά, όταν μιλάμε ελληνικά, μιλάμε ελληνικά, όταν μιλάμε γερμανικά, μιλάμε γερμανικά. Και δεν χρειάζεται να κάνουμε αυτή τη μίξη μεταξύ γερμανικών και ελληνικών. Δεν το θεωρώ, για μένα, απαραίτητο να γίνεται αυτό.* (Σ2, άνδρας, 44 ετών)
- (23) *Το θεωρώ κακό, ναι. Γιατί είναι άσχημο να μπλέκεις δύο γλώσσες. Εμένα προσωπικά δεν μ' αρέσει. Θέλω να μιλάω ή μόνο ελληνικά ή μόνο γερμανικά.* (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)
- (24) *Δεν το θεωρώ καλό, γιατί το θεωρώ σαν την εύκολη και γρήγορη λύση. Γι' αυτό προσπαθώ, όσο γίνεται, να μη μιλώ σε δύο γλώσσες, δηλαδή καλύτερα να καθυστερήσω και να βρω την ελληνική λέξη και να την πω στα ελληνικά. Γιατί αλλιώς χαλάει η γλώσσα, η ποιότητα της γλώσσας.* (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)

και β) αυτοί που φαίνεται να εκδηλώνουν μια θετική ή ουδέτερη στάση απέναντι στο φαινόμενο της εναλλαγής κωδίκων.

- (25) *Μμμμ, καλό-κακό, δεν αισθάνομαι καλό ή κακό σ' αυτή την περίπτωση. Το θεωρώ κανονικό, γιατί, όπως εγώ, έτσι και κάποιοι άλλοι κάποιες λέξεις να μην τις έχουν στο ρεπερτόριό τους.* (Σ1, άνδρας, 42 ετών)
- (26) *Εγώ προσωπικά δεν το θεωρώ κακό, γιατί είναι κάτι που γίνεται αυθόρμητα.* (Σ6, γυναίκα, 47 ετών)

4.2.4. Διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού

Στην ερώτηση, εάν προσπαθούν να διατηρούν τον ελληνικό πολιτισμό, όλοι απάντησαν θετικά. Στους λόγους, για τους οποίους προσπαθούν να διατηρούν τον ελληνικό πολιτισμό, αναφέρουν κυρίως θέματα ταυτότητας:

(27) *Γιατί είμαστε Έλληνες, το αισθανόμαστε σαν Έλληνες.* (Σ1, άνδρας, 42 ετών)

(28) ... *για να μην ξεχάσουμε ότι είμαστε Έλληνες.* (Σ6, γυναίκα, 47 ετών)

Επίσης, ως λόγος διατήρησης του ελληνικού πολιτισμού αναφέρεται γενικά η σημασία της διατήρησής του, και ειδικότερα η διατήρησή του στην επόμενη γενιά:

(29) *Πιστεύω ότι είναι αρκετά σημαντικό να διατηρεί ο καθένας την κουλτούρα του και τα ήθη και τα έθιμα.* (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)

(30) *Για να έρχονται τα παιδιά σε επαφή και με τα ελληνικά έθιμα, όχι μόνο με τη γλώσσα, αλλά και με τις συνήθειες που έχουν οι Έλληνες. Γιατί αλλιώς δεν θα ξέρουν τα ελληνικά έθιμα.* (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)

Οι τρόποι, με τους οποίους προσπαθούν να διατηρήσουν τον ελληνικό πολιτισμό, είναι, σύμφωνα με τις δηλώσεις τους, η τήρηση των ελληνικών εθίμων και παραδόσεων, ο εορτασμός των εθνικών επετείων, η συμμετοχή τους σε εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας και των ελληνικών συλλόγων, ο εκκλησιασμός, η ελληνική μουσική, οι ελληνικοί χοροί, τα ελληνικά φαγητά κλπ.:

(31) ... *έχουμε διάφορους συλλόγους πολιτιστικούς, κοινότητες, η εκκλησία, όλα αυτά είναι μέσα στην ελληνική κουλτούρα. Γιορτάζουμε το Πάσχα, τα Χριστούγεννα. Τις εθνικές επετείες φυσικά όχι, δηλαδή τις θυμόμαστε, αλλά δεν μπορούμε να τις γιορτάσουμε όπως είναι στη χώρα μας, αλλά εντάξει, το κατά δύναμιν. Τρώμε ελληνικά φαγητά, ακούμε ελληνική μουσική, χορεύουμε χορούς. Αυτά.* (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)

(32) *Προσπαθώ κάποια ελληνικά έθιμα να διατηρήσω, πηγαίνουμε όποτε μπορούμε στην εκκλησία. Υπάρχουν και κάποιες ελληνικές κοινότητες που κάνουν κάποιες γιορτές, Πρωτομαγιά κλπ, σε αυτά όσο μπορούμε συμμετέχουμε, αλλά όχι και αμάν, δυο-τρεις φορές το χρόνο να γίνει αυτό.* (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)

(33) *Πηγαίνοντας στην εκκλησία, γνωρίζοντας όλες τις εθνικές εορτές και το λόγο της εορτής, παίρνοντας μέρος σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, μερικές φορές παίρ-*

νοντας μέρος και σε διαλέξεις Ελλήνων επιστημόνων, είμαι μέλος σχολικών ελληνικών οργανώσεων και σα διδακτικό προσωπικό. Μόνο σημαία δεν έχω να τη βγάλω στο μπαλκόνι! (Σ5, γυναίκα, 42 ετών)

4.2.5. Ένταξη στην κοινωνία της χώρας υποδοχής

Όσον αφορά την ένταξη των υποκειμένων του δείγματος στη γερμανική κοινωνία, όλοι δηλώνουν ότι νιώθουν ενταγμένοι, άλλοι λιγότερο και άλλοι περισσότερο, και ότι νιώθουν ασφάλεια. Κανείς δεν αναφέρει ότι έχει βιώσει απόρριψη ή ρατσισμό στη Γερμανία λόγω της ελληνικής καταγωγής του και από ό,τι φαίνεται δεν αναγνωρίζουν έντονα σημάδια ρατσισμού στη Γερμανία. Επίσης, δηλώνουν ότι δεν αισθάνονται ξένοι στη χώρα που ζουν.

(34) *Ενταγμένος νιώθω κατά κάποιο τρόπο, γιατί έχω αρκετά χρόνια εκεί, και ασφάλεια, ασφάλεια.* (Σ2, άνδρας, 44 ετών)

(35) *Εγώ προσωπικά νιώθω ενταγμένη, νιώθω ασφάλεια, δεν έχω νιώσει ποτέ απόρριψη, ρατσισμό, όχι βέβαια. Γιατί στη γειτονιά που γεννήθηκα, εκεί και μεγάλωσα και εκεί ζω. Και με ξέρουν ότι είμαι ξένη, Ελληνίδα, αλλά είμαστε πλήρως ενταγμένοι μέσα στην κοινότητα εκεί.* (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)

(36) *Ευτυχισμένη δε νιώθω, από ανέκαθεν. Δεν ένιωσα ποτέ απόρριψη και αν έτυχε να μιλήσουν απαξιωτικά για τη χώρα μου, τους απαντώ ανάλογα. Πάντως, είμαι καλά εδώ. (...) Αισθάνομαι άνετα και ενταγμένη και ισότιμη στην αντιμετώπιση. Αν δεν είσαι όλα τα παραπάνω, δεν μπορείς να αισθάνεσαι άνετα στη χώρα που ζεις, θα μένεις καταναγκαστικά.* (Σ5, γυναίκα, 42 ετών)

Θεωρούν πολύ σημαντικό να νιώθουν ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία και οι περισσότεροι δεν θεωρούν απαραίτητο να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία, καθώς δηλώνουν ότι επαρκεί το σημερινό καθεστώς. Ωστόσο, υπάρχουν και κάποιοι που δηλώνουν ότι θα ήθελαν περισσότερα ελληνικά σχολεία.

(37) *Θα το ήθελα, θα το ήθελα, προπάντων εκπαίδευση, ελληνικά σχολεία, τα οποία λείπουνε.* (Σ2, άνδρας, 44 ετών)

(38) *Όχι, νομίζω ότι δεν παίζει κανένα ρόλο αυτό, το να υπάρχει δηλαδή κάποιο ειδικό καθεστώς για τις κοινότητες, όχι. Επαρκεί έτσι όπως είναι αυτή τη στιγμή αυτό το καθεστώς.* (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)

4.2.6. Ζητήματα ταυτότητας

Στην ερώτηση «Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;», όλοι απάντησαν αρνητικά. Από τις απαντήσεις τους προκύπτει ότι κανείς δεν αισθάνεται ξένος στη χώρα καταγωγής του. Επίσης, όλοι δήλωσαν ότι αισθάνονται Έλληνες και υποστηρίζουν την ελληνική πλευρά, κάποιοι μάλιστα φανατικά, όταν πρόκειται για παρακολούθηση αθλητικών γεγονότων, όπως πχ είναι οι ποδοσφαιρικοί αγώνες. Όταν, όμως, πρόκειται για παρακολούθηση πολιτικών γεγονότων, όπως είναι πχ η πολιτική ειδησεογραφία, τότε η στάση τους απέναντι στη χώρα καταγωγής τους διαφοροποιείται. Οι περισσότεροι δηλώνουν ότι είτε δεν παρακολουθούν την πολιτική ειδησεογραφία, είτε αποστασιοποιούνται, είτε ντρέπονται για τη χώρα καταγωγής τους.

(39) *Σε έναν ποδοσφαιρικό αγώνα, όταν παίζει η Εθνική Ελλάδος, είμαστε με την Εθνική Ελλάδος, και ολίγον τι φανατισμένοι, υποστηρίζουμε την ελληνική πλευρά. Στα πολιτικά οι Γερμανοί ξέρουν να λεν τα δικά τους, και οι Έλληνες τα δικά τους. Δεν υποστηρίζω ούτε τη μία πλευρά ούτε την άλλη. Οι Γερμανοί βασικά έχουνε δίκιο, γιατί οι Έλληνες, οι πολιτικοί, τα έχουνε κάνει μαντάρα, να ντρεπόμαστε.* (Σ2, άνδρας, 44 ετών)

(40) *Φυσικά είμαι πάντα με την ελληνική πλευρά, την ελληνική ομάδα, όταν πρόκειται για αθλητισμό. Στην πολιτική δε, όταν αναφέρονται στην Ελλάδα για τα πολιτικά γεγονότα, πολλές φορές νιώθω θυμό, νιώθω ντροπή, γιατί δεν είναι όμορφα αυτά που ακούγονται και λέγονται.* (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)

(41) *Εννοείται ότι υποστηρίζω την ελληνική πλευρά, εκτός από την ειδησεογραφία που δεν παρακολουθώ πλέον. Αισθάνομαι υπερήφανη.* (Σ5, γυναίκα, 42 ετών)

4.2.7. Σχέδια για το μέλλον των παιδιών

Η πιθανή μελλοντική εγκατάσταση των παιδιών τους στην Ελλάδα φαίνεται ότι μάλλον δεν ανήκει στις επιθυμίες των συμμετεχόντων. Ενώ στις απαντήσεις των περισσότερων διαφαίνεται μία μικρή πρόθεση και κρυφή επιθυμία να ζήσουνε στο μέλλον

τα παιδιά τους, αλλά και οι ίδιοι, στην Ελλάδα, τελικά δηλώνουν ότι μία πιθανή εγκατάσταση των παιδιών τους εκεί θα πρέπει να συνοδεύεται και από κάποιες προοπτικές για επαγγελματική αποκατάσταση και για σπουδές. Θα λέγαμε, λοιπόν, ότι η παλιννόστηση στη χώρα καταγωγής τους δεν περιλαμβάνεται στα άμεσα σχέδια τους για το μέλλον, και ότι μάλλον είναι κυρίαρχη στο δείγμα η επιθυμία για μόνιμη παραμονή των παιδιών τους στη Γερμανία. Οι λόγοι που επικαλούνται αφορούν κυρίως την αβεβαιότητα για το μέλλον των παιδιών τους στην Ελλάδα. Σαφώς λοιπόν και στη στάση τους αυτή παίζει ρόλο η σημερινή πραγματικότητα, στην οποία βρίσκεται η χώρα καταγωγής τους, λόγω της οικονομικής κρίσης και της τρέχουσας εικόνας της χώρας στο εξωτερικό.

(42) *Στη Γερμανία, γιατί υπάρχουν καλύτερες υποδομές για το μέλλον τους, τις σπουδές τους. Αν αυτό δηλαδή υπήρχε και στην Ελλάδα, γνώμη μου, αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει μέλλον για τα παιδιά μας στην Ελλάδα, αν υπήρχε όμως, θα το έκανα, θα ερχόμουν κατευθείαν στην Ελλάδα. Αν εγώ μπορούσα στην Ελλάδα να ζήσω και να δουλέψω, και να μπορεί το παιδί μου να πάει σε ελληνικό σχολείο, θα το έκανα αμέσως. Αλλά βλέπω ότι δεν υπάρχει αυτό αυτή την εποχή. Οπότε αναγκαστικά το μέλλον των παιδιών μου είναι στη Γερμανία. (Σ2, άνδρας, 44 ετών)*

(43) *Ε, το επιθυμώ και το πού θα μείνουν τελικά, είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Φυσικά θα επιθυμούσα να ζούσαν στην Ελλάδα, Αν οι συνθήκες το επέτρεπαν. Αλλά πιστεύω ότι στο μέλλον τα παιδιά μου θα μεγαλώσουν στη Γερμανία, γιατί έχουν ένα πιο σίγουρο μέλλον. Και από πλευράς εκπαίδευσης, προπάντων από πλευράς εκπαίδευσης, και από κάποια σιγουριά στο μέλλον για το επάγγελμα. (Σ3, γυναίκα, 39 ετών)*

(44) *Εκεί που θα είναι καλύτερα γι' αυτά. Προς το παρόν θέλω να μείνουν εδώ στη Γερμανία. (Σ4, γυναίκα, 43 ετών)*

(45) *Στην Ελλάδα, αλλά με ανθρώπινες προδιαγραφές, όχι όπως είναι τώρα. Σε τελική ανάλυση, εκεί που θα αισθάνονται τα ίδια ευτυχημένα. (Σ5, γυναίκα, 42 ετών)*

Συμπερασματικά, από την ανάλυση των συνεντεύξεων φαίνεται ότι επιβεβαιώνονται ορισμένα από τα αποτελέσματα που προέκυψαν από την ανάλυση των ερωτηματολογίων. Μέσω των συνεντεύξεων ελέγχθηκε η αξιοπιστία των αποτελεσμάτων των ερω-

τηματολογίων, καθώς τα αποτελέσματα από την ανάλυση των συνεντεύξεων είναι αντίστοιχα με τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων, κυρίως, όσον αφορά τη στάση των συμμετεχόντων απέναντι στη διατήρηση της γλώσσας στην κοινότητα, τη στάση τους απέναντι στη διγλωσσία, και τη στάση τους απέναντι στη διατήρηση του ελληνικού πολιτισμού. Επιπλέον, όμως, τα αποτελέσματα των ερωτηματολογίων εμπλουτίστηκαν με νέα στοιχεία, καθώς οι συνεντεύξεις έδωσαν μεγαλύτερο βάθος πληροφοριών και διευκόλυναν την ερμηνεία των αποτελεσμάτων των ερωτηματολογίων. Επίσης, προέκυψαν και κάποια ενδιαφέροντα ευρήματα όσον αφορά την εναλλαγή κωδίκων, αλλά και ζητήματα ταυτότητας, ένταξης στην κοινωνία της χώρας υποδοχής και σχεδίων για το μέλλον.

5. ΣΥΖΗΤΗΣΗ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μετά την ολοκλήρωση της ανάλυσης των δεδομένων της έρευνας, στο παρόν κεφάλαιο θα συνοψιστούν και θα συζητηθούν τα σημαντικότερα ευρήματα που προέκυψαν. Στην παρούσα έρευνα προσπαθήσαμε να αναδείξουμε τη γλωσσική συμπεριφορά μελών της ελληνικής μεταναστευτικής κοινότητας στη Γερμανία, που ανήκουν στη δεύτερη γενιά. Ειδικότερα, προσπαθήσαμε από τη μία πλευρά να αναδείξουμε τη γλωσσική ικανότητά τους και στις δύο γλώσσες, τη γλωσσική χρήση και επιλογή τους με συγκεκριμένες κατηγορίες συνομιλητών, σε διάφορους χώρους και περιστάσεις επικοινωνίας, καθώς και να ανιχνεύσουμε την τάση τους για διατήρηση της εθνοτικής γλώσσας ή για γλωσσική μετακίνηση. Από την άλλη πλευρά, αναλύθηκαν οι στάσεις τους απέναντι στη διατήρηση της εθνοτικής γλώσσας και απέναντι στην εθνοτική ταυτότητα.

Όπως προαναφέρθηκε, το ομολογουμένως μικρό και ανομοιογενές δείγμα της έρευνας δεν επιτρέπει γενικεύσεις σχετικά με τη γλωσσική διατήρηση ή μετακίνηση στη συγκεκριμένη μεταναστευτική κοινότητα. Ωστόσο, θα μπορούσαμε να πούμε ότι οι τάσεις που αναδύονται από την ανάλυση των αποτελεσμάτων είναι σαφείς.

Λαμβάνοντας υπόψη τα στοιχεία που προέκυψαν από την έρευνα, αλλά και όσα αναφέρθηκαν στο δεύτερο κεφάλαιο της εργασίας για τους ορισμούς των δίγλωσσων ατόμων, προέκυψε ότι η διγλωσσία είναι μια πραγματικότητα για το συγκεκριμένο δείγμα. Τα υποκείμενα της έρευνας φαίνεται να είναι στη μεγάλη πλειοψηφία τους δίγλωσσα σε όλα τα επίπεδα και άρα, ισόρροπα ή αμφιδύναμα δίγλωσσοι. Στις περισσότερες περιπτώσεις παρατηρήθηκε μία μικρή υπεροχή της γερμανικής γλώσσας, κυρίως στις ακαδημαϊκές δεξιότητες (παραγωγή γραπτού λόγου). Η γερμανική γλώσσα είναι δηλαδή ίσως περισσότερο ανεπτυγμένη σε σχέση με την εθνοτική, δεδομένο που δικαιολογείται από το ότι έχουν ζήσει το μεγαλύτερο διάστημα της ζωής τους στη Γερμανία. Ωστόσο, σε καμία περίπτωση, τα υποκείμενα του δείγματος δεν είναι αποκομμένα από το περιβάλλον χρήσης της εθνοτικής γλώσσας, το οποίο εξασφαλίζει είτε η επικοινωνία με την οικογένεια και το ευρύτερο μεταναστευτικό περιβάλλον είτε η εμπλοκή τους με διάφορες δραστηριότητες χρήσης της γλώσσας.

Όσον αφορά τη γλωσσική χρήση και επιλογή, όπως προέκυψε από τα αποτελέσματα της έρευνας, γίνεται χρήση της εθνοτικής γλώσσας σε αρκετά μεγάλο βαθμό. Ωστόσο, διαπιστώθηκαν διαφοροποιήσεις μεταξύ των διαφορετικών ηλικιακών ομάδων

των συνομιλητών. Η ενδοοικογενειακή επικοινωνία, ιδιαίτερα με τους γονείς και τους άλλους συγγενείς μεγαλύτερης ηλικίας (θείους/θείες, παππούδες/γιαγιάδες), χαρακτηρίζεται κυρίως από την αποκλειστική ή κύρια χρήση της ελληνικής γλώσσας. Βέβαια, στην επικοινωνία με τους συγκεκριμένους συνομιλητές, εκτός από την κατηγορία των παππούδων/γιαγιάδων, χρησιμοποιείται σε ένα πολύ μικρό ποσοστό και η γερμανική γλώσσα.

Η κατηγορία των παππούδων/γιαγιάδων διαφέρει αισθητά από όλες τις άλλες κατηγορίες συνομιλητών, αφού στην επικοινωνία των υποκειμένων με αυτούς παρατηρήθηκε η αποκλειστική χρήση της ελληνικής γλώσσας. Αυτό, βέβαια, οφείλεται στο ότι τα πρόσωπα αυτά δεν γνωρίζουν τη γερμανική γλώσσα. Η ύπαρξη, λοιπόν, ενός μέλους της οικογένειας το οποίο δε μιλάει γερμανικά, τους ωθεί σε συστηματική και αποκλειστική χρήση της εθνοτικής γλώσσας.

Η χρήση της ελληνικής φαίνεται να υπερισχύει και στις περιπτώσεις επικοινωνίας με συζύγους/συντρόφους, αδέρφια, ξαδέρφια, αλλά και ομοεθνείς φίλους, γείτονες και συναδέλφους.

Η κατηγορία συνομιλητών, όμως, που παρουσιάζει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον, είναι αυτή των παιδιών. Σε γενικές γραμμές, από τα δεδομένα προκύπτει ότι, ακόμη κι όταν τα ίδια τα υποκείμενα χρησιμοποιούν κυρίως ελληνικά με τους συζύγους/συντρόφους τους, η χρήση της ελληνικής μειώνεται εντυπωσιακά, όταν συνομιλητές των υποκειμένων είναι τα παιδιά τους. Αν και τα υποκείμενα της έρευνας φαίνεται ότι προτιμούν περισσότερο την εθνοτική γλώσσα προς τα παιδιά τους, διαπιστώθηκε μία ανοχή στην παρείσφρηση της γερμανικής γλώσσας στην ενδοοικογενειακή επικοινωνία. Η τάση αυτή πιθανώς να υποδηλώνει μία χαμηλή γλωσσική ικανότητα των παιδιών στην εθνοτική γλώσσα, που οφείλεται τόσο στο γερμανόγλωσσο περιβάλλον, στο οποίο μεγαλώνουν, όσο και στη μη δυνατότητα φοίτησης των παιδιών σε δομές ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης. Το γεγονός ότι τα υποκείμενα δηλώνουν πως στην επικοινωνία με τα παιδιά τους χρησιμοποιούν και τις δύο γλώσσες, τεκμηριώνει τη θέση ότι η γλώσσα της χώρας υποδοχής έχει διεισδύσει στην ελληνική οικογένεια δεύτερης γενιάς και έχει καθιερωθεί ως γλώσσα επικοινωνίας.

Τέλος, από τον έλεγχο της σχέσης ανάμεσα στη γλωσσική χρήση των υποκειμένων και στη γλωσσική χρήση των συνομιλητών δεν προέκυψαν σημαντικές διαφορές, εκτός από την περίπτωση όπου συνομιλητές ήταν τα παιδιά. Η έκταση της χρήσης της γερμανικής γλώσσας, δηλαδή, ήταν μεγαλύτερη στην επικοινωνία των παιδιών προς τους γονείς και μικρότερη στην επικοινωνία των γονιών προς τα παιδιά.

Έτσι, στην παρούσα έρευνα ο παράγοντας «συνομιλητής» φαίνεται να σχετίζεται σημαντικά με την επιλογή γλώσσας. Τα ευρήματά μας αυτά συμφωνούν με τη διεθνή βιβλιογραφία, όπου ο παράγοντας «συνομιλητής», ιδιαίτερα ως προς τη διάσταση «ηλικία/γενιά», αναδεικνύεται ως μία σημαντική παράμετρος για τη γλωσσική επιλογή στο εσωτερικό της μεταναστευτικής οικογένειας (Clyne, 1991, Clyne & Kipp, 1997, Tannenbaum, 2003, Wright & Kurtoglu-Hooton, 2006 κ.ά).

Όσον αφορά το ρόλο της «ηλικίας» των υποκειμένων ως παράγοντα στη γλωσσική χρήση και επιλογή, στην παρούσα έρευνα δεν αναδείχθηκε η σημασία του, καθώς δεν φαίνεται να συνδέεται με τη γλωσσική χρήση και επιλογή.

Όσον αφορά τη γλωσσική χρήση και επιλογή σε διάφορους χώρους χρήσης και σε διάφορες περιστάσεις επικοινωνίας, τα δεδομένα της έρευνας έδειξαν ότι στην καθημερινή ζωή των Ελλήνων μεταναστών δεύτερης γενιάς στη Γερμανία χρησιμοποιούνται και οι δύο γλώσσες. Η επιλογή της εθνοτικής γλώσσας ή της γλώσσας της χώρας υποδοχής εξαρτάται κυρίως από το πλαίσιο επικοινωνίας. Οι χώροι, στους οποίους παρατηρείται η μεγαλύτερη χρήση της γερμανικής γλώσσας είναι κυρίως οι δημόσιοι χώροι, όπως ο χώρος εργασίας, η αγορά και οι χώροι ψυχαγωγίας, όπου το περιβάλλον είναι γερμανόγλωσσο.

Από τη σκοπιά, λοιπόν, των φαινομένων της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης, διαπιστώθηκε ότι η εθνοτική γλώσσα διατηρείται σε αρκετά υψηλό βαθμό. Θεωρούμε ότι η υψηλή γλωσσική διατήρηση των υποκειμένων επιβεβαιώνεται κυρίως από το ότι η ελληνική γλώσσα παραμένει ο κύριος κώδικας επικοινωνίας στο σπίτι. Επίσης, θα λέγαμε ότι και η μεγάλη συμμετοχή των υποκειμένων σε ομοεθνοτικά κοινωνικά δίκτυα, όπως είναι οι φιλικές σχέσεις κυρίως με ομοεθνείς, αλλά και χώροι όπως κοινότητες, σύλλογοι, εκκλησία, συμβάλλουν στη δημιουργία επιμέρους επικοινωνιακών χώρων με επίκεντρο την ελληνική γλώσσα, και επομένως και στη γλωσσική διατήρηση.

Πολύ σημαντικά είναι και τα ευρήματα της παρούσας έρευνας, όσον αφορά τις στάσεις των υποκειμένων απέναντι στην εθνοτική γλώσσα και την εθνοτική ταυτότητα. Από τα δεδομένα που αφορούν το δείγμα μας προκύπτει ότι η ελληνική μεταναστευτική κοινότητα δεύτερης γενιάς στη Γερμανία παραμένει στενά συνδεδεμένη με την ελληνική γλώσσα και ταυτότητα. Ακόμη και αν κατέχουν καλύτερα και χρησιμοποιούν σε κάποια συχνότητα τη γερμανική γλώσσα, αισθάνονται την ελληνική γλώσσα ως τη μητρική τους γλώσσα και στις περισσότερες περιπτώσεις ταυτίζονται με αυτή.

Σε γενικές γραμμές φαίνεται ότι έχουν μια θετική στάση απέναντι στην ελληνική γλώσσα και διατηρούν ένα στενό συναισθηματικό δεσμό με την Ελλάδα.

Όσον αφορά το θέμα των στάσεων αναφορικά με την εθνοτική γλώσσα και τη διατήρησή της, παρατηρεί κανείς ότι η συντριπτική πλειονότητα του δείγματος εκφράζεται πολύ θετικά. Η ελληνική γλώσσα μάλλον κατέχει μία περίοπτη θέση στη γλωσσική ιδεολογία της ελληνικής μεταναστευτικής κοινότητας, καθώς θεωρούν τη γνώση της ελληνικής γλώσσας ως βασική πολιτισμική αξία, σημαντική για την εθνοτική τους ταυτότητα. Όλοι οι συμμετέχοντες εξέφρασαν την επιθυμία να μάθουν στα παιδιά τους ελληνικά. Οι λόγοι για τους οποίους πιστεύουν ότι η ελληνική γλώσσα πρέπει να διατηρηθεί και στην επόμενη γενιά συνοψίζονται στους εξής: α) η ελληνική είναι σύμβολο της εθνικής ταυτότητας, κομμάτι της πολιτιστικής κληρονομιάς, β) η γνώση της είναι απαραίτητη για την επικοινωνία στη χώρα προέλευσης, γ) κάθε επιπλέον γλώσσα αποτελεί μορφωτικό εφόδιο. Κυρίαρχος λόγος, βέβαια, είναι ο συμβολικός λόγος που σχετίζεται με την εθνοτική ταυτότητα.

Ωστόσο, αν και υπάρχει μία ισχυρή θετική στάση για την ανάγκη διατήρησης της γλώσσας στην κοινότητα, εκφράζεται ταυτόχρονα και μια δυσκολία διατήρησής της. Οικονομικοί λόγοι, μια ουδέτερη ή αδιάφορη στάση του ελληνικού κράτους, η επιλογή για μακροπρόθεσμη παραμονή στη Γερμανία, σε αντιδιαστολή με την μικρή πιθανότητα επιστροφής στην Ελλάδα, η εκπαίδευση των παιδιών τους, το μέλλον τους και η αποκατάστασή τους σίγουρα συμβάλλουν ως αρνητικοί παράγοντες στην πιθανότητα διατήρησης της ελληνικής γλώσσας.

Παράλληλα με τις θετικές στάσεις απέναντι στη μητρική γλώσσα και τη διατήρηση μιας δυνατής εθνογλωσσικής ταυτότητας, από τα αποτελέσματα της έρευνας διαπιστώθηκε και η θετική στάση των υποκειμένων απέναντι στη γλώσσα της χώρας υποδοχής, αλλά και στη διγλωσσία γενικότερα. Θεωρούν την εκμάθηση της γερμανικής γλώσσας ως μία προτεραιότητα για τα παιδιά τους, ως ένα πολύ σημαντικό εφόδιο για την ένταξη και την κοινωνική άνοδό τους. Αρκετοί, επίσης, αναφέρουν ως επιπλέον λόγο τη γενικότερη μορφωτική αξία μιας ακόμη γλώσσας. Οι θετικές στάσεις υπέρ της γερμανικής γλώσσας συναρτώνται με τις καλές επιδόσεις στο σχολείο, τις προοπτικές για το μέλλον και την κοινωνική κινητικότητα.

Θεωρούμε ότι η συγκεκριμένη έρευνα συμβάλλει σε κάποιο βαθμό στην ανίχνευση τάσεων στο εσωτερικό της ελληνικής μεταναστευτικής κοινότητας στη Γερμανία. Δεδομένου όμως ότι η έρευνά μας αφορούσε ένα μικρό δείγμα χωρίς δυνατότητα γενίκευσης των αποτελεσμάτων, είναι ίσως αναγκαία μία μεγαλύτερης κλίμακας ποσοτι-

κή έρευνα, η οποία θα αποτυπώνει με εγκυρότερο τη γλωσσική συμπεριφορά και τις γλωσσικές στάσεις του συγκεκριμένου μεταναστευτικού πληθυσμού.

Από την άλλη, με δεδομένους τους περιορισμούς του ερωτηματολογίου σε θέματα μέτρησης της διγλωσσίας και της διγλωσσικής συμπεριφοράς, θα ήταν καλό να συμπληρωθεί η εξέταση τέτοιων θεμάτων και με άλλες τεχνικές, όπως η παρατήρηση. Ακόμα, καλό θα ήταν στο δείγμα της έρευνας να συμπεριληφθούν και οι συνομιλητές, για τη διαμόρφωση μιας πιο ολοκληρωμένης εικόνας των γλωσσικών πρακτικών στη συγκεκριμένη μεταναστευτική κοινότητα. Η συμπερίληψη στο δείγμα της έρευνας και των συνομιλητών σε συνδυασμό και με τη χρήση άλλων τεχνικών, θα επέτρεπε μία βαθύτερη εξέταση, διερεύνηση και ερμηνεία των γλωσσικών επιλογών, αλλά και των γλωσσικών στάσεων.

Επιπλέον, δεδομένου ότι η γλωσσική συμπεριφορά είναι μία δυναμική διαδικασία και εξαρτάται από πολλούς παράγοντες, θα ήταν σκόπιμο τα φαινόμενα της γλωσσικής διατήρησης και μετακίνησης, καθώς και των γλωσσικών στάσεων, να αποτελέσουν αντικείμενο διερεύνησης και στην επόμενη μεταναστευτική γενιά, με σκοπό την εξαγωγή πιο αντιπροσωπευτικών συμπερασμάτων.

Τέλος, το φαινόμενο της οικονομικής κρίσης, εξαιτίας της οποίας πολλοί Έλληνες έχουν οδηγηθεί σε «νεομετανάστευση», ενδέχεται να οδηγήσει σε νέα επιστημονικά δεδομένα στα θέματα γλώσσας και ταυτότητας στη συγκεκριμένη μεταναστευτική κοινότητα, τα οποία θα ήταν ενδιαφέρον να διερευνηθούν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση Βιβλιογραφία

- Αρχάκης, Α. & Κονδύλη, Μ.** (2004). *Εισαγωγή σε ζητήματα κοινωνιογλωσσολογίας*. Αθήνα: Νήσος.
- Βάμβουκας, Μ.** (1988). *Εισαγωγή στην ψυχοπαιδαγωγική έρευνα και μεθοδολογία*. Αθήνα: Γρηγόρης.
- Baker, C.** (2001). *Εισαγωγή στη διγλωσσία και τη δίγλωσση εκπαίδευση* (επιμ. Μ. Δαμανάκης). Αθήνα: Gutenberg.
- Clyne, M.** (2005). Τα ελληνικά στην Αυστραλία. Στο: Ρ. Τσοκαλίδου & Μ. Παπαρούση (επιμ.), *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική διασπορά: γλώσσα και λογοτεχνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 59-68.
- Cohen, L., Manion, L., Morrison, K.** (2008). *Μεθοδολογία εκπαιδευτικής έρευνας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Cummins, J.** (1999). *Ταυτότητες υπό διαπραγμάτευση*. Αθήνα: Gutenberg.
- Γαρεφαλάκης, Γ.** (1999). Μετανεωτερικές εξελίξεις στη Σουηδία και η παρουσία των Ελλήνων σ' αυτήν. Στο: Μ. Δαμανάκης & Θ. Μιγελακάκη (επιμ.), *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό* (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 26-28 Ιουνίου 1998). Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 171-186.
- Γιωτίτσας, Ν.** (1999). Η ελληνόγλωσση εκπαίδευση στη Γερμανία: προβλήματα και προοπτικές. Στο: Μ. Δαμανάκης & Θ. Μιγελακάκη (επιμ.), *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό*, (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 26-28 Ιουνίου 1998). Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 148-163.
- Γκόβαρης, Χ.** (2002). Πολυπολιτισμικό σχολείο: τι γνωρίζουμε για τις πολιτισμικές διαφορές των παιδιών από οικογένειες μεταναστών;. *Εκπαιδευτική Κοινότητα*, 61, 28-30.
- Γκότοβος, Α.** (1988). Η εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας στους μετανάστες της δεύτερης γενιάς. *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ. Ε.*, 1, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 273-480.
- Γκότοβος, Α.** (1997). Γλωσσική συνέχεια και εκπαιδευτική περιχαράκωση: το παράδειγμα της ελληνικής διασποράς στη Γερμανία. Στο: Α.-Φ. Χριστίδης & Ε. Καρα-

ντζόλα (επιμ.), *Η γλωσσική εκπαίδευση των Ελλήνων μεταναστών στην Ευρώπη*, (τρίγλωσση έκδοση). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 43-53.

Γουδήρας, Β. Δ. (1999). Διγλωσσία και διαπολιτισμικότητα: Η διαμόρφωση διπολιτισμικής ταυτότητας. Στο: Π. Γεωργογιάννης, *Η ελληνική ως δεύτερη ή ξένη γλώσσα. Μια διαπολιτισμική προσέγγιση, II*, Πάτρα: ΠΤΔΕ – Κέντρο Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, 299-323.

Γουδήρας, Β. Δ. (2002). Επιδράσεις της σχολικής φοίτησης και του κοινωνικού αποκλεισμού στη διαμόρφωση της ταυτότητας των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών της Γερμανίας: μια ψυχοπαιδαγωγική εμπειρική προσέγγιση. *Παιδαγωγική Επιθεώρηση*, 33, 9-27.

Δαμανάκης, Μ. (1987). Μετανάστευση και εκπαίδευση. Αθήνα: Gutenberg.

Δαμανάκης, Μ. (1988). Διερεύνηση των συνθηκών διεξαγωγής του Μαθήματος Μητρικής Γλώσσας για τα Ελληνόπουλα στην Ο.Δ. Γερμανίας: κοινωνικοπολιτισμικές και μαθησιακές προϋποθέσεις των μαθητών και η στάση τους απέναντι στο Μάθημα Μητρικής Γλώσσας. *Επιστημονική Επετηρίδα του Παιδαγωγικού Τμήματος Δ. Ε., 1*, Ιωάννινα: Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 11-272.

Δαμανάκης, Μ. (1992). Ελλαδικός πολιτισμός και πολιτισμός του αποδήμου ελληνισμού. *Νεοελληνική Παιδεία*, 24, 14-27.

Δαμανάκης, Μ. (επιμ.) (1997α). *Η εκπαίδευση των Ελληνοπαίδων στο Βέλγιο και στη Γαλλία*. Αθήνα: Gutenberg.

Δαμανάκης, Μ. (1997β). Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας και του πολιτισμού στα Ελληνόπουλα του εξωτερικού. Στο: Ε. Σκούρτου (επιμ.), *Θέματα Διγλωσσίας και Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Νήσος, 63-82.

Δαμανάκης, Μ. (1999α). Θεωρητική προσέγγιση της κοινωνικοποίησης των ελληνοπαίδων του εξωτερικού. Στο: Μ. Δαμανάκης (επιμ.), *Παιδεία Ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*. Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 19-72.

Δαμανάκης, Μ. (1999β). Εθνοπολιτισμική ταυτότητα και εκπαίδευση στην ελληνική διασπορά. Στο: Μ. Δαμανάκης & Θ. Μιχελακάκη (επιμ.), *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό* (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 26-28 Ιουνίου 1998). Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 36-47.

Δαμανάκης, Μ. (2001). Γλώσσα και μετανάστευση. Στο: Α. – Φ. Χριστίδης & Μ. Θεοδωροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 95-99.

- Δαμανάκης, Μ.** (2003). *Ελληνικά σχολεία και τμήματα μητρικής γλώσσας στη Γερμανία (1986-98)*. Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ.
- Δαμανάκης, Μ.** (2004). Νεοελληνικό κράτος και νεοελληνική διασπορά: Θεσμικές και εκπαιδευτικοπολιτικές διαστάσεις στη μεταξύ τους σχέση. Στο: Μ. Δαμανάκης κ.ά. (επιμ.), *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία* (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 4-6 Ιουλίου 2003). Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 25-44.
- Δαμανάκης, Μ.** (2005). *Η εκπαίδευση των παλιννοστούντων και αλλοδαπών μαθητών στην Ελλάδα*. Αθήνα: Gutenberg.
- Δαμανάκης, Μ.** (2007). *Ταυτότητες και εκπαίδευση στη διασπορά*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ζωγράφος, Α.** (1997). *Η εκπαιδευτική κατάσταση των παιδιών των Ελλήνων μεταναστών και η αναγκαιότητα της διαπολιτισμικής αγωγής στην Ελλάδα*. Πάτρα: Τ.Ε.Ι. Πάτρας.
- Finnis, K., Gardner-Chloros, P. & McEntee-Atalianis, L.** (2005). Ελληνοκύπριοι στο Λονδίνο. Μια εμπειρική μελέτη για τη γλωσσική χρήση, τις γλωσσικές στάσεις και την ταυτότητα. Στο: Ρ. Τσοκαλίδου & Μ. Παπαρούση (επιμ.), *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική διασπορά: γλώσσα και λογοτεχνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 69-92.
- Καναβάκης, Μ.** (1998). *Μετανάστευση και εκπαίδευση*. Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Ιωάννινα: ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων.
- Καρυολαίμου, Μ.** (1997). Η ελληνοκυπριακή κοινότητα της Μεγάλης Βρετανίας. Στο: Α.-Φ. Χριστίδης & Ε. Καραντζόλα (επιμ.), *Η γλωσσική εκπαίδευση των Ελλήνων μεταναστών στην Ευρώπη* (τρίγλωσση έκδοση). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 71-77.
- Κασιμάτη, Κ.** (1983). Η πολιτιστική ταυτότητα της δεύτερης γενιάς των Ελλήνων μεταναστών της Δυτικής Γερμανίας, *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, 48, 3-20.
- Κασιμάτη, Κ.** (1984). *Μετανάστευση – παλιννόστηση: Η προβληματική της δεύτερης γενιάς*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Κατσιμαλή, Γ.** (1999). Κυρίαρχες θεωρητικές προσεγγίσεις στη διδασκαλία της νέας ελληνικής ως ξένης γλώσσας. Στο: Μ. Δαμανάκης (επιμ.), *Παιδεία Ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*. Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 221-238.
- Κοιλιάρη, Α.** (1997). *Ξένος στην Ελλάδα. Μετανάστες, γλώσσα και κοινωνική ένταξη: στάσεις της ελληνικής κοινωνίας απέναντι στους μετανάστες ομιλητές*. Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Κοιλιάρη, Α.** (2005α). *Πολυγλωσσία και γλωσσική εκπαίδευση. Μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

- Κοιλιάρη, Α.** (2005β). Πολυγλωσσία και πολυπολιτισμικότητα στη σχολική τάξη. Αναζητώντας μια νέα εκπαιδευτική πολιτική. Στο: Ε. Μπουτουλούση, Ε. Καραγιαννίδου, Κ. Ζάχου (επιμ.), *Sprache und Multikulturalitaet. Festschrift fuer Professor Kaethi Dorfmueller-Karpusa. Γλώσσα και Πολυπολιτισμικότητα*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press, 225-237.
- Κοτσιώνης, Π.** (1985). Η εθνική και πολιτιστική ταυτότητα των Ελλήνων μεταναστών. *Νεοελληνική Παιδεία*, 3, 135-139.
- Κωνσταντινίδης, Σ.** (2004). Ελληνική διασπορά και ιστορία. Στο: Μ. Δαμανάκης κ.ά. (επιμ.), *Ιστορία της Νεοελληνικής Διασποράς. Έρευνα και διδασκαλία* (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 4-6 Ιουλίου 2003). Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 45-49.
- Κωστούλα-Μακράκη, Ν.** (2001). *Γλώσσα και κοινωνία: Βασικές έννοιες*. Αθήνα: Μεταίχιμο.
- Mason, J.** (2003). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*, (επιμ. Ν. Κυριαζή). Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Μαλιγκούδη, Χ.** (2010). *Η γλωσσική εκπαίδευση των Αλβανών μαθητών στην Ελλάδα. Κυβερνητικές πολιτικές και οικογενειακές στρατηγικές*. Διδακτορική διατριβή. Ρέθυμνο: ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Μιχελακάκη, Θ.** (1999). Η παρουσία των Ελλήνων στο εξωτερικό. Στο: Μ. Δαμανάκης (επιμ.), *Παιδεία Ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*. Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 73-95.
- Μιχελακάκη, Θ.** (2001). *Η εκπαιδευτική πολιτική της Ελλάδας για τα παιδιά των Ελλήνων μεταναστών στη Γερμανία (1975-1985)*. Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ.
- Μουσούρου, Α.** (1993). *Από τους γκασταρμπάιτερ στο πνεύμα του Σένγκεν: Προβλήματα της σύγχρονης μετανάστευσης στην Ευρώπη*. Αθήνα: Gutenberg.
- Νόβα-Καλτσούνη, Χ.** (2006). *Μεθοδολογία εμπειρικής έρευνας στις κοινωνικές επιστήμες*. Αθήνα: Gutenberg.
- Ξενικάκη, Ι.** (2010). *Διγλωσσική ανάπτυξη και διγλωσσική συμπεριφορά αλλοδαπών μαθητών Γυμνασίου στην Ιεράπετρα Κρήτης*. Μεταπτυχιακή εργασία. Ρέθυμνο: ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Παπαδογιαννάκης, Ν. Ε.** (1999). Κοινωνικοί χώροι (γλωσσικές επικράτειες) χρήσεως της ελληνικής γλώσσας. Στο: Μ. Δαμανάκης (επιμ.), *Παιδεία Ομογενών: θεωρητικές και εμπειρικές προσεγγίσεις*. Ρέθυμνο: ΕΔΙΑΜΜΕ, 96-104.

- Παπαλεξοπούλου, Ε.** (2004). *Εθνοπολιτισμική ταυτότητα ομογενών μαθητών από τη Γεωργία, τη Γερμανία και τις Η.Π.Α.* Μεταπτυχιακή εργασία. Ρέθυμνο: ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Παπαπαύλου, Ν. Α.** (1997). Ψυχογλωσσικές διαστάσεις της διγλωσσίας. Στο: Ε. Σκούρτου (επιμ.), *Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης*. Αθήνα: νήσος, 35-50.
- Παράσχου, Α.** (2001). Σχολική αγωγή των ελληνοπαίδων της Γερμανίας σε μια διγλωσσική-διπολιτισμική προσέγγιση. Στο: Μ. Βάμβουκας & Α. Χατζηδάκη (επιμ.), *Μάθηση και διδασκαλία της ελληνικής ως μητρικής και ως δεύτερης γλώσσας* (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 6-8 Οκτωβρίου 2000). Αθήνα: Ατραπός, 265-274.
- Πατινιώτης, Ν.** (1990). *Εξάρτηση και μετανάστευση: Η περίπτωση της Ελλάδας*. Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Σελλά-Μάζη, Ε.** (2001). *Διγλωσσία και κοινωνία. Η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προσκήνιο.
- Σκούρτου, Ε.** (2004). Η γλώσσα της διασποράς και η διασπορά της γλώσσας. Στο: Ρ. Τσοκαλίδου & Μ. Παπαρούση (επιμ.), *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική διασπορά: γλώσσα και λογοτεχνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 33-48.
- Σκούρτου, Ε.** (2011). *Η διγλωσσία στο σχολείο*. Αθήνα: Gutenberg.
- Στύλου, Γ.** (2001). Φαινόμενα επαφής γλωσσών σε μια ελληνική κοινότητα στη Γερμανία. Στο: Μ. Βάμβουκας & Α. Χατζηδάκη (επιμ.), *Μάθηση και διδασκαλία της ελληνικής ως μητρικής και ως δεύτερης γλώσσας* (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 6-8 Οκτωβρίου 2000). Αθήνα: Ατραπός, 275-286.
- Στύλου, Γ.** (2010). *Όψεις της εναλλαγής κώδικα σε ελληνόπουλα στη Γερμανία και η σημασία της για τη διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας*. Διδακτορική διατριβή. Ρέθυμνο: ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Τάμης, Α.** (1999). Η κατάσταση της ελληνικής στην Ωκεανία: Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση. Στο: Μ. Δαμανάκης & Θ. Μιχελακάκη (επιμ.), *Ελληνόγλωσση εκπαίδευση στο εξωτερικό* (Πρακτικά Συνεδρίου, Ρέθυμνο 26-28 Ιουνίου 1998). Ρέθυμνο: Ε-ΔΙΑΜΜΕ, 91-104.
- Τσιτσιπής, Α.** (2001). Γλωσσική συρρίκνωση. Στο: Α. – Φ. Χριστίδης & Μ. Θεοδοροπούλου (επιμ.), *Εγκυκλοπαιδικός οδηγός για τη γλώσσα*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 81-83.
- Τσοκαλίδου, Ρ.** (1997). Διγλωσσία, φύλο και εθνοτική ταυτότητα. Στο: Α.–Φ. Χρηστίδης (επιμ.), *«Ισχυρές» - «ασθενείς» γλώσσες στη Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του*

γλωσσικού ηγεμονισμού (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 505-510.

Τσοκαλίδου, Ρ. (2000). *Χαρτογραφώντας την ελληνόφωνη διασπορά: Λίβανος και Συρία*. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας (ηλεκτρονική έκδοση).

Τσοκαλίδου, Ρ. & Παπαρούση, Μ. (επιμ.) (2005). *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική διασπορά: γλώσσα και λογοτεχνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Τσοκαλίδου, Ρ. (2005). Γλώσσα και ταυτότητα στη διασπορά: θεωρητικές προσεγγίσεις και ερευνητικά δεδομένα. Στο: Ρ. Τσοκαλίδου & Μ. Παπαρούση (επιμ.), *Θέματα ταυτότητας στην ελληνική διασπορά: γλώσσα και λογοτεχνία*. Αθήνα: Μεταίχμιο, 115-137.

Τσοκαλίδου, Ρ. & Χατζησαββίδης, Σ. (2008). *Κοινωνιογλωσσολογικές αναζητήσεις: ερευνητικά δεδομένα*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Τσοκαλίδου, Ρ. (2012). *Χώρος για δύο. Θέματα διγλωσσίας και εκπαίδευσης*. Θεσσαλονίκη: Ζυγός.

Χασιώτης, Ι. Κ. (1993). *Επισκόπηση της ιστορίας της νεοελληνικής διασποράς*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας.

Χατζηδάκη, Α. (1992). Social networks and language choice in a bilingual context (στα ελληνικά). Στο: *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 13^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., 7-9 Μαΐου 1992*, 607-624.

Χατζηδάκη, Α. (1995). Η διατήρηση της ελληνικής από Έλληνες μετανάστες. Μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση. Στο: *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 15^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., 11-14 Μαΐου 1994*, 686-697.

Χατζηδάκη, Α. (1996α). Τα ελληνικά των αποδήμων: προβλήματα περιγραφής και οριοθέτησης και προτάσεις για τη διδασκαλία της ελληνικής. Στο: *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα. Πρακτικά της 16^{ης} ετήσιας συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., 4-6 Μαΐου 1995*, 564-575.

Χατζηδάκη, Α. (1996β). Η ελληνική ως μειονοτική γλώσσα στη δυτική Ευρώπη: «ισχυρή» ή «ασθενής»; Στο: *«Ισχυρές» - «ασθενείς» γλώσσες στη Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Ημερίδας, Θεσσαλονίκη 25 Απριλίου). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 95-104.

- Χατζηδάκη, Α.** (1997). Η ελληνική γλώσσα στο Βέλγιο. Στο: Α.-Φ. Χριστίδης & Ε. Καραντζόλα (επιμ.), *Η γλωσσική εκπαίδευση των Ελλήνων μεταναστών στην Ευρώπη* (τρίγλωσση έκδοση). Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 55-60.
- Χατζηδάκη, Α.** (1998). *Πανεπιστημιακές σημειώσεις για το μάθημα «Διγλωσσία και δίγλωσση εκπαίδευση»*. Ρέθυμνο: ΠΤΔΕ, Πανεπιστήμιο Κρήτης.
- Χατζηδάκη, Α.** (2005). Μοντέλα διγλωσσικής συμπεριφοράς σε οικογένειες Αλβανών μαθητών: Δεδομένα από εμπειρική έρευνα. *Επιστήμες Αγωγής*, 3, 79-102.
- Χατζηδάκη, Α. & Κυριαζής, Δ.** (2005). Στάσεις Αλβανών μεταναστών απέναντι στη διγλωσσία των παιδιών τους. *Πρακτικά 6^{ου} Διεθνούς Συνεδρίου για την Ελληνική Γλωσσολογία* (Ρέθυμνο, 18-21 Σεπτεμβρίου 2003). Ρέθυμνο, τ. Β', 860-868.
- Χατζησαββίδης, Σ.** (1997). Οι «ασθενείς» γλώσσες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η στάση τους απέναντι στον γλωσσικό ηγεμονισμό: Η περίπτωση της ρομανές. Στο: Α.-Φ. Χριστίδης (επιμ.), *«Ισχυρές» - «ασθενείς» γλώσσες στη Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού*. (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 423-430.
- Χριστίδης, Α.-Φ.** (επιμ.) (1997). *«Ισχυρές» - «ασθενείς» γλώσσες στη Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου, Θεσσαλονίκη 26-28 Μαρτίου 1997). Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Χριστίδης, Α.-Φ. & Καραντζόλα, Ε.** (επιμ.) (1997). *Η γλωσσική εκπαίδευση των Ελλήνων μεταναστών στην Ευρώπη*. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ-Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

Ξενόγλωσση Βιβλιογραφία

Andersen, S. (1992). *Ethnic minority children and education in Denmark*. Copenhagen: Royal Danish School of Educational Studies.

Baetens Beardsmore, H. (1986). *Bilingualism: Basic principles*. Clevedon: Multilingual Matters.

Benett, J. (1997). Attitudes of the second generation to Dutch language maintenance and ethnic identity in Australia. In: J. Klatter-Folmer & S. Kroon (eds.), *Dutch overseas. Studies in maintenance and loss of Dutch as an immigrant language*. Tilburg: Tilburg University Press, 51-68.

Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt.

Bourhis, R. Y., Giles, H. & Rosenthal, D. (1981). Notes on the construction of a “Subjective Vitality Questionnaire” for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2: 2, 145-155.

Brown, A. N. (2008). Language shift or maintenance? An examination of language usage across four generations as self-reported by university age students in Belarus. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 29: 1, 1-15.

Brown, I. & Sachdev, I. (2009). Bilingual behavior, attitudes, identity and vitality: some data from Japanese speakers in London, UK. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30: 4, 327-343.

Ceuleers, E. (2008). Variable identities in Brussels. The relationship between language learning, motivation and identity in a multilingual context. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 29: 4, 291-309.

Clyne, M. (1988). The German-Australian speech community: ethnic core values and language maintenance. *International Journal of the Sociology of Language*, 71, 67-83.

Clyne, M. (1991). *Community languages: The Australian experience*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clyne, M. & Kipp, S. (1997). Trends and changes in home language use and shift in Australia, 1986-1996. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 18: 6, 451-473.

- Codo, E.** (2008). Interviews and Questionnaires. In: L. Wei & M. G. Moyer (eds), *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*. Oxford: Blackwell, 158-176.
- Conklin, N. & Lourie, M.** (1983). *A host of tongues*. New York: The Free Press.
- Cummins, J.** (1986). Empowering minority students: A framework for intervention. *Harvard Educational Review*, 56, 18-36.
- Edwards, J.** (1985). *Language, society and identity*. Oxford: Basil Blackwell.
- Edwards, J.** (1997). Language minorities and language maintenance. *Annual Review of Applied Linguistics*, 17, 30-42.
- Ferguson, C. A.** (1959). Diglossia, *Word*, 15, 325-340. Reprinted in: *Language and social context*, P. Giglioli (eds) (1972). Harmondsworth: Penguin, 232-251.
- Fishman, J. A.** (1971). *Sociolinguistique*. Paris: Nathan.
- Fishman, J. A.** (1972). *The sociology of language*. Rowley: Newbury House.
- Fishman, J. A.** (1979). The relationship between micro- and macrosociolinguistics in the study of who speaks what language to whom and when. In: J. B. Pride & J. Holmes (eds), *Sociolinguistics: Selected readings*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Fishman, J. A.** (1980). Bilingualism and biculturalism as individual and societal phenomena. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 1: 1, 3-15.
- Fishman, J. A.** (1989). *Language and ethnicity in minority sociolinguistics perspective*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, J. A.** (1991). *Reversing language shift: Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Fishman, J. A.** (2000). Who speaks what language to whom and when? In: L. Wei (ed), *The bilingualism reader*. London: Routledge, 55-70.
- Garner, M.** (1981). *Community languages. Their role in education*. Melbourne: River Seine Publications.
- Giles, H., Bourhis, R. & Taylor, D.** (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. In: H. Giles (ed), *Language, ethnicity and intergroup relations*. London: Academic Press.
- Gogonas, N.** (2009). Language shift in second generation Albanian immigrants in Greece. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30: 2, 95-110.
- Hamers, J. F. & Blanc, M. H. A.** (1989). *Bilinguality and bilingualism*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Haugen, E.** (1956). *Bilingualism in the Americas: A bibliography and research guide*. Drawer/Alabama: Alabama University Press.
- Hoffmann, C.** (1991). *An introduction to bilingualism*. London: Longman.
- Holmes, J.** (1992). *An introduction to sociolinguistics*. London: Longman.
- Holmes, J.** (1993). Women's role in language maintenance and language shift. *International Journal of applied linguistics*, 3: 2, 159-179.
- Hulsen, M. & De Bot, K. & Weltens, B.** (2002). 'Between two worlds'. Social networks, language shift, and language processing in three generations of Dutch immigrants in New Zealand. *International Journal of the Sociology of Language*, 153, 27-52.
- Kondo, K.** (1998). Social-psychological factors affecting language maintenance: Interviews with Shin Nisei University students in Hawaii. *Linguistics and Education*, 9: 4, 369-408.
- Kostoulas-Makrakis, N.** (1995). *Language maintenance or shift? A study of greek background students in Sweden*. Stockholm: Institute of International Education, Stockholm University.
- Lambert, W. E.** (1974). Culture and language as factors in learning and education. In: F. Aboud & R. D. Mead (eds), *Cultural factors in learning*. Bellingham: Western Washington State College, 91-122.
- Landry, R. & Allard, R.** (1994). Diglossia, ethnolinguistic vitality and language behavior. *International Journal of the Sociology of Language*, 108, 15-42.
- Lanza, E.** (2008). Selecting individuals, groups, and sites. In: L. Wei & M. G. Moyer (eds), *The Blackwell Guide to Research Methods in Bilingualism and Multilingualism*. Oxford: Blackwell, 73-87.
- Lanza, E. & Svendsen, B.** (2007). Tell me who your friends are and I might be able to tell you what language(s) you speak: Social networks analysis, multilingualism and identity. *International Journal of Bilingualism*, 11: 3, 275-300.
- Luedi, G.** (2003). Mehrsprachige Repertoires und plurielle Identitaet von Migranten: Chancen und Probleme. In: I. De Florio-Hansen & A. Hu (hrsg), *Plurilingualitaet und Identitaet. Zur Selbst- und Fremdwahrnehmung mehrsprachiger Menschen*. Tuebingen: Stauffenburg Verlag, 39-58.
- Macnamara, J.** (1970). Bilingualism and thought. In: J. E. Alatis (ed), *Report of the twenty-first annual round table meeting on linguistics and language studies*. Washington: D.C., 25-40.

- Milroy, J.** (1987). *Language and social networks*. Oxford: Blackwell.
- Myers-Scotton, C.** (2006). *Multiple voices – An introduction to bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Namei, S.** (2008). Language choice among Iranians in Sweden. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 29:5, 419-437.
- Pauwels, A.** (1997). The role of gender in immigrant language maintenance in Australia. In: W. Wolck & A. De Houwer (eds), *Recent studies in contact linguistics*. Bonn: Duemmler, 276-285.
- Pauwels, A.** (2004). Language Maintenance. In: A. Davies & C. Elder (eds), *The Handbook of Applied Linguistics*. Oxford: Blackwell, 719-737.
- Pauwels, A.** (2005). Maintaining the community language in Australia: Challenges and roles for families. *The International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 8: 2&3, 124-131.
- Romaine, S.** (1995). *Bilingualism*. Oxford: Blackwell.
- Rotheram, M. J. & Phinney, J. S.** (1987). Definitions and perspectives in the study of children's ethnic socialization. In: J. S. Phinney & M. J. Rotheram (eds), *Children's ethnic socialization. Pluralism and development*. London: Sage Publications.
- Schwartz, M.** (2008). Exploring the relationship between family language policy and heritage language knowledge among second generation Russian-Jewish immigrants in Israel. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 29: 5, 400-418.
- Skutnabb-Kangas, T.** (1975). *Om två språkighet och skolframgång*, 20. Svenska Litteratursällskapet i Finland namnd för samhällsforskning.
- Skutnabb-Kangas, T.** (1981). *Bilingualism or not: The education of minorities*. Clevedon: Multilingual Matters.
- Skutnabb-Kangas, T.** (1988). Multilingualism and the education of minority children. In: T. Skutnabb-Kangas & J. Cummins (eds), *Minority education: From shame to struggle*. Clevedon: Multilingual Matters, 9-22.
- Smolicz, J. J.** (1981). Core values and cultural identity. *Ethnic and Racial Studies*, 4: 1, 75-90.
- Smolicz, J. J. & Secombe, M.** (1989). Types of language activation and evaluation in an ethnically plural society. In: U. Ammon (ed), *Status and function of languages and language varieties*. Berlin: Walter de Gruyter, 478-511.
- Spolsky, B.** (2004). *Language policy*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Tamis, M. A.** (1990). Language change, language maintenance, and ethnic identity: The Case of Greek in Australia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 11: 6, 481-500.
- Tannenbaum, M.** (2003). The multifaceted aspects of language maintenance: A new measure for its assessment in immigrant families. *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 6: 5, 374-393.
- Tsokolidou, R.** (1994). *Cracking the code: An insight into code-switching and gender among second generation Greek-Australians*. Unpublished PhD thesis. Monash: Monash University, Australia.
- Urza, A. & Gmez, E.** (2008). Home Style Puerto Rican: A study of language maintenance and use in New England. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 29:6, 449-466.
- Weinreich, U.** (1953). *Languages in contact*. New York: Publications of the Linguistic Circle of New York.
- Winter, J. & Pauwels, A.** (2006). Language maintenance in friendships: second-generation German, Greek and Vietnamese migrants. *International Journal of the Sociology of Language*, 180, 123-139.
- Wright, S. & Kurtoglu-Hooton, N.** (2006). Language maintenance: the case of a Turkish-speaking community in Birmingham. *International Journal of the Sociology of Language*, 181, 43-56.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

http://www.komvos.edu.gr/glwssa/Odigos/odigos_n.htm (ημερομηνία πρόσβασης: 15/09/2011)

<http://omogeneia.ana-mpa.gr> (ημερομηνία πρόσβασης: 18/09/2011)

<http://www.destatis.de> (ημερομηνία πρόσβασης: 20/09/2011)

<http://www.oek-germany.de> (ημερομηνία πρόσβασης: 18/09/2011)

<http://www.sae-europe.eu> (ημερομηνία πρόσβασης: 18/09/2011)

<http://www.dw.de> (ημερομηνία πρόσβασης: 24/08/2014)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

**(Υπόδειγμα ερωτηματολογίου, υπόδειγμα συνέντευξης,
απομαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις)**

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΔΙΑΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ, ΔΙΑΤΜΗΜΑΤΙΚΟ Π.Μ.Σ.
ΨΥΧΟΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΤΗΣ ΕΝΤΑΞΗΣ: ΕΝΑ ΣΧΟΛΕΙΟ ΓΙΑ ΟΛΟΥΣ

Θέματα γλώσσας και ταυτότητας στην ελληνική διασπορά:

Η περίπτωση της ελληνογερμανικής κοινότητας

Παπατζιάμου Αναστασία
sasapatzi mou@gmail.com
6977710976

ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟ

Η παρούσα έρευνα γίνεται στα πλαίσια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας στο Διατμηματικό-Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του ΑΠΘ «Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης: Ένα σχολείο για όλους», στην κατεύθυνση «Ψυχοπαιδαγωγικές συνιστώσες της πολυπολιτισμικότητας». Ο τίτλος της έρευνάς μου είναι «**Θέματα γλώσσας και ταυτότητας στην ελληνική διασπορά: Η περίπτωση της ελληνογερμανικής κοινότητας**». Ειδικότερα, η έρευνα αφορά στη διερεύνηση θεμάτων γλωσσικής συμπεριφοράς και εθνογλωσσικής ταυτότητας των Ελλήνων μεταναστών δεύτερης γενιάς, που ζουν στη Γερμανία.

Τα ερωτηματολόγια είναι ανώνυμα και δεν υπάρχουν σωστές ή λανθασμένες απαντήσεις³⁷.

Τα ερωτηματολόγια διατίθενται και στις δύο γλώσσες (ελληνικά και γερμανικά), και έχετε τη δυνατότητα να συμπληρώσετε το ερωτηματολόγιο σε όποια γλώσσα εσείς επιθυμείτε.

Σας ευχαριστώ για τη συνεργασία.

ΜΕΡΟΣ Α (Προφίλ ερωτώμενου)

Επιλέξτε σε κάθε ερώτηση την απάντηση που σας ταιριάζει. Στις υπόλοιπες ερωτήσεις, σας παρακαλώ, δώστε μία γραπτή απάντηση.

1. ΦΥΛΟ

- Άνδρας
- Γυναίκα

2. ΗΛΙΚΙΑ (σε έτη): .....

3. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ:

- Άγαμος/η
- Παντρεμένος/η
- Διαζευγμένος/η/σε χηρεία/σε διάσταση

3.1. Εάν είσαστε ή ήσασαν παντρεμένος/η, ποιας εθνικότητας είναι/ήταν ο/η σύζυγος;

---

³⁷ Το ερωτηματολόγιο διατίθεται και σε ηλεκτρονική μορφή για online συμπλήρωση στην παρακάτω διεύθυνση:
<https://docs.google.com/spreadsheet/viewform?formkey=dE04YnZSOF9mUVpwMEt1ZEIVaExWdGc6MQ>

.....

4. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: .....

5. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ:

- Υποχρεωτική Εκπαίδευση (Δημοτικό/Γυμνάσιο)
- Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση (Λύκειο/Τεχνική ή Επαγγελματική Σχολή)
- Τριτοβάθμια Εκπαίδευση (Ανώτερη Σχολή/Πανεπιστήμιο)

6. ΧΩΡΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ:

- Ελλάδα
- Γερμανία
- Άλλη (διευκρινίστε ποια: .....))

7. ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ (γράψτε το όνομα της πόλης ή του χωριού, όπου διαμένετε, καθώς και το κρατίδιο όπου ανήκει):

.....

8. ΧΡΟΝΟΣ ΜΟΝΙΜΗΣ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ (σε έτη): .....

9. ΧΡΟΝΟΣ ΜΟΝΙΜΗΣ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (σε έτη): .....

10. ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ:

- Ελληνική
- Γερμανική
- Ελληνική και Γερμανική
- Ελληνική και άλλη
- Γερμανική και άλλη

10.1. Εάν δεν έχετε αποκτήσει τη γερμανική υπηκοότητα, έχετε την πρόθεση να την αποκτήσετε;

- ΝΑΙ
- ΟΧΙ

ΜΕΡΟΣ Β (Πρακτικές γλωσσικής διατήρησης)

1. Πώς θα χαρακτηρίζατε τη γλωσσική σας ικανότητα/επάρκεια στα ελληνικά;				
	Ανεπαρκώς	Ικανοποιητικά	Καλά	Άριστα
A. Μιλώ ελληνικά				
B. Καταλαβαίνω ελληνικά				
Γ. Διαβάζω στα ελληνικά				
Δ. Γράφω στα ελληνικά				

2. Πώς θα χαρακτηρίζατε τη γλωσσική σας ικανότητα/επάρκεια στα γερμανικά;				
	Ανεπαρκώς	Ικανοποιητικά	Καλά	Άριστα
A. Μιλώ γερμανικά				
B. Καταλαβαίνω γερμανικά				
Γ. Διαβάζω στα γερμανικά				
Δ. Γράφω στα γερμανικά				

3. Φοιτήσατε σε κάποια μορφή ελληνόγλωσσης εκπαίδευσης;

- ΝΑΙ
 ΟΧΙ

3.1. Αν ναι, σε ποια;

- Ελληνικό σχολείο
 Δίγλωσσο σχολείο (με ενταγμένο τμήμα)
 Τμήμα Μητρικής Γλώσσας
 Άλλη (διευκρινίστε ποια.....
.....)

4. Ποια γλώσσα μάθατε πρώτη;

- Ελληνικά
 Γερμανικά
 Ελληνικά και γερμανικά ταυτόχρονα

4.1. Εάν δεν τις μάθατε ταυτόχρονα, σε ποια ηλικία μάθατε τη δεύτερη γλώσσα;

.....

5. Έρχεστε σε επαφή στον ελεύθερο χρόνο σας με άτομα ελληνικής καταγωγής;

- Πολύ συχνά
- Συχνά
- Σπάνια
- Καθόλου

6. Οι περισσότεροι φίλοι σας είναι άτομα:

- Ελληνικής καταγωγής
- Γερμανικής καταγωγής
- Άλλης εθνοτικής προέλευσης

7. Στην περιοχή που μένετε, κατοικούν άλλα άτομα ελληνικής καταγωγής;

- Πάρα πολλά
- Αρκετά
- Λίγα
- Καθόλου

8. Είστε μέλος σε κάποιο ελληνικό σύλλογο ή κοινότητα;

- ΝΑΙ
- ΟΧΙ

9. Συμμετέχετε σε εκδηλώσεις της ελληνικής κοινότητας;

- Πολύ συχνά
- Συχνά
- Σπάνια
- Καθόλου

10. Συμμετέχετε σε εκδηλώσεις της Ελληνορθόδοξης Εκκλησίας (λειτουργίες, εορτασμοί, γάμοι, βαφτίσεις κ.ά.);

- Πολύ συχνά
- Συχνά
- Σπάνια
- Καθόλου

11. Επισκέπτεστε την Ελλάδα;

- Πολύ συχνά
- Συχνά

- Σπάνια
- Καθόλου

**12. Για ποιο λόγο επισκέπτεστε συνήθως την Ελλάδα;
(εδώ μπορείτε να σημειώσετε περισσότερες από μία επιλογές)**

- Διακοπές
- Επαφή με συγγενείς/φίλους
- Επαγγελματικές υποχρεώσεις
- Σπουδές
- Άλλο (διευκρινίστε: .....
.....)

13. Έχετε σκοπό να εγκατασταθείτε κάποια στιγμή μόνιμα στην Ελλάδα;

- ΝΑΙ
- ΟΧΙ

14. Σε ποια γλώσσα μιλάτε εσείς στα παρακάτω πρόσωπα;					
	Πάντα ελληνικά	Στα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά	Το ίδιο συχνά και στις δύο γλώσσες	Στα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά	Πάντα γερμανικά
A. Πατέρας					
B. Μητέρα					
Γ. Αδέρφια					
Δ. Σύζυγος/Σύντροφος					
Ε. Παιδιά					
Στ. Παππούδες/Γιαγιάδες					
Z. Θείοι/Θείες που μένουν στη Γερμανία					
Η. Άλλοι συγγενείς					
Θ. Έλληνες φίλοι και γνωστοί					
Ι. Έλληνες συνάδελφοι					
Ια. Έλληνες γείτονες					

15. Σε ποια γλώσσα μιλούν σε σας τα παρακάτω πρόσωπα;					
	Πάντα ελληνικά	Στα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά	Το ίδιο συχνά και στις δύο γλώσσες	Στα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά	Πάντα γερμανικά
A. Πατέρας					

Β. Μητέρα					
Γ. Αδέρφια					
Δ. Σύζυγος/Σύντροφος					
Ε. Παιδιά					
Στ. Παππούδες/Γιαγιάδες					
Ζ. Θείοι/Θείες που μένουν στη Γερμανία					
Η. Άλλοι συγγενείς					
Θ. Έλληνες φίλοι και γνωστοί					
Ι. Έλληνες συνάδελφοι					
Ια. Έλληνες γείτονες					

16. Ποια γλώσσα χρησιμοποιείτε εσείς στις ακόλουθες περιστάσεις;					
	Πάντα ελληνικά	Στα ελληνικά πιο συχνά από τα γερμανικά	Είτε στα ελληνικά είτε στα γερμανικά	Στα γερμανικά πιο συχνά από τα ελληνικά	Πάντα γερμανικά
Α. Τηλεόραση/Ταινίες/DVD					
Β. Εφημερίδες/Περιοδικά/Βιβλία					
Γ. Internet					
Δ. Τηλέφωνο					
Ε. Μουσική/CD					
Στ. Στο σπίτι					
Ζ. Στη γειτονιά					
Η. Στο χώρο εργασίας					
Θ. Στα ψώνια					
Ι. Στην εκκλησία					
Ια. Σε δημόσιους χώρους					
Ιβ. Σε χώρους ψυχαγωγίας					
Ιγ. Όταν βλέπετε όνειρα					
Ιδ. Όταν μετράτε νοερά					
Ιε. Όταν λέτε ανέκδοτα					
Ιστ. Όταν προσεύχεστε					

ΙΖ. Όταν βρίζετε					
------------------	--	--	--	--	--

17. Όταν μιλάτε με άτομα ελληνικής καταγωγής στη Γερμανία, εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες (έχετε παρατηρήσει ότι αλλάζετε συχνά από ελληνικά στα γερμανικά και αντίστροφα);

- ΝΑΙ
 ΟΧΙ

ΜΕΡΟΣ Γ (Θέματα ταυτότητας)

1. Με ποια γλώσσα ταυτίζεστε;

- Με την ελληνική
 Περισσότερο με την ελληνική και λιγότερο με τη γερμανική
 Και με τις δύο γλώσσες το ίδιο
 Περισσότερο με τη γερμανική και λιγότερο με την ελληνική
 Με τη γερμανική

2. Ποια γλώσσα θεωρείτε μητρική σας γλώσσα;

- Ελληνική
 Περισσότερο την ελληνική και λιγότερο τη γερμανική
 Και τις δύο γλώσσες
 Περισσότερο τη γερμανική και λιγότερο την ελληνική
 Γερμανική

3. Πώς αυτοπροσδιορίζεστε;

- Έλληνας
 Περισσότερο Έλληνας και λιγότερο Γερμανός
 Ελληνογερμανός
 Περισσότερο Γερμανός και λιγότερο Έλληνας
 Γερμανός
 Άλλο (διευκρινίστε:
.....
.....)
.....)

- ΝΑΙ
- ΟΧΙ

7.1. Αν θέλετε, αναφέρετε ποια έθιμα και παραδόσεις διατηρείτε:

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Σας ευχαριστώ πολύ για τη συμμετοχή σας!

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ARISTOTELES UNIVERSITAET THESSALONIKI
INTERDISZIPLINAERER MASTER-STUDIENGANG
PSYCHOPAEDAGOGIK DER INTEGRATION: EINE SCHULE FUER ALLE

Sprache und Identitaet in der griechischen Diaspora:
Der Fall der griechischen Gemeinde in Deutschland

Papatziamou Anastasia
sasapatziamou@gmail.com
6977710976

FRAGEBOGEN

Diese vorliegende Untersuchung dient der Entwicklung meiner Diplomarbeit im Rahmen meines Studiums in dem Interdisziplinären Master-Studiengang "Psychopaedagogik der Integration: Eine Schule fuer alle", Richtung "Multikulturalitaet", in der Aristoteles Universitaet Thessaloniki. Meine Diplomarbeit mit dem Titel "Sprache und Identitaet in der griechischen Diaspora: der Fall der griechischen Gemeinde in Deutschland" beschaeftigt sich mit Fragen des Sprachverhaltens und der ethnolinguistischen Identitaet von griechischen Migranten zweiter Generation in Deutschland.

Der Fragebogen ist anonym und es existiert keine richtige oder falsche Antwort³⁸.

Der Fragebogen ist in beide Sprachen (griechisch und deutsch) verfuegbar, und Sie haben die Moeglichkeit den Fragebogen, in der Sprache, die Sie waehlen, auszufuellen.

Vielen Dank fuer Ihre Mitarbeit

TEIL A

Waehlen Sie zu jeder Frage die Antwort, die zu Ihnen passt. Geben Sie bitte zu den anderen Fragen eine schriftliche Antwort.

11. GESCHLECHT

- Mann
- Frau

12. ALTER: .....

13. FAMILIENSTAND:

- ledig
- verheiratet
- geschieden/verwitwet/getrennt lebend

13.1. Falls Sie verheiratet sind/waren, welcher Nationalitaet ist/war Ihr Ehemann/Ehefrau?

---

³⁸ Ich habe auch einen Onlinefragebogen hierzu erstellt, welchen Sie hier finden:
<https://docs.google.com/spreadsheet/viewform?formkey=dE04YnZSOF9mUVpwMEt1ZEIVaExWdGc6MQ>

.....

14. BERUF: .....

15. BILDUNG:

- Grundschule/Hauptschule/Realschule/Gesamtschule
- Gymnasium/Berufsfachschule
- Fachhochschule/Hochschule

16. GEBURTSLAND:

- Griechenland
- Deutschland
- Anderes (bitte eintragen: .....)

17. AUFENTHALTSORT (schreiben Sie den Namen der Stadt oder des Ortes, indem Sie leben, sowie das Bundesland in dem es sich befindet):

.....

18. Wie lange leben bzw. lebten Sie dauerhaft in Deutschland: .....

19. Wie lange leben bzw. lebten Sie dauerhaft in Griechenland: .....

20. STAATSBUERGERSCHAFT:

- griechische
- deutsche
- griechische und deutsche
- griechische und andere
- deutsche und andere

20.1. Falls Sie nicht die deutsche Staatsbürgerschaft haben, beabsichtigen Sie sie später zu beantragen?

- JA
- NEIN

TEIL B

18. Wie wuerden Sie Ihre griechische Sprachkenntnisse beschreiben?				
	unbefriedigend	befriedigend	gut	sehr gut
A. Ich spreche griechisch				
B. Ich verstehe griechisch				
Γ. Ich lese auf griechisch				
Δ. Ich schreibe auf griechisch				

19. Wie wuerden Sie Ihre deutsche Sprachkenntnisse beschreiben?				
	unbefriedigend	befriedigend	gut	sehr gut
A. Ich spreche deutsch				
B. Ich verstehe deutsch				
Γ. Ich lese auf Deutsch				
Δ. Ich schreibe auf deutsch				

20. Haben Sie jemals irgendeinen Griechischsprachigen Unterricht besucht?

- JA
- NEIN

3.2. Wenn ja, was fuer welchen?

- Griechische Schule
- Zweisprachige Schule (mit Integrationsklasse)
- Muttersprachlicher Unterricht
- Anderes (bitte tragen Sie sie ein .....)

21. Welche Sprache haben Sie zuerst gelernt?

- Griechisch
- Deutsch
- Griechisch und Deutsch gleichzeitig

4.2. Wenn nicht gleichzeitig, in welchem Alter haben Sie die zweite Sprache gelernt?

.....
22. Wie oft kommen Sie in Ihrer Freizeit mit Menschen griechischer Herkunft zusammen?

- sehr oft
- oft
- selten
- nie

23. Die meisten Ihrer Freunde sind:

- Griechen
- Deutsche
- anderer Herkunft

24. Wie viele Menschen griechischer Herkunft leben in Ihrer Nachbarschaft/Umgebung?

- sehr viele
- viele
- wenige
- keine

25. Sind Sie Mitglied in einem griechischen Verein oder einer Gemeinde;

- JA
- NEIN

26. Nehmen Sie an den Veranstaltungen der griechischen Gemeinde teil?

- sehr oft
- oft
- selten
- nie

27. Nehmen Sie an den Veranstaltungen der griechischorthodoxen Kirche teil (Messsen, Festen, Hochzeiten, Taufen u.a.)?

- sehr oft
- oft
- selten
- nie

28. Fahren Sie nach Griechenland?

- sehr oft
- oft
- selten
- nie

**29. Wenn ja, aus welchem Grund besuchen Sie meistens Griechenland?
(Sie koennen mehrere Antworten angeben)**

- Urlaub
- Kontakt mit Verwandten/Freunden
- Berufliche Verpflichtungen
- Studium
- anderes (Bitte tragen Sie sie ein .....)

30. Haben Sie die Absicht nach Griechenland zurueckzukehren?

- JA
- NEIN

31. In welcher Sprache sprechen Sie mit folgenden Personen ?					
	Immer auf griechisch	Auf griechisch oefter als auf deutsch	Sowohl auf griechisch wie auch auf deutsch	Auf deutsch oefter als auf griechisch	Immer auf deutsch
a. Vater					
b. Mutter					
c. Geschwister					
d. Ehemann/Ehefrau/Partner/inn					
e. Kinder					
f. Grosseltern					
g. Onkel/Tanten, die in Deutschland leben					
h. Andere Verwandte					
i. griechische Freunde und Bekannte					
j. griechische Kollegen					
k. griechische Nachbarn					

32. In welcher Sprache sprechen mit Ihnen folgende Personen ?					
	Immer auf griechisch	Auf griechisch oeffter als auf deutsch	Sowohl auf griechisch wie auch auf deutsch	Auf deutsch oeffter als auf griechisch	Immer auf deutsch
a. Vater					
b. Mutter					
c. Geschwister					
d. Ehemann/Ehefrau					
e. Kinder					
f. Grosseltern					
g. Onkel/Tanten, die in Deutschland leben					
h. Andere Verwandte					
i. griechische Freunde und Bekannte					
j. griechische Kollegen					
k. griechische Nachbarn					

33. Welche Sprache benutzen Sie in folgenden Situationen ?					
	Immer auf griechisch	Auf griechisch oeffter als auf deutsch	Sowohl auf deutsch wie auch auf griechisch	Auf deutsch oeffter als auf griechisch	Immer auf deutsch
a. beim Fernsehen (Filme/DVD)					
b. beim Lesen von Zeitungen/Zeitschriften/Buechern					
c. im Internet					
d. beim Telefonieren					
e. beim Anhoeren von Musik/CD					
f. zu Hause					
g. in der Nachbarschaft					
h. in der Arbeit					
i. beim Einkaufen/Shopping					
j. in der Kirche					

k. in oeffentlichen Raeumen					
l. in der Freizeit/Unterhaltung					
m. wenn Sie traeeumen					
n. beim Zaehlen					
o. wenn Sie Witze erzaehlen					
p. wenn Sie beten					
q. wenn Sie schimpfen					

34. Wenn Sie Gespraechе mit Leuten griechischer Herkunft fuehren, benutzen Sie eine oder beide Sprachen? Haben Sie bemerkt, ob Sie Saetze oder Woerter in beiden Sprachen benutzen (mal auf griechisch, mal auf deutsch)?

- JA
 NEIN

TEIL C

1. Mit welcher Sprache wuerden Sie sich identisch fuehlen?

- Mit der griechischen Sprache
 Mehr mit der griechischen und weniger mit der deutschen Sprache
 Sowohl mit der griechischen als auch mit der deutschen Sprache
 Mehr mit der deutschen und weniger mit der griechischen Sprache
 Mit der deutschen Sprache

2. Welche Sprache fuehlen Sie als Ihre Muttersprache?

- Die griechische
 Die griechische mehr als die deutsche
 Beide Sprachen
 Die deutsche mehr als die griechische
 Die deutsche

3. Als was sehen Sie sich?

- Als Grieche
 Mehr als Grieche, weniger als Deutscher
 Als ein Deutschgrieche

- Mehr als Deutscher, weniger als Grieche
- Als Deutscher
- Anderes (bitte eintragen .....
.....
.....)

4. Welche Sprache waehlen Sie/wuerden Sie waehlen bei der Erziehung Ihrer Kinder?

- Griechisch
- Deutsch
- Beides

4.2. Weshalb? (tragen Sie bitte Ihre Gruende ein)

.....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....

5. Sind Sie der Meinung, dass die griechische Sprache auch in der naechsten Generation erhalten werden sollte?

- JA
- NEIN

5.1. Weshalb? (tragen Sie bitte Ihre Gruende ein)

.....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....
 .....

6. Wie fuehlen Sie sich, wenn Sie irgendwo die griechische Nationalflagge sehen?

- stolz
- sehnsuechtig
- beruehrt
- gleichgueltig-neutral
- Anderes (bitte tragen Sie ein: .....)

7. Versuchen Sie die griechischen Sitten und Traditionen (Essen, Musik und Lieder, Tanzen, Feiertagen u.a.) beizubehalten?

- JA
- NEIN

7.1. Erwähnen Sie, wenn Sie wollen, welche Sitten und Traditionen Sie beibehalten:

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Vielen Dank fuer die Mitarbeit und fuer Ihre Muehe!

ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΗ

Η παρούσα έρευνα γίνεται στα πλαίσια εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας στο Διατμηματικό-Διαπανεπιστημιακό Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών του ΑΠΘ «Ψυχοπαιδαγωγική της ένταξης: Ένα σχολείο για όλους», στην κατεύθυνση «Ψυχοπαιδαγωγικές συνιστώσες της πολυπολιτισμικότητας». Ο τίτλος της έρευνάς μου είναι «Θέματα γλώσσας και ταυτότητας στην ελληνική διασπορά».

Οι συνεντεύξεις είναι ανώνυμες και δεν υπάρχουν σωστές ή λάθος απαντήσεις.

Σας ευχαριστώ για τη συνεργασία.

Παπατζιάμου Αναστασία

e-mail: sasapatziamou@gmail.com

ΜΕΡΟΣ Α

21. ΦΥΛΟ

- Άνδρας
- Γυναίκα

22. ΗΛΙΚΙΑ (σε έτη): .....

23. ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΗ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗ:

- Άγαμος/η
- Παντρεμένος/η
- Διαζευγμένος/η/σε χηρεία/σε διάσταση

23.1. Εάν είσαστε ή ήσασαν παντρεμένος/η, ποιας εθνικότητας είναι/ήταν ο/η σύζυγος;

.....

24. ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ: .....

25. ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΕΠΙΠΕΔΟ

- Υποχρεωτική Εκπαίδευση
- Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση
- Τριτοβάθμια Εκπαίδευση (Πανεπιστήμιο)

26. ΧΩΡΑ ΓΕΝΝΗΣΗΣ:

- Ελλάδα
- Γερμανία
- Άλλη (διευκρινίστε ποια: .....

27. ΤΟΠΟΣ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ (γράψτε το όνομα της πόλης ή του χωριού και το κρατίδιο):

.....

28. ΧΡΟΝΟΣ ΜΟΝΙΜΗΣ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΣΤΗ ΓΕΡΜΑΝΙΑ (σε έτη): .....

29. ΧΡΟΝΟΣ ΜΟΝΙΜΗΣ ΠΑΡΑΜΟΝΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ (σε έτη): .....

30. ΥΠΗΚΟΟΤΗΤΑ:

- Ελληνική
- Γερμανική
- Ελληνική και Γερμανική
- Ελληνική και άλλη
- Γερμανική και άλλη

30.1. Εάν δεν έχετε αποκτήσει τη γερμανική υπηκοότητα, έχετε την πρόθεση να την αποκτήσετε;

- ΝΑΙ
- ΟΧΙ

ΜΕΡΟΣ Β

- 1. Θεωρείτε σημαντικό να διατηρείτε την ελληνική γλώσσα; Είναι σημαντικό για εσάς τα παιδιά σας να μιλούν ελληνικά;**
    - 1.1. Γιατί;**
    - 1.2. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Τι κάνετε για να διατηρήσετε την ελληνική γλώσσα; Πώς το καταφέρνετε; Με ποιους τρόπους;**
  - 2. Θεωρείτε σημαντικό να μιλάτε εσείς ή τα παιδιά σας καλά και τις δύο γλώσσες;**
    - 2.1. Γιατί;**
  - 3. Έχετε παρατηρήσει τον εαυτό σας, όταν μιλάτε με Έλληνες, να εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες;**
    - 3.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Μήπως έχετε καταλάβει γιατί το κάνετε;**
    - 3.2. Όταν ακούτε κάποιον, παιδί ή ενήλικα, να το κάνει, το θεωρείτε κακό ή καλό και γιατί;**
  - 4. Προσπαθείτε να διατηρείτε τον ελληνικό πολιτισμό;**
    - 4.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Γιατί; Πώς το κάνετε αυτό (με ποιους τρόπους);**
  - 5. Πώς νιώθετε στη Γερμανία ως Έλληνας; Νιώθετε αποδοχή, ασφάλεια, απόρριψη, νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;**
    - 5.1. Πόσο σημαντικό είναι για σας να νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;**
    - 5.2. Θα θέλατε να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία (π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης, εκπαίδευση);**
  - 6. Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;**
  - 7. Όταν παρακολουθείτε αθλητικά ή πολιτικά γεγονότα (π.χ. ποδοσφαιρικοί αγώνες, πολιτική ειδησεογραφία), στα οποία συμμετέχει και η ελληνική πλευρά, πώς νιώθετε;**
    - 7.1. Υποστηρίζετε την ελληνική πλευρά;**
  - 8. Πού επιθυμείτε να ζήσουν τα παιδιά σας στο μέλλον και γιατί;**
-

ΑΠΟΜΑΓΝΗΤΟΦΩΝΗΜΕΝΕΣ ΣΥΝΕΝΤΕΥΞΕΙΣ

Στην απομαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων δεν περιλαμβάνεται το πρώτο μέρος των ερωτήσεων, που αφορούσε στα δημογραφικά στοιχεία των συνεντευζιαζόμενων. Τα στοιχεία αυτά συμπληρώθηκαν γραπτά στο έντυπο που τους δόθηκε, πριν τη συνέντευξη.

Σ1³⁹ (άνδρας, 42 ετών, έχει απαντήσει στο ερωτηματολόγιο με τον κωδικό E1)

1. Θεωρείτε σημαντικό να διατηρείτε την ελληνική γλώσσα; Είναι σημαντικό για εσάς τα παιδιά σας να μιλούν ελληνικά;

Ναι, πάρα πολύ σημαντικό.

Για τα παιδιά;

Ναι, ένα πολύ βασικό σημείο.

1.1. Γιατί;

Γιατί θέλω να με καταλαβαίνουν, να καταλαβαίνουν τους παππούδες, τις γιαγιάδες, όταν πάμε Ελλάδα να καταλαβαίνουν το σόι, τις θείες, τους θείους, τους συγγενείς. Να μπορούν να επικοινωνούν εκεί που θα πάμε.

1.2. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Τι κάνετε για να διατηρήσετε την ελληνική γλώσσα; Πώς το καταφέρνετε; Με ποιους τρόπους;

Εγώ, τουλάχιστον, όπως και οι γονείς μου που μένουν στη Γερμανία, μιλάμε με τα παιδιά μου, προσπαθούμε να μιλάμε με τα παιδιά μόνο ελληνικά. Και η καθημερινότητα να περνάει με την ελληνική γλώσσα.

2. Θεωρείτε σημαντικό να μιλάτε εσείς ή τα παιδιά σας καλά και τις δύο γλώσσες;

Ναι.

2.1. Γιατί;

Γιατί ζούμε σ' αυτή τη χώρα που ζούμε, στη Γερμανία, πρέπει να δουλέψουν και να μεγαλώσουν εκεί και να πάνε σε γερμανικό σχολείο, και λίγο-πολύ μέχρι κάποια τάξη έ-

---

³⁹ Οι συνεντεύξεις κωδικοποιήθηκαν ως εξής: Σ1, Σ2, Σ3, Σ4, Σ5 και Σ6.

καναν και ελληνικά μαθήματα στο σχολείο. Τώρα έχουν σταματήσει τα ελληνικά μαθήματα, αλλά παρόλ' αυτά έχουμε ελληνική τηλεόραση, κάπου-κάπου κάποια ελληνική εφημερίδα, ελληνικά παραμύθια, τα οποία κάνουν τη γλώσσα πιο κατανοητή.

Πάντως, θεωρείς και τα γερμανικά σημαντικά;

Ε, βέβαια, εκεί ζούμε, δεν μπορούμε χωρίς γερμανικά.

3. Έχετε παρατηρήσει τον εαυτό σας, όταν μιλάτε με Έλληνες, να εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες;

Ναι, λέξεις ξεφεύγουν, πραγματικά. Προσπαθώ με τους φίλους μου, και όσους είναι Έλληνες, να μιλάμε μόνο ελληνικά. Αλλά υπάρχουν ορισμένες λέξεις, οι οποίες μου ξεφεύγουν ή δε μπορώ να τις θυμηθώ αυτή τη στιγμή στα ελληνικά και αναγκάζομαι και χρησιμοποιώ κάποια γερμανική λέξη.

3.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Μήπως έχετε καταλάβει γιατί το κάνετε;

3.2. Όταν ακούτε κάποιον, παιδί ή ενήλικα, να το κάνει, το θεωρείτε κακό ή καλό και γιατί;

Μμμμ, καλό-κακό, δεν αισθάνομαι καλό ή κακό σ' αυτή την περίπτωση. Το θεωρώ κανονικό, γιατί, όπως εγώ, έτσι και κάποιοι άλλοι κάποιες λέξεις να μην τις έχουν στο ρεπερτόριό τους.

4. Προσπαθείτε να διατηρείτε τον ελληνικό πολιτισμό;

Ναι, βεβαίως.

4.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Γιατί; Πώς το κάνετε αυτό (με ποιους τρόπους);

Γιατί είμαστε Έλληνες, το αισθανόμαστε σαν Έλληνες, τουλάχιστον εγώ και τα παιδιά μου, οι γονείς μου, οι συγγενείς μου που μένουν στη Γερμανία, η αδερφή μου. Και η ελληνική μουσική, την έχουμε μάθει από την Ελλάδα, από το χωριό, από τις διασκεδάσεις, τους γάμους, ναι, από πολλές τελοσπάντων εκδηλώσεις που γίνονται στο εξωτερικό. Όπως τα Χριστούγεννα, παράδειγμα, το Πάσχα, υπάρχουν ελληνικά έθιμα που οργανώνονται από διάφορες οργανώσεις, όπως είναι οι κοινότητες, κάποια εκκλησία που οργανώνει το Πάσχα ορισμένα φαγοπότια. Κι έτσι υπάρχει η ελληνική μουσική. Τα παιδιά μαθαίνουν και ελληνικούς χορούς στο σύλλογο.

5. Πώς νιώθετε στη Γερμανία ως Έλληνας; Νιώθετε αποδοχή, ασφάλεια, απόρριψη, νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Σαν Έλληνες είμαστε πολύ ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία, δεν υπάρχουν προβλήματα διάκρισης. Ότι είσαι Έλληνας, όσο να' ναι το παρουσιαστικό μας, η εμφάνισή μας

δεν διαφέρει και πολύ από τα έθιμα των Γερμανών. Όπως οι Γερμανοί έχουν κάποια προβλήματα με ξένους, οι οποίοι δεν μοιάζουν με τη γερμανική, ε..., με τους γερμανικούς τρόπους. Ενώ εμείς οι Έλληνες δεν ξεφεύγουμε πολύ από τα γερμανικά δεδομένα, και έτσι δεν υπάρχει κάποιο πρόβλημα.

Δε νιώθετε ξένος;

Καθόλου, καθόλου, εκεί έχω γεννηθεί, το όνομα λίγο διαφέρει, αλλά τα ονόματα στη Γερμανία διαφέρουν πάρα πολλά.

5.1. Πόσο σημαντικό είναι για σας να νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Ε, ναι, εκεί ζω, εκεί γεννήθηκα, εκεί μεγάλωσα. Πατρίδα μου παραμένει βέβαια η Ελλάδα, αλλά κάποιο αίσθημα πατρίδας υπάρχει και για τη Γερμανία σήμερα. Ίσως παλιότερα όχι, αλλά προς στιγμής ναι.

5.2. Θα θέλατε να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία (π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης, εκπαίδευση);

Ίσως ναι, αλλά η ελληνική κοινότητα είναι κάποια μικρή κοινότητα σήμερα στη Γερμανία. Υπάρχουν πολύ μεγαλύτερες κοινότητες, και έτσι είναι όνειρο να νομίζεις ότι η ελληνική κοινότητα, η ελληνική νοοτροπία θα υπάρξει σε κάποιο κυρίαρχο ρόλο στη Γερμανία, αποκλείεται... Εμείς είμαστε μισό εκατομμύριο και αν είμαστε, και οι Τούρκοι είναι κοντά στα δέκα εκατομμύρια.

6. Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;

Όχι.

7. Όταν παρακολουθείτε αθλητικά ή πολιτικά γεγονότα (π.χ. ποδοσφαιρικοί αγώνες, πολιτική ειδησεογραφία), στα οποία συμμετέχει και η ελληνική πλευρά, πώς νιώθετε;

Έλληνας, Έλληνας.

7.1. Υποστηρίζετε την ελληνική πλευρά;

Ναι, βέβαια, πάντα.

8. Πού επιθυμείτε να ζήσουν τα παιδιά σας στο μέλλον και γιατί;

Επιθυμώ, ναι εντάξει, ονειρεύομαι κάποια από τα παιδιά να γυρίσουν στην Ελλάδα. Αλλά εμένα το πρόβλημα είναι ότι κι η γυναίκα μου είναι Γαλλίδα, δεν είναι Γερμανίδα, κι έτσι είναι λίγο όνειρο να εύχομαι τα παιδιά να γυρίσουν στην Ελλάδα. Το εύχομαι, βέβαια, ναι, αλλά... Γιατί είναι μια ωραία χώρα, στην οποία έχω ζήσει, είναι μια χώρα, στην οποία ίσως υπάρχει κάποιο μέλλον..., σήμερα λίγο δύσκολο, αλλά το μέλλον μπο-

ρεί να είναι κάτι καλό για τα παιδιά στην Ελλάδα. Κι ελπίζω ότι τα παιδιά με τις γλώσσες που ξέρουν, ίσως υπάρχει, μπορεί να βοηθήσουν και την Ελλάδα κάποια μέρα.

Σ2 (άνδρας, 44 ετών, έχει απαντήσει στο ερωτηματολόγιο με τον κωδικό E2)

1. Θεωρείτε σημαντικό να διατηρείτε την ελληνική γλώσσα; Είναι σημαντικό για εσάς τα παιδιά σας να μιλούν ελληνικά;

Ναι, είναι σημαντικό για μένα.

1.1. Γιατί;

Για να διατηρήσουμε την ελληνική γλώσσα, τις ελληνικές παραδόσεις, να μπορούν τα παιδιά αργότερα, όταν έρχονται στον τόπο τους να μιλάνε τα ελληνικά, να συνεννοούνται, να καταλαβαίνουν τι λένε, να καταλαβαίνουν τι κάνουν, γενικώς τα πάντα στη χώρα τους, στην Ελλάδα. Είναι πολύ σημαντικό.

1.2. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Τι κάνετε για να διατηρήσετε την ελληνική γλώσσα; Πώς το καταφέρνετε; Με ποιους τρόπους;

Μιλάμε συνεχώς ελληνικά, βλέπουμε ελληνικά προγράμματα, συνεντεύξεις, ειδήσεις, διαβάζουμε. Γενικά ό,τι είναι δυνατόν και ό,τι έχει σχέση με τα ελληνικά.

Θα στείλετε το παιδί σας σε ελληνικό σχολείο;

Όχι, δεν θα το στείλουμε σε ελληνικό σχολείο γιατί δεν υπάρχει υποδομή ελληνική στη Γερμανία που ζούμε.

Σε τμήμα που μαθαίνουν ελληνικά;

Εάν υπάρξει αυτό το τμήμα, έστω και μία ώρα την εβδομάδα, θα τη στείλουμε. Αυτό που έχω σκοπό, όσο μπορώ εγώ ο ίδιος ή η μητέρα της, να προσπαθήσουμε να της μεταδώσουμε όλη αυτή την ελληνική ιστορία, όλη αυτή την ιστορία γενικά της Ελλάδος, η οποία είναι πολύ σημαντική, γενικά και για τον πολιτισμό.

2. Θεωρείτε σημαντικό να μιλάτε εσείς ή τα παιδιά σας καλά και τις δύο γλώσσες;

Ναι, ναι, πάρα πολύ σημαντικό.

2.1. Γιατί;

Είναι σημαντικό να μιλάμε και τα γερμανικά, γιατί..., ειδικά τα παιδιά μας, γιατί το μέλλον τους εξαρτάται κιόλας απ' αυτό.

3. Έχετε παρατηρήσει τον εαυτό σας, όταν μιλάτε με Έλληνες, να εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες;

Είναι πολύ σπάνιο αυτό. Το να χρησιμοποιήσω κάποια λέξη, η οποία έχει γερμανικό χαρακτήρα, είναι πολύ σπάνιο. Συνήθως μόνο ελληνικά.

3.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Μήπως έχετε καταλάβει γιατί το κάνατε;

3.2. Όταν ακούτε κάποιον, παιδί ή ενήλικα, να το κάνει, το θεωρείτε κακό ή καλό και γιατί;

Ε, ούτε καλό ούτε κακό δεν το θεωρώ. Απλά, όταν μιλάμε ελληνικά, μιλάμε ελληνικά, όταν μιλάμε γερμανικά, μιλάμε γερμανικά. Και δεν χρειάζεται να κάνουμε αυτή τη μίζη μεταξύ γερμανικών και ελληνικών. Δεν το θεωρώ, για μένα, απαραίτητο να γίνεται αυτό.

4. Προσπαθείτε να διατηρείτε τον ελληνικό πολιτισμό;

Ναι, φυσικά.

4.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Γιατί; Πώς το κάνετε αυτό (με ποιους τρόπους);

Μέσα από τα βιβλία, από τις κοινωνικές μας υποχρεώσεις μεταξύ δήμων και κοινοτήτων, μερικές φορές που συμμετέχουμε, μέσω της εκκλησίας, μέσω των πολιτιστικών εκδηλώσεων που διατηρούμε οι κοινότητες. Συμμετέχουμε στις εκδηλώσεις, ναι, μεταξύ ελληνικής κοινότητας και παραδοσιακών χορών κλπ.

5. Πώς νιώθετε στη Γερμανία ως Έλληνας; Νιώθετε αποδοχή, ασφάλεια, απόρριψη, νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Ενταγμένος νιώθω κατά κάποιο τρόπο, γιατί έχω αρκετά χρόνια εκεί, και ασφάλεια, ασφάλεια.

Δε νιώθετε ξένος;

Όχι, όχι, γιατί μας αποδέχονται οι Γερμανοί ως λαό, έτσι όπως είμαστε, και σεβόμαστε τους κανόνες και το κράτος.

5.1. Πόσο σημαντικό είναι για σας να νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Ε, από τη στιγμή που ζω στο κράτος και συμμετέχω ως Γερμανός πολίτης, και ψηφίζω ακόμα για το Ευρωκοινοβούλιο και για τους δημάρχους στις δημοτικές εκλογές, ε, βέβαια νιώθω.

5.2. Θα θέλατε να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία (π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης, εκπαίδευση);

Θα το ήθελα, θα το ήθελα, προπάντων εκπαίδευση, ελληνικά σχολεία, τα οποία λείπουν.

6. Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;

Όχι ακριβώς ξένος. Μερικές φορές σε κάνουν οι ίδιοι οι Έλληνες να νιώθεις ξένος με τη συμπεριφορά τους. Σε θεωρούν, όταν μας βλέπουν μια φορά το χρόνο και όταν πάμε να πιούμε έναν καφέ ή να φάμε κάπου ή να..., η μεταχείρισή μας είναι έτσι, σαν να μεταχειρίζονται κάποιον ξένο. Αλλά είμαι στον τόπο μου, έχω τους συγγενείς, τους φίλους. Αυτοί με κάνουν να νιώθω ότι δεν είμαι ξένος.

7. Όταν παρακολουθείτε αθλητικά ή πολιτικά γεγονότα (π.χ. ποδοσφαιρικοί αγώνες, πολιτική ειδησεογραφία), στα οποία συμμετέχει και η ελληνική πλευρά, πώς νιώθετε;

7.1. Υποστηρίζετε την ελληνική πλευρά;

Σε έναν ποδοσφαιρικό αγώνα, όταν παίζει η Εθνική Ελλάδα, είμαστε με την Εθνική Ελλάδα, και ολίγον τι φανατισμένοι, υποστηρίζουμε την ελληνική πλευρά. Στα πολιτικά οι Γερμανοί ξέρουν να λεν τα δικά τους, και οι Έλληνες τα δικά τους. Δεν υποστηρίζω ούτε τη μία πλευρά ούτε την άλλη. Οι Γερμανοί βασικά έχουνε δίκιο, γιατί οι Έλληνες, οι πολιτικοί, τα έχουν κάνει μαντάρα, να ντρεπόμαστε.

8. Πού επιθυμείτε να ζήσουν τα παιδιά σας στο μέλλον και γιατί;

Στη Γερμανία, γιατί υπάρχουν καλύτερες υποδομές για το μέλλον τους, τις σπουδές τους. Αν αυτό δηλαδή υπήρχε και στην Ελλάδα, γνώμη μου, αυτή τη στιγμή δεν υπάρχει μέλλον για τα παιδιά μας στην Ελλάδα, αν υπήρχε όμως, θα το έκανα, θα ερχόμουν κατευθείαν στην Ελλάδα. Αν εγώ μπορούσα στην Ελλάδα να ζήσω και να δουλέψω, και να μπορεί το παιδί μου να πάει σε ελληνικό σχολείο, θα το έκανα αμέσως. Αλλά βλέπω ότι δεν υπάρχει αυτό αυτή την εποχή. Οπότε αναγκαστικά το μέλλον των παιδιών μου είναι στη Γερμανία.

Σ3 (γυναίκα, 39 ετών, έχει απαντήσει στο ερωτηματολόγιο με τον κωδικό E3)

1. Θεωρείτε σημαντικό να διατηρείτε την ελληνική γλώσσα;

Ναι.

Είναι σημαντικό για εσάς τα παιδιά σας να μιλούν ελληνικά;

Ναι, το θεωρώ σημαντικό.

1.1. Γιατί;

Μμμμμ, γιατί είναι η μητρική γλώσσα και το θεωρώ σημαντικό να είναι..., να γνωρίζουν και τα παιδιά που ζούνε σε μια ξένη χώρα τη γλώσσα τους.

1.2. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Τι κάνετε για να διατηρήσετε την ελληνική γλώσσα; Πώς το καταφέρνετε; Με ποιους τρόπους;

Μιλώντας αναμεταξύ μας ελληνικά μόνο, και με το παιδί φυσικά, όσο το δυνατόν περισσότερο.

Θα στείλεις την κόρη σου σε ελληνικό σχολείο ή κάτι τέτοιο;

Εεεε, ελληνικό όχι, απλά θα προσπαθήσουμε σε κάποια ηλικία, δηλαδή από το δημοτικό και μετά, να πηγαίνει το απόγευμα σε κάποιο τμήμα μητρικής γλώσσας.

2. Θεωρείτε σημαντικό να μιλάτε εσείς ή τα παιδιά σας καλά και τις δύο γλώσσες;

Ναι, και τις δύο γλώσσες. Είναι πολύ σημαντικό, γιατί κι εγώ μεγάλωσα και με τις δύο γλώσσες, και το θεωρώ πολύ σημαντικό. Είναι πλεονέκτημα να ξέρει κανείς δύο γλώσσες καλά.

3. Έχετε παρατηρήσει τον εαυτό σας, όταν μιλάτε με Έλληνες, να εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες;

Εγώ προσπαθώ να μην το κάνω, αλλά ανάλογα με ποιον μιλάω. Πολλές φορές γνωστοί μας, φίλοι μας, οι οποίοι είναι Έλληνες, όταν χρησιμοποιούν και αυτοί γερμανικές λέξεις μέσα στην κουβέντα, μέσα στην πρόταση, με παρασύρουν και το κάνω κι εγώ. Ενώ προσπαθώ να μην το κάνω, γιατί δεν μ' αρέσει προσωπικά.

3.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Μήπως έχετε καταλάβει γιατί το κάνετε;

(Το απάντησε ήδη στην ερώτηση 3).

3.2. Όταν ακούτε κάποιον, παιδί ή ενήλικα, να το κάνει, το θεωρείτε κακό ή καλό και γιατί;

Το θεωρώ κακό, ναι. Γιατί είναι άσχημο να μπλέκεις δύο γλώσσες. Εμένα προσωπικά δεν μ' αρέσει. Θέλω να μιλάω ή μόνο ελληνικά ή μόνο γερμανικά.

4. Προσπαθείτε να διατηρείτε τον ελληνικό πολιτισμό;

Προσπαθούμε, ναι.

4.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Γιατί; Πώς το κάνετε αυτό (με ποιους τρόπους);

Πιστεύω ότι είναι αρκετά σημαντικό να διατηρεί ο καθένας την κουλτούρα του και τα ήθη και τα έθιμα. Τώρα το πώς, εντάξει, έχουμε διάφορους συλλόγους πολιτιστικούς, κοινότητες, η εκκλησία, όλα αυτά είναι μέσα στην ελληνική κουλτούρα. Γιορτάζουμε το Πάσχα, τα Χριστούγεννα. Τις εθνικές επετείους φυσικά όχι, δηλαδή τις θυμόμαστε, αλλά δεν μπορούμε να τις γιορτάσουμε όπως είναι στη χώρα μας, αλλά εντάξει, το κατά δύναμιν. Τρώμε ελληνικά φαγητά, ακούμε ελληνική μουσική, χορεύουμε χορούς. Αυτά.

5. Πώς νιώθετε στη Γερμανία ως Έλληνας; Νιώθετε αποδοχή, ασφάλεια, απόρριψη, νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Εγώ προσωπικά νιώθω ενταγμένη, νιώθω ασφάλεια, δεν έχω νιώσει ποτέ απόρριψη, ρατσισμό, όχι βέβαια. Γιατί στη γειτονιά που γεννήθηκα, εκεί και μεγάλωσα και εκεί ζω. Και με ξέρουν ότι είμαι ξένη, Ελληνίδα, αλλά είμαστε πλήρως ενταγμένοι μέσα στην κοινότητα εκεί.

5.1. Πόσο σημαντικό είναι για σας να νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Ναι, βέβαια, πολύ.

5.2. Θα θέλατε να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία (π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης, εκπαίδευση);

Όχι, νομίζω ότι δεν παίζει κανένα ρόλο αυτό, το να υπάρχει δηλαδή κάποιο ειδικό καθεστώς για τις κοινότητες, όχι. Επαρκεί έτσι όπως είναι αυτή τη στιγμή αυτό το καθεστώς.

6. Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;

Εγώ προσωπικά όχι.

7. Όταν παρακολουθείτε αθλητικά ή πολιτικά γεγονότα (π.χ. ποδοσφαιρικοί αγώνες, πολιτική ειδησεογραφία), στα οποία συμμετέχει και η ελληνική πλευρά, πώς νιώθετε;

7.1. Υποστηρίζετε την ελληνική πλευρά;

Φυσικά, είμαι πάντα με την ελληνική πλευρά, με την ελληνική ομάδα, όταν πρόκειται για αθλητισμό. Στην πολιτική δε, όταν αναφέρονται στην Ελλάδα για τα πολιτικά γεγο-

νότα, πολλές φορές νιώθω θυμό, νιώθω ντροπή, γιατί δεν είναι όμορφα αυτά που ακούγονται και λέγονται.

8. Πού επιθυμείτε να ζήσουν τα παιδιά σας στο μέλλον και γιατί;

Ε, το επιθυμώ και το πού θα μείνουν τελικά, είναι δύο διαφορετικά πράγματα. Φυσικά θα επιθυμούσα να ζούσαν στην Ελλάδα, αν οι συνθήκες το επέτρεπαν. Αλλά πιστεύω ότι στο μέλλον τα παιδιά μου θα μεγαλώσουν στη Γερμανία, γιατί έχουν ένα πιο σίγουρο μέλλον. Και από πλευράς εκπαίδευσης, προπάντων από πλευράς εκπαίδευσης, και από κάποια σιγουριά στο μέλλον για το επάγγελμα.

Σ4 (γυναίκα, 43 ετών, έχει απαντήσει στο ερωτηματολόγιο με τον κωδικό E4)

- 1. Θεωρείτε σημαντικό να διατηρείτε την ελληνική γλώσσα; Είναι σημαντικό για εσάς τα παιδιά σας να μιλούν ελληνικά;**

Ναι, είναι σημαντικό, για να διατηρηθεί η ελληνική γλώσσα και στα άτομα που έχουν μεγαλώσει στο εξωτερικό.

1.1. Γιατί;

Να μην ξεχαστεί, γιατί είναι ένα κομμάτι του πολιτισμού μας, που δεν θέλουμε να χαθεί.

- 1.2. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Τι κάνετε για να διατηρήσετε την ελληνική γλώσσα; Πώς το καταφέρνετε; Με ποιους τρόπους;**

Καταρχήν, μιλάμε ελληνικά στο σπίτι, παράλληλα και με τα γερμανικά, διαβάζουμε ελληνικά, και γενικά σε συγγενικά σπίτια μιλάμε ελληνικά. Έξω μιλάμε γερμανικά.

Τα παιδιά δηλαδή τα στέλνετε σε ελληνικό σχολείο;

Εφόσον υπάρχει, ναι. Όσο υπάρχει ακόμη ελληνικό σχολείο, ναι, τα στέλνουμε.

Τα στέλνετε όμως και στο γερμανικό;

Όχι, στο Μόναχο υπάρχει μόνο ελληνικό.

- 2. Θεωρείτε σημαντικό να μιλάτε εσείς ή τα παιδιά σας καλά και τις δύο γλώσσες;**

Θέλω να μιλάω και τις δύο γλώσσες, για να έχουν (τα παιδιά μου εννοεί) τη δυνατότητα ταυτόχρονα να μάθουν και τη γερμανική, εφόσον ζούμε σε αυτό το κράτος.

2.1. Γιατί;

Γιατί μια παραπανίσια γλώσσα είναι κέρδος, την μαθαίνουν αυτόματα, χωρίς φροντιστήρια.

- 3. Έχετε παρατηρήσει τον εαυτό σας, όταν μιλάτε με Έλληνες, να εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες;**

Ναι, βέβαια, ιδίως όταν βιάζομαι.

- 3.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Μήπως έχετε καταλάβει γιατί το κάνετε;**

Γιατί μου είναι πιο εύκολο. Απ' το να καθίσω να σκεφτώ, πώς το λένε στα ελληνικά.

- 3.2. Όταν ακούτε κάποιον, παιδί ή ενήλικα, να το κάνει, το θεωρείτε κακό ή καλό και γιατί;**

Δεν το θεωρώ καλό, γιατί το θεωρώ σαν την εύκολη και γρήγορη λύση. Γι' αυτό προσπαθώ, όσο γίνεται, να μη μιλώ σε δύο γλώσσες, δηλαδή καλύτερα να καθυστερήσω και να βρω την ελληνική λέξη και να την πω στα ελληνικά. Γιατί αλλιώς χαλάει η γλώσσα, η ποιότητα της γλώσσας.

4. Προσπαθείτε να διατηρείτε τον ελληνικό πολιτισμό;

Ναι.

4.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Γιατί; Πώς το κάνετε αυτό (με ποιους τρόπους);

Προσπαθώ κάποια ελληνικά έθιμα να διατηρήσω, πηγαίνουμε όποτε μπορούμε στην εκκλησία. Υπάρχουν και κάποιες ελληνικές κοινότητες που κάνουν κάποιες γιορτές, Πρωτομαγιά κλπ, σε αυτά όσο μπορούμε συμμετέχουμε, αλλά όχι και αμάν, δυο-τρεις φορές το χρόνο να γίνει αυτό.

Για να έρχονται τα παιδιά σε επαφή και με τα ελληνικά έθιμα, όχι μόνο με τη γλώσσα, αλλά και με τις συνήθειες που έχουν οι Έλληνες. Γιατί αλλιώς δεν θα ξέρουν τα ελληνικά έθιμα.

5. Πώς νιώθετε στη Γερμανία ως Έλληνας; Νιώθετε αποδοχή, ασφάλεια, απόρριψη, νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Νιώθω ενταγμένη στη γερμανική κοινωνία, γιατί εκεί που δουλεύω δεν υπάρχουνε ξένοι, όλοι είναι Γερμανοί. Εγώ είμαι απ' τους λίγους ξένους, είμαι η μοναδική Ελληνίδα. Και εμένα προσωπικά μου φέρονται πολύ καλά, γι' αυτό νιώθω καλά, ναι.

5.1. Πόσο σημαντικό είναι για σας να νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Είναι πολύ σημαντικό, γιατί άλλα χρόνια που δεν ένιωθα έτσι, ένιωθα πολύ μειονεκτικά. Παλιότερα, όταν πήγαινα σε ελληνικό σχολείο και δεν είχα τόσο πολύ επαφές, επαφή, με Γερμανούς. Ενώ τώρα έχω σε καθημερινή βάση.

5.2. Θα θέλατε να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία (π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης, εκπαίδευση);

Ε, όχι, αυτό δεν το 'χω σκεφτεί.

6. Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;

Ε, κάποιες φορές ναι, το νιώθω, γιατί νιώθω πως με βλέπουνε σαν Γερμανό.

7. Όταν παρακολουθείτε αθλητικά ή πολιτικά γεγονότα (π.χ. ποδοσφαιρικοί αγώνες, πολιτική ειδησεογραφία), στα οποία συμμετέχει και η ελληνική πλευρά, πώς νιώθετε;

Εκεί νιώθω σαν Ελληνίδα.

7.1. Υποστηρίζετε την ελληνική πλευρά;

Ναι, δεν ξέρω γιατί, νιώθω σαν Ελληνίδα.

8. Πού επιθυμείτε να ζήσουν τα παιδιά σας στο μέλλον και γιατί;

Εκεί που θα είναι καλύτερα γι' αυτά. Προς το παρόν θέλω να μείνουν εδώ στη Γερμανία.

Σ5 (γυναίκα, 42 ετών, έχει απαντήσει στο ερωτηματολόγιο με τον κωδικό E22)

- 1. Θεωρείτε σημαντικό να διατηρείτε την ελληνική γλώσσα; Είναι σημαντικό για εσάς τα παιδιά σας να μιλούν ελληνικά;**

Και βέβαια το θεωρώ σημαντικό. Και για τα παιδιά απαιτητάως.

- 1.1. Γιατί;**

Γιατί είμαι Ελληνίδα και είναι η μητρική μου γλώσσα.

- 1.2. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Τι κάνετε για να διατηρήσετε την ελληνική γλώσσα; Πώς το καταφέρνετε; Με ποιους τρόπους;**

Εγώ; Πέρα από την προφορική επαφή την καθημερινή, διαβάζω βιβλία, περιοδικά και βλέπω και ελληνική τηλεόραση, πλην των ειδήσεων. Και με τη συχνή επαφή μου με την Ελλάδα, μέσω διακοπών.

- 2. Θεωρείτε σημαντικό να μιλάτε εσείς ή τα παιδιά σας καλά και τις δύο γλώσσες;**

- 2.1. Γιατί;**

Ναι, τα παιδιά μου θα μάθουν να μιλούνε τη γερμανική γλώσσα, όταν κατέχουν καλά τη μητρική τους γλώσσα. Είναι βέβαια σημαντικό. Και εγώ προσωπικά τη γερμανική γλώσσα τη χρησιμοποιώ μόνο στη δουλειά μου και στην καθημερινότητα, όταν είναι αναγκαίο.

- 3. Έχετε παρατηρήσει τον εαυτό σας, όταν μιλάτε με Έλληνες, να εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες;**

Σπανίως, και όταν βρίσκομαι τις πρώτες μέρες στην Ελλάδα, ορισμένες λέξεις βγαίνουν αυθόρμητα στη γερμανική, το αντίστοιχο συμβαίνει και εδώ μετά την παραμονή μου στην Ελλάδα.

Όχι, τι κάνεις στην Ελλάδα, αλλά με τους Έλληνες εκεί αν το κάνεις;

Πολύ σπάνια. Και μόνο μεμονωμένες λέξεις.

- 3.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Μήπως έχετε καταλάβει γιατί το κάνετε;**

- 3.2. Όταν ακούτε κάποιον, παιδί ή ενήλικα, να το κάνει, το θεωρείτε κακό ή καλό και γιατί;**

- 4. Προσπαθείτε να διατηρείτε τον ελληνικό πολιτισμό;**

Προσπαθώ.

4.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Γιατί; Πώς το κάνετε αυτό (με ποιους τρόπους);

Πώς; Πηγαίνοντας στην εκκλησία, γνωρίζοντας όλες τις εθνικές εορτές και το λόγο της εορτής, παίρνοντας μέρος σε πολιτιστικές εκδηλώσεις, μερικές φορές παίρνοντας μέρος και σε διαλέξεις Ελλήνων επιστημόνων, είμαι μέλος σχολικών ελληνικών οργανώσεων και σε διδακτικό προσωπικό. Όχι οργανώσεων, συλλόγων ήθελα να πω. Μόνο σημαία δεν έχω να την βγάλω στο μπαλκόνι!

5. Πώς νιώθετε στη Γερμανία ως Έλληνας; Νιώθετε αποδοχή, ασφάλεια, απόρριψη, νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Ευτυχισμένη δε νιώθω, από ανέκαθεν. Δεν ένιωσα ποτέ απόρριψη και αν έτυχε κάποτε να μιλήσουν απαξιωτικά για τη χώρα μου, τους απαντώ ανάλογα. Πάντως, είμαι καλά εδώ.

5.1. Πόσο σημαντικό είναι για σας να νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Αισθάνομαι άνετα και ενταγμένη και ισότιμη στην αντιμετώπιση. Αν δεν είσαι όλα τα παραπάνω, δεν μπορείς να αισθάνεσαι άνετα στη χώρα που ζεις, θα μένεις καταναγκαστικά.

5.2. Θα θέλατε να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία (π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης, εκπαίδευση);

Οι ελληνικές κοινότητες, ως επί το πλείστον, εξυπηρετούν άλλα συμφέροντα και όχι αυτά των Ελλήνων, άσχετα από την προβολή της χώρας μέσω διαφημιστικών καμπανιών κλπ. Όσο για τα σχολεία, άστο, είναι άλλο θέμα, τα περισσότερα τα κλείνουν γιατί εθελουφλούν. Μιλώ εκ πείρας, διετέλεσα για μερικά χρόνια αντιπρόεδρος αδιόριστων εκπαιδευτικών Γερμανίας. Εμείς φταίμε που δεν υπάρχουν σχολεία, όχι οι Γερμανοί, ούτε κανένας άλλος φορέας.

6. Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;

Ποτέ.

7. Όταν παρακολουθείτε αθλητικά ή πολιτικά γεγονότα (π.χ. ποδοσφαιρικοί αγώνες, πολιτική ειδησεογραφία), στα οποία συμμετέχει και η ελληνική πλευρά, πώς νιώθετε;

7.1. Υποστηρίζετε την ελληνική πλευρά;

Εννοείται ότι υποστηρίζω την ελληνική πλευρά, εκτός από την ειδησεογραφία που δεν παρακολουθώ πλέον. Αισθάνομαι περήφανη.

8. Πού επιθυμείτε να ζήσουν τα παιδιά σας στο μέλλον και γιατί;

Στην Ελλάδα, αλλά με ανθρώπινες προδιαγραφές, όχι όπως είναι τώρα. Σε τελική ανάλυση, εκεί που θα αισθάνονται τα ίδια ευτυχισμένα.

Σ6 (γυναίκα, 47 ετών, έχει απαντήσει στο ερωτηματολόγιο με τον κωδικό E16)

1. Θεωρείτε σημαντικό να διατηρείτε την ελληνική γλώσσα;

Ναι.

1.1. Γιατί;

Γιατί είναι η μητρική μας γλώσσα, και αν την ξεχάσουμε και αυτή, θα σβήσουμε σαν Έλληνες.

Είναι σημαντικό για εσάς τα παιδιά σας να μιλούν ελληνικά;

Ναι.

Γιατί;

Για τον ίδιο λόγο, για να μην ξεχάσουν ότι είναι Έλληνες, γιατί είναι η μητρική τους γλώσσα.

1.2. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Τι κάνετε για να διατηρήσετε την ελληνική γλώσσα; Πώς το καταφέρνετε; Με ποιους τρόπους;

Εμείς, προσωπικά, όσο είχε σχολείο, τα παιδιά πηγαίνανε στο σχολείο, τα στέλναμε στο σχολείο το ελληνικό, πηγαίνανε και στο Γυμνάσιο.

Πηγαίνανε και στο γερμανικό σχολείο;

Ναι, είχαμε τρεις φορές το απόγευμα ελληνικό σχολείο και πήγαιναν τα παιδιά μου. Όσο δηλαδή δεν είχαν απογευματινό γερμανικό. Γιατί μια φορά την εβδομάδα τύχαινε να μην μπορούν να πάνε, γιατί είχαν γερμανικό σχολείο. Ενώ τις υπόλοιπες ημέρες που μας βόλευε, τα έστελνα. Η κόρη μου πήγε και μια χρονιά Γυμνάσιο ελληνικό.

Μιλάτε με τα παιδιά ελληνικά;

Στο σπίτι μόνον ελληνικά μιλάμε.

2. Θεωρείτε σημαντικό να μιλάτε εσείς ή τα παιδιά σας καλά και τις δύο γλώσσες;

Ναι.

2.1. Γιατί;

Γιατί ζούμε στη χώρα αυτή και μας χρειάζονται... και πρέπει να ξέρουμε αυτή τη γλώσσα, αλλιώς δεν θα μπορούμε να συνεννοηθούμε. Τα παιδιά μου, για παράδειγμα, με τους φίλους που κάνουνε, το επάγγελμα που διαλέγουνε, δεν θα μπορούν να κάνουνε κάτι, αν δεν ξέρουν και τη γερμανική γλώσσα.

3. Έχετε παρατηρήσει τον εαυτό σας, όταν μιλάτε με Έλληνες, να εναλλάσσετε τις δύο γλώσσες;

Αν μιλάω με Έλληνες στην Ελλάδα, όχι, γιατί ξέρω ότι δεν θα το καταλάβουνε. Στη Γερμανία, όταν μιλάω, περνάν και πολλές λέξεις στα γερμανικά.

3.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Μήπως έχετε καταλάβει γιατί το κάνετε;

Χωρίς να το θέλω έρχεται. Μου έρχονται πιο εύκολα. Μέχρι να σκεφτείς πώς λέγεται στην ελληνική η λέξη, το λέω στα γερμανικά, γιατί είναι πιο εύκολα.

3.2. Όταν ακούτε κάποιον, παιδί ή ενήλικα, να το κάνει, το θεωρείτε κακό ή καλό και γιατί;

Εγώ προσωπικά δεν το θεωρώ κακό, γιατί είναι κάτι που γίνεται αυθόρμητα.

4. Προσπαθείτε να διατηρείτε τον ελληνικό πολιτισμό;

Εγώ προσωπικά ναι.

4.1. (Εάν έχουν απαντήσει ναι) Γιατί; Πώς το κάνετε αυτό (με ποιους τρόπους);

Παράδειγμα, κρατάω τις παραδόσεις μας. Εδώ οι Γερμανοί μπορεί να έχουν άλλες συνήθειες, δεν τις ακολουθώ. Ακολουθώ τις δικές μας συνήθειες.

Γιατί;

Γιατί, όπως είπα και πριν, για να μην ξεχάσουμε ότι είμαστε Έλληνες.

5. Πώς νιώθετε στη Γερμανία ως Έλληνας; Νιώθετε αποδοχή, ασφάλεια, απόρριψη, νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Αισθάνομαι πολύ ασφαλής, και πολύ καλά.

5.1. Πόσο σημαντικό είναι για σας να νιώθετε ενταγμένοι στη γερμανική κοινωνία;

Όσο πιο πολύ μπορώ, είναι σημαντικό για να μη νιώθω σαν ξένη. Ξένη είμαι, αλλά όσο δεν το προσπαθείς, αισθάνεσαι ξένος.

5.2. Θα θέλατε να αναδειχθεί περισσότερο θεσμικά η ελληνική κοινότητα στη Γερμανία (π.χ. μέσα μαζικής ενημέρωσης, εκπαίδευση);

Θα το ήθελα πάρα πολύ, αλλά αυτό δεν έχει να κάνει μόνο με τους Γερμανούς, εξαρτάται πιο πολύ από μας τους Έλληνες.

6. Όταν έρχεστε στην Ελλάδα, νιώθετε ότι είστε ξένος;

Προσωπικά όχι.

7. Όταν παρακολουθείτε αθλητικά ή πολιτικά γεγονότα (π.χ. ποδοσφαιρικοί αγώνες, πολιτική ειδησεογραφία), στα οποία συμμετέχει και η ελληνική πλευρά, πώς νιώθετε;

7.1. Υποστηρίζετε την ελληνική πλευρά;

Στον αθλητισμό, ναι, υποστηρίζω την Ελλάδα. Στα πολιτικά εξαρτάται.

Νιώθετε περήφανη;

Ναι, πάρα πολύ.

8. Πού επιθυμείτε να ζήσουν τα παιδιά σας στο μέλλον και γιατί;

Κοίταξε, είναι δύσκολα τώρα, και για μένα δύσκολα, και για τα παιδιά μου. Όταν με ρωτάνε τι θα 'θελες στη ζωή σου, είναι η απάντησή μου, ότι ποτέ δεν θα προτιμούσα να ζω στη Γερμανία, θα προτιμούσα δηλαδή, αλλά είναι πάρα πολύ δύσκολο, τα παιδιά μου να ζουν στην Ελλάδα και να εργαστούν εκεί. Δηλαδή να μην έχω έρθει ποτέ στη Γερμανία, να μην την γνώριζα ποτέ. Γιατί τώρα είναι πάρα πολύ δύσκολο για μένα, δεν θέλω να φύγω. Δεν θα μου κακοφαινόταν, αν δεν την είχα γνωρίσει. Αν δεν την γνώριζα τη Γερμανία, δεν θα με πείραζε καθόλου. Αλλά τώρα που έχω ζήσει και την έχω μάθει, είναι πολύ δύσκολο και για μένα προσωπικά να φύγω.